

havia un de draperia, propietat de Bernat Burguet, de qui consta que resideix al barri, i que alguns d'aquests tindrien les típiques taules per exposició i venda dels productes, cosa que encareix el preu d'aquests obradors (18). Tots els esments d'obradors es daten a la segona meitat del segle, quan la muralla de la ciutat ha encerclat el burg i aquest a passat a ésser definitivament un espai urbà.

A l'aspecte econòmic, cal destacar també l'aparició de vendes de censals i violaris, al preu establert (400 sous per morabetí censal, equivalent aquest a 9 sous), i també el fet que nombroses propietats es trobin sotmeses a cens la banda dels establiments enfitèutics pròpiament dits, un 18 per cent del volum total de documents, un 30 per cent de les cases venudes i un 25 per cent dels horts). Curiosament, en aquest moment el gruix més elevat de censos són pagadors pel dia de la Santa Creu (1 de maig), data poc habitual però que és la triada sempre pels membres de la important família Banyeres, autèntics grans propietaris de la zona en aquest segle (19), mantenint-se en la quantitat pagadora com a dret d'entrada a la propietat en la tradicional del doble del cens.

Per últim, volem fer constar l'aparició, entre la documentació, d'una curiosa venda per subasta pública, que afecta un mas situat al burg, feta pel procurador jueu del monestir de Sant Ponç de Corbera, Ruben de Castellàsens, a favor del seu correigionari Samuel Cap, jueu de la veïna vila de Piera (20).

Si ens fixem en l'aspecte social ara, cal dir que en aquest segle els membres de la societat urbana apareixen clarament dividits en estaments segons la riquesa i la seva posició social (21). Aquest fet es fa palès al nostre burg dels Arcs, en la formació de diferents grups, però sobretot en una burgesia que progresivament se separa del grup dels mercaders i altres oficis. Cognoms importants com els Ban-

yeres, Ermengol, Grony, Tició, Vic, etc., apareixen posseint terres i especulant amb el sòl urbà. Al costat d'aquests, segueix existint la presència del clergat urbà, els menestrals i els jueus.

Dins els grans llinatges, propietaris i rendistes retrobem la família dels Arcs, Romeu i Joan d'Arcs, propietaris de cases (22) o d'obradors (23).

Un dels grans propietaris del burg al segle XIII és Ramon de Banyeres, que compra cases i propietats, la gran majoria de les quals són fetes a Guillem de Vic, en concret tres cases, un alou, un hort i una era (24). Coneixem l'ofici de Ramon de Banyeres perquè figura l'ofici de draper al document d'una adquisició efectuada per ell (25). També apareixen els seus dos germans, Guillem i Albert, el fill d'aquest últim, Joan, propietaris i, cada cop més, rendistes.

Cal afegir a la història d'aquesta família Burget, que més endavant s'unirà a una branca dels Banyeres i que, a l'ensem, és també propietari d'una casa amb corral al mateix burg (26).

Podriem esmentar també l'aparició del jueu Samuel Cap, famós per la seva fortuna i comprador d'un mas al burg dels Arcs (veure nota 20).

No podem acabar sense fer una breu referència als menestrals que, encara que coneixem la seva presència al burg, no són susceptibles de ser estudiats, bé perquè no actuen directament en els documents o perquè llurs propietats no es poden comparar amb les propietats dels burgesos. Tot i això, trobem documentats oficis representatius: sabaters, tintorers, pellissers, corredors, picapedrers, candellers, molers, etc. Cal també recordar que ens trobem en un període de formació de molts dels oficis i d'agrupament

dels mateixos en les primeres confraries religioses de la ciutat.

Per enllestir aquesta comunicació, només cal referir-se als aspectes urbanístics d'aquest segle XIII: Les característiques que presenta el burg dels Arcs són, fins a cert punt, una continuació de les del segle anterior. Però hi ha petites excepcions. Per una banda, el fet que l'augment de poblament, i per tant d'edificacions, sembla disminuir o si més no estancar-se. Això es veu clarament en la comparació entre el nombre de cases del segle XIII (23 sobre 27 docs.) i les del segle XII (13 sobre 17 docs.) a més del fet de la reaparició al XIII dels horts, que, durant el segle anterior, havien desaparegut del nucli de documentació amb què treballam.

El fet de la reaparició dels horts, juntament a l'existència documentada (veure nota 20) d'un mas de proporcions bastant importants al bell mig del burg, ens pot fer pensar que no només l'existència de masos dificulta la possibilitat d'augmentar el nivell d'edificacions al recinte del burg, sinó també que hi ha una revalorització del caràcter del sòl utilitzable per a les tasques agrícoles que sembla que havia perdut una mica durant el segle XII.

Per altra banda, i unit al fet que a partir d'aquest període el raval en qüestió quedarà inclòs dins el recinte de la muralla, assistirem a un augment de les tasques artesanals, amb la instal·lació o adequació al barri de diversos obradors, que implicaran una transformació important, no només en els edificis que els alberguin, sinó també en els carrers on se situïn.

CONCLUSIONS

Com a conclusions del treball podriem donar les següents, tenint en compte, però, que la seva base és un petit fons de documentació i la necessitat de revisar-ne i aprofundir-ne moltes.

1- El burg dels Arcs s'estructura com un raval eminentment agrícola, des del punt de vista del territori que el conforma i de les tasques a les quals aquest està destinat. Tot i això, presenta un nucli de poblament important ja de bon principi que, a mesura que passi el temps, anirà augmentant fins arribar a un període àlgid al segle XII. Al XIII, entrarà en una fase d'estancament perquè la seva expansió no tindrà la importància que s'albira pel segle anterior.

2- Des del punt de vista social, es pot observar un gradual relleu de l'estament eclesiàstic per altres membres d'estaments menors o de la burgesia importada de Barcelona pel que fa al domini territorial. El grau d'incidència de la classe eclesiàstica -ja siguin monstirs, eclesiàstics a títol individual, canonges o el bisbe- es mostra com a rellevant en els primers segles del nostre estudi i va disminuint a mesura que les altres classes socials poder introduir-se en el domini de les terres d'aquesta zona, ja sigui mitjançant la compra directa de les parcel·les o a partir de l'adquisició d'interessos en aquestes per mitjà de la possessió de censals, violaris o contractes emfitèutics.

3- Els inicis d'aquest barri no estan prou clars, però hi ha elements suficients que ens fan pensar en la possibilitat que fossin dos els nuclis primigenis, situats a una distància relativament important l'un de l'altre, però que presenten tot un seguit de trets unificadors, el més característic dels quals és el fet d'autoconsiderar-se integrans

del mateix raval, el burg dels "Arcs Antiquos". Això fa considerar probable l'existència d'un element cohesionador comú, que podria ser l'antic aqüeducte de Barcelona. Aquesta idea és només una hipòtesi de treball que caldrà comprovar més a fons.

4- Des del punt de vista econòmic, es configura com un raval on hi ha un ingent nivell de treball agrícola que, a l'última etapa del període estudiat, comença a rebre la ingerència del treball artesanal. El probable factor creador d'aquesta situació és la inclusió d'aquest barri dins el perímetre de la segona muralla de Barcelona, cosa que crearia una situació de major seguretat i permetria l'inici d'activitats diferents de l'agricultura i, fins a cert punt, més lucratives.

ANNEX 1

	S. X-XI	S. XII	S. XIII	Total
Abat			2	2
Abadessa	1			1
Arxilevita		1		1
Bisbe			1	1
Cabiscol		1		1
Cambrer			6	6
Canonge			1	1
Clergue		2	3	5
Deodicata	5			5
Diaca		2		2
Levita	4	4	2	6
Monjo			13	13
Paborde		2		2
Prevere	9	4	8	21
Prevost			1	1
Primicer		1		1
Prior		1	7	8
Sacerdot	2	3	2	7
Sagristà			4	4
Sotsclergue		1		1
Sotsdiaca	1	7		8
Vicari			1	1

GENT DE MAR TERRA ENDINS

(La franja de marina a finals de l'Edat Mitjana)

EQUIP BROIDA

Coordinat per Teresa Maria Vinyoles

La Costa Mediterrània ha estat habitada al llarg de la història per gent que feien del mar una prolongació de la terra. El mar és un espai complementari pels pescadors i mariners, que a la vegada són també sovint artesans i pagesos; és per això que l'espai ocupat per les famílies que vivien bàsicament del mar l'hem de buscar a terra ferma, a la zona més o menys propera a la costa, depenent dels condicionaments geogràfics i de la inseguretat.

La intenció, doncs, d'aquest treball és apropar-nos a l'ocupació de l'espai en el litoral per part dels homes de mar i de les seves famílies. Veure com l'entorn configura l'economia i la tasca quotidiana, que els homes realitzen embarcats mar endins, mentre les dones i els infants resten a terra realitzan tasques complementàries. Intentarem analitzar també com el treball configura l'hàbitat i les formes de vida.

Per tal de portar a terme aquesta recerca treballarem amb documentació inèdita procedent de fons arxivístics municipals i notariais amb el propòsit de conèixer un espai rural molt poc estudiat: la casa, l'hort, el nucli de població de la gent marinera i les formes de vida d'aquests grups normalment oblidats.

EL SENYOR DOMINA L'ESPAI?

Coral Cuadrada

"S'atansà a la muralla, i entrà per la porta; travessà el recinte i arribà a l'entrada del pont. Aleshores acudí, corrent al seu encontre, el senyor, demostrant una gran joia per la seva arribada. Un noi li prengué les armes, un altre el gringalet, i el tercer li llevà els esperons. El seu hoste l'agafà, llavors, per la mà i el conduí pel pont. A la sala de la torre trobaren un bon foc i un bon seient al seu voltant, cobert de seda púrpura; a un costat acomodaren al seu cavall, al qual havien donat civada i farratge".

El cavaller de l'espasa (s. XII).

1. INTRODUCCIÓ

L'objecte de la nostra comunicació és plantejar els condicionants que incidiren en una certa organització de l'espai rural als senyorius feudals del Baix Maresme. Però, i tal com el mateix títol suggereix, analitzar també les relacions de poder i les seves interconnexions en la voluntat de conformació de l'hàbitat, incidint així en el modelament del paisatge agrari, directament o indirectament, però sempre com una conseqüència clara dels interessos de la ideologia dominant. El marc cronològic prefixat arrenca de les primeres manifestacions documentals, a les darreries del s. IX, i finalitza als inicis del XII, quan els comtats ja tenen una estructuració que, en certa manera, podríem considerar definitiva.

La primera reflexió que cal fer respon a qui considerem com a 'senyor'. Creure que sota aquest terme hi ha només el feudal seria un reduccionisme simplista. Pensar a la vegada que, quan parlem de senyorius, el detentador de la fortalesa castral és qui organitza el territori també seria disminuir la complexitat de la qüestió, de la mateixa manera que presentar la xarxa senyorial com un conjunt homogeni seria oferir un model exageradament elemental i molt allunyat de la realitat de la majoria de les jurisdiccions

medievals de la Catalunya Vella. Conseqüentment, hem cregut convenient centrar aquest estudi als senyorius de Mataró i de Sant Vicenç/Vilassar, per diverses raons. La primera d'elles es basa en l'existència d'estudis anteriors (1) sobre els quals es construirà la nostra aportació; la segona ve com un intent de conjugar diferents formes i enfocaments metodològics i de repensar els problemes des d'una òptica globalitzant; la tercera voldria servir d'exemple i de suggeriment a nous estudis i nous plantejaments del problema que ens ocupa.

2. NO EL SENYOR; ELS SENYORS

Pel que fa al Maresme, i aquest no és un cas isolat i únic (2), ja des de l'inici de l'organització dels senyorius no hi ha un sol dominus que gaudeixi a les seves mans de tot el territori. Encara que és cert que al 1025 Berenguer Gaudall compra (3) a Berenguer I, a Guisla, la seva esposa, i a Ermessenda, la seva mare, comtes de Barcelona, els feus del comtat d'Osona i de Barcelona (4), des del començament ens adonem de l'existència d'altres senyors que palesen la compartimentació del domini. D'antuvi, els eclesiàstics representats pels monestirs -Sant Cugat, Sant Benet de Bages, Sant Pere de les Fuelles, Sant Salvador de Breda, Santa Maria de Roca Rossa, Sant Pol del Maresme, Santa Anna de Barcelona, Santa Maria de l'Estany, Sant Marçal del Montseny, Sant Pere de Clarà-; però sobretot, en relació amb aquesta contrada, per la gran incidència de la Seu de Barcelona. De tota manera, tampoc no podem considerar els senyors de l'església com un conjunt unitari, perquè hi ha diferències notables entre l'actuació d'uns i d'altres. Així com la majoria de les institucions monàstiques adoptaren un paper passiu i es van limitar a la conservació de les seves propietats, la Seu va tenir una actitud veritablement activa, que es materialitzà des del primer moment en l'empenta repobladora (5).

Els senyors laics tampoc n'eren uns. Existia, com sabem, una gran jerarquització social reflectida en la gradació vasallàtica. Els senyors eminents foren, en aquest primer període, el llinatge dels Castellvell. Tanmateix, els castlans dominaren de facto els senyorius, i en aquest marc ens trobem amb els Sant Vicenç (6), a la jurisdicció del mateix nom, i d'altres famílies de la petita noblesa rural, feudataris dels grans, controlant part del territori. De vegades són senyors de cases fortes constituïdes en caps de quadra -Cros, Agell, Cerdanyola-; d'altres provenen d'antics elements que componien les hosts feudals i a qui es concedí terres i propietats -Argentona, Montornès, Vilassar-. Alguns d'ells venien de branques col·laterals de petits llinatges veïns -Tagamanent, Bell-lloc, Centelles, Fa-, que esdevingueren castlans de fortalises i van adoptar amb el mimetisme més absolut la forma de fer dels més poderosos (7). Però l'esglaonament feudal no es limitava només a la classe social dels bellatores, els que podien accedir a la categoria de cavaller, els que entraven a formar part d'aquest nou ordre de la cavalleria a través d'un ritu d'iniciació, en el qual "es renoven les energies socials i les fidelitats al grup de sociabilitat aristocràtic" (8). La dicotomia que sembla existir entre senyor i pagès se'ns presenta a cops ben confusa, molt poc clara, marcant la distància existent entre el concepte teòric i la realitat històrica.

D'aquesta manera, a un graó inferior apareixen els administradors senyorials, els batlles, a qui els feudals encomanaren castells i grans extensions del territori. L'origen d'aquest tercer grup social no es troba ni a la gran ni a la petita noblesa. Cal cercar-lo a l'alta pagesia rural, als camperols més rics, benestants i poderosos -els Pins, batlles de sac del monestir de Sant Marçal del Montseny; els Batlle i els Flor, batlles dels Sant Vicenç; els mataró, Mata, Catà i Llull, batlles del castell de Mataró-. Evidentment, els pagesos, encara que tenen el poder, no apareixen a les fonts literàries de l'època, però no per

aquest fet els hem de deixar de banda. En realitat, i donada la mentalitat dels cavallers, abocada al luxe i a una vida on la guerra constituïa la principal ocupació, delegaren la gestió del senyoriu en mans d'aquests oficials, que foren els veritables controladors de la pagesia, els que coaccionaven, explotaven i regulaven el manteniment del sistema (9). La majoria rebé, amb el càrrec, una concessió de propietats en forma d'alous i van generar situacions jurídiques complexes molt abundants a la Catalunya Vella, i que de vegades semblen sorprenents: el remença que alhora és aloer d'una sèrie de terres, però subjecte a tots els mals usos i a l'adscripció a la gleba a d'altres, i que al mateix temps té sota seu emfiteutes que depenen en certa manera d'ell, i és batlle senyorial (10).

Cal també, quan parlem dels senyors, considerar un darrer fet: el de la interacció camp-ciutat, que no podem relegar de cap manera, i menys tractant del Maresme, donada la seva situació geogràfica, tocant a Barcelona. De quina forma l'urbs incidí en el seu entorn, ja des del principi de l'organització del comtat? O, també, es pot arribar a pensar que la ciutat es conformà amb un control del seu territori més proper, sense considerar els senyorius que l'envoltaven? Com sabem, el debat historiogràfic de les relacions ciutat-camp ha generat darrerament una fructífera via d'investigació plena de possibilitats (11), i la incidència d'elements ciutadans vers la ruralia, a la baixa edat mitjana, és un fenomen constatable amb facilitat (12). Però aquest no és pas el tema que volem ressaltar. El que ara ens ocupa no són els darrers segles medievals, sinó, al contrari, els primers. I el dubte rau a saber si la ciutat, des de l'inici, exercí algun tipus de domini o no. Dins d'aquesta problemàtica cal considerar l'acta de franqueses que al 1025 els comtes de Barcelona atorguen als habitants de la ciutat i del comtat (13). El document presenta un cert nombre de clàusules que permeten definir el contingut mínim de les franquícies, estructurat en privilegis de dret privat i de dret públic. Els primers són relatius

al règim especial de la terra i a la llibertat dels habitants: la terra serà lliure, desgravada de tot cens i la concessió es fa extensiva als béns mobles. Deixant a part els aspectes formals, veiem a qui es dirigeix la concessió. D'antuvi, a tots els qui habiten a Barcelona, al seu suburbi, a tot el comtat, i també al castell d'Olèrdula, al Penedès i al Vallès et aliarum marcarum predicti comitatus, considerant aquestes zones, doncs, com a marques, com a fronteres. Per tant, els comtes sentiren, des del principi de l'organització, la necessitat del control i seguretat de llurs terres, i també de les que representaven una frontera amb elles. Aquest fet, juntament amb els privilegis de franquícia concedits al Vallès i al Maresme al mateix període (14), ens parla de la voluntat de repoblació, però alhora de voluntat de salvaguarda i d'allunyament efectiu de tot perill provinent de veïns excessivament forts. Creiem que des d'aquest punt de vista cal entendre el perquè d'uns senyorius tan febles i mancats de jurisdicció plena com més a prop de la ciutat són.

3. NO UN ESPAI; UNS ESPAIS

La reflexió dels diferents senyors que podien dominar un territori concret ens porta a considerar com cada un d'ells, o cada grup social, incidia sobre un paisatge determinat. És evident que tots tenien en comú una mateixa superestructura marcada per la ideologia feudal. Nogensmenys la forma de concretar sobre l'hàbitat i sobre els homes aquest feudalisme imperant responia a interessos distints i, per tant, donà lloc a diferents models d'actuació. Per no desvincular-nos de l'esquema precedent, analitzarem les intervencions operades sobre l'espai físic segons el mateix ordre que hem seguit a l'apartat anterior.

L'acció política s'explica a l'espai com la modificació promoguda des d'un poder que s'inspira en els valors culturals d'un grup humà, i ens reflecteix teòricament la

necessitat, les internes forces socials i les seves connexions vitals amb un territori. A l'aspecte organitzatiu més espontani, el factor polític s'expressa com la institucionalització de les relacions socials, econòmiques i religioses que el grup veu encarnades en el seu representant, a l'àmbit geogràfic on aquestes relacions d'imposen unitàriament. A l'interior de l'organització feudal, el senyor i els seus intermediaris es conjuntaren amb les classes dels artesans i els camperols, cadascuna inserida i col·locada a l'espai de forma corresponent a les pròpies funcions econòmiques. Però es tracta, en aquest cas, malgrat la seva dispersió als dominis senyorials, d'un esquema monocèntric i convergent; aquesta és la raó, a l'espai, de la seu del dominus concretada en el castell, entorn del qual es bastiran, més tard, les residències de la burgesia, de l'artesanat o dels mercaders.

Pel que fa al món rural català, falta encara analitzar un factor en profunditat: el del fenomen, tan seriosament copsat a altres indrets de l' "incastellamento", com la proliferació dels castells-centre de poder senyorial, per exercitar, comptant amb les estrats locals, una important funció d'agregació. Tal com exposen Bolós i Pagès (15), existiren amb seguretat moltes diferències entre l' "incastellamento" italià i el procés d'encimbellament de la població que es produí a la frontera catalana, encara que en molts llocs queden molts aspectes difícils de conèixer amb les dades que tenim a l'actualitat. No sabem, però, amb absoluta certesa, quan es començaren a bastir els castells del Maresme, malgrat que les primeres dades documentals ens parlin d'una domus Sancti Vicencii ja al 894 (16). El que sí que podem afirmar és que, a partir de l'any mil, s'opera un canvi social i forma l'estructura del que abans havia estat tan sols necessitat (17). Els homes s'integren dins d'un entramat de senyoriu, base constitutiva del que s'ha anomenat sistema feudal (18). Els milites aconseguixen el poder, tenen les armes i els cavalls, al món regit per la

trilogia tripartida: oratores, bellatores, laboratores, reunits al voltant del més ric que els domina, el senyor, i, per sota, hi ha els inermes, els dèbils, els sotmesos, els pobres; la immensa majoria de la societat medieval. El senyoriu és concep, doncs, de bell antuvi, com una necessitat militar, que regula aquests grups d'homes, els que viuen a recer de l'elevació de terra on impera l'habitacle del dominus, la torre, el castell, aglutinats per la por del més immediat: menjar i sobreviure.

Pierre Bonnassie explica (19) com el conjunt territorial de Barcelona-Girona-Osona, a la mort del comte Berenguer Ramon, es troba desmembrat de fet, si no de dret, i esdevé pràcticament ingovernable. Fins a mitjan segle XI, a Catalunya hi haugé una mancança força general de l'autoritat pública. Els poderosos s'irrogaren llavors el costum d'actuar sols i per pròpia iniciativa, i el control comtal sobre les fortaleses es veié també amenaçat. En conseqüència, els castells del Maresme dependran només dels llinatges que els posseeixin i es convertirà en pràctica usual concedir als membres de la família, als proximi, els que formen la parentela, els elements de defensa que estan subjectes al castell, com les domus de les quadres, i també les castlanies. I encara més, disposen a voluntat dels castra, tores, terres i rendes d'aquests: les concedeixen, infeuden i arrenden, violant la transmissió dels béns fiscals, ja que en un principi era només el comte qui tenia facultat per procedir a atribucions de terres i rendes públiques.

En relació amb l'ordenament de l'espai, l'existència de castells, torres, guaites i fortaleses, ens en defineix un de ben determinat. Però no hi ha només aquestes evidències com a reflex del poder feudal, ans al contrari. Existeix la dominació política, de la qual la força n'és l'emblema, materialitzada en cada detall: els materials constructius -la pedra, distintiu d'habitacle superior-; la

ubicació física -sempre en llocs elevats, preeminents-; el volum de l'edifici -més ampli, més gran, més compacte; la inaccessibilitat -bastiment envoltat de muralles-. Hi ha també un cert tipus de simbologia sensiblement present, en els elements definidors de la fàbrica castral i en els que l'acompanyen, com els aparells repressius i de càstig: les forques i els costells. I ací tampoc no acaba l'exercici del poder, que no es limita al control dels homes, sinó que s'estén àmpliament a la regulació de les activitats econòmiques.

A les societats primitives, entre les quals s'hi pot incloure la pròpiament feudal, el factor econòmic no podia imposar-se de forma autònoma, hegemònicament sobre els factors socials, polítics o religiosos. Encara que les interconnexions entre les classes socials vinguin donades per una escala jeràrquica dels individus, l'aprofitament dels mecanismes econòmics, amb tota la complexitat que aquests generen, no existeix com un fet dirigit exclusivament a aquesta finalitat. El senyor feudal és, en certa manera, el protagonista de tot un conjunt de relacions existents entre el sòl com a instrument de producció i la societat, en les quals la idea de profit i guany econòmic no hi té cabuda: almenys fins a la irrupció de la mentalitat de benefici, pròpia de la burgesia, quan aquesta, des de l'edat mitjana central, aconsegueix la propietat de molts senyorius i els gestiona segons la seva pròpia òptica. Per tant, i per al període que ens ocupa, és constatable el substancial desinterès per l'economia senyorial, com una font d'on extreure un profit, com un mecanisme adequat per produir riquesa, i aquesta és una de les característiques de la noblesa dels segles XI-XII, atenta sobretot al poder i al control físic dels homes (20).

En relació amb la voluntat del dominus a controlar, hem de fer un esment als destrets del senyoriu, veritables indústries medievals al món rural. Tenir-ne el domini i

control no era pas qualsevol cosa. Segons Hinojosa (21), que els qualifica de monopolis, no tingué caràcter tutelar, sinó fiscal, des de l'origen i al llarg de tota la seva duranda; el que el senyor solia reservar-se més sovint era el de la farga, fabrica, on el pagès havia d'arreglar, a la força, les seves eines pel treball del camp i portar a ferrar qualsevol objecte domèstic que ho requerís. Normalment, com a indemnització per aquest servei, el camperol estava obligat a pagar un cànon anual, generalment en espècie, anomenat llossoll, i el mateix passava quan als senyors el dominus obligava els seus homes a portar a moldre el blat als seus molins, seus, ja que era ell qui els havia construït; el pagès, doncs, havia també de prestar un cens per fer-los servir. Com que el senyor tenia altres ocupacions, no era ell en particular qui menava molins i ferreries, sinó que preferia arrendar-los, en contractes quasi-emfitèutics, dels quals en treia una participació en llurs rendiments. El forn, de vegades, també constituï un dels monopolis.

Pel que fa a les característiques dominants de la distribució de l'hàbitat al Maresme medieval, hem d'assenyalar que està definit per la continuïtat des de l'època romana, per la concentració en petits nuclis i per la dispersió dels masos. Els feudals incidiren en l'espai conformant-lo de forma defensiva i militar, i també prenent la iniciativa del bastiment de construccions industrials. Però no generaren, almenys al Maresme, nous centres d'habitaclles camperols. És a dir, els agrupaments de tipus concentrat no responen a l'actuació dels senyors laics, ni tampoc a l'acció dels monestirs. Les arrels caldrà cercar-les, consegüentment, a altres grups capaços d'un ordenament distint del territori.

A l'apartat anterior distingíem entre el comportament passiu de les cases monàstiques i l'activitat de la Seu de Barcelona. El paper de l'església, simbolitzat en el nostre

cas per la catedral barcelonina, prendrà una importància capital en el desenvolupament dels poblats formats per la reunió d'habitacles a l'entorn de llocs de culte: la parròquia. La parròquia és essencialment medieval i pre-senyorial, anterior a les circumscripcions administratives. Va atreure al seu voltant pagesos que formaren un petit nucli de pobladors, que es convertí en el centre natural de la vila. Els camperols cercaren la seguretat oferta pel perímetre sagrat de l'església, hereva del moviment de Pau i Treva, i aquesta seguretat es convertí en un dels mecanismes efectius del procés repoblador (22). El domini de la Seu estava format per explotacions petites o mitjanes, conreades per parcers o a parts de fruits, a vegades pels mateixos anteriors propietaris de les terres, sota forma de precaria o del servitium, o forma del futur censal: la Seu avançava una quantitat en una operació qualificada com a compra, però que no ho era, ja que els propietaris no perdien cap dret sobre el bé suposadament venut i, no solament en conservaven la possessió, sinó que també el podien llogar o vendre, sempre que fos respectada l'obligació de satisfer un cens anyal. I així, juntament amb la percepció d'unes rendes generalment en espècie sobre els esplets, la Seu ampliava el control sobre la terra i sobre els homes, car el domini eminent, el senioraticum, quedava ja des del moment del pacte a les seves mans.

Quan enunciàvem les diferents classes de senyors, hi incloïem els batlles i castlans, entenent que aquests exercien, en certa forma, un poder potser més directe i efectiu que el dels domini laics i eclesiàstics. Si relacionem aquest poder amb el modelatge de l'espai, també hi trobem uns trets distints, ara molt més imprecisos. No hi ha la imatge simbòlica del castell o de l'església parroquial com a expressió de potència. Però, malgrat tot, la puixança es transparentava per altres camins, mitjançant altres codis. Els camperols, empesos per la necessitat de sobreviure, es preocuparen més intensament pel guany que llurs senyors,

perquè d'aquest guany en depenia sovint l'esperança de vida. L'ambició, en conseqüència, es confonia amb la lluita per la supervivència, sense deixar de generar, en els casos més afavorits, una directriu marcada cap al benefici, aconseguint així, a partir dels fruits del propi treball, un status superior dins de la classe pagesa, i -el que era encara més important- una estabilitat material profundament cobejada.

Aquestes actituds es materialitzaren també de forma espacial. Primer, en el gaudi del bé més preat: la terra (23). Però no només això, sinó que també, a petita escala, l'habitable transmet el major o menor poder econòmic. Les primeres dades documentals, les del segle X, ens parlen generalment de cases; a la centúria següent, cases i casals; l'any 1102 trobem esmentat el mot "mas" per primera vegada. Durant tot el segle, s'empra mas, casa, casals i mansió (24). A manca d'un estudi més acurat sobre aquest tema específic, només cal dir que existia una gradació constructiva, de la mateixa manera que trobem a la baixa edat mitjana la diferenciació entre capmàs, mas i borda. A més, la possessió d'una indústria -molins, ferreries- multiplicava les possibilitats de benefici. Per tant, no resulta contradictori que els mateixos batlles o pagesos rics acaparessin aquestes fonts de rendes, que es sumaven a les rebudes per l'exercici del seu càrrec (25).

La ciutat, dèiem, incidí sobre el seu espai circundant tractant de regular des del principi l'equilibri de forces del poder. I si en segles posteriors hom pot arribar a parlar del "caràcter de senyoria col·lectiva dels consells de les ciutats medievals i, per tant, la seva vinculació estructural al sistema feudal" (26), ja al començament organitzatiu l'urbs modela els camps i els conreus que l'envolten, generant un tipus específic de paisatge agrari, destinat sobretot a cobrir les seves necessitats imperioses d'aprovisionament, ja que la feblesa del món urbà està ca-

racteritzada per la manca d'abastiment de productes comestibles. Pel que fa al camp, cap al 1020 es va passar de l'aprofitament dels recs mulners a la construcció específica de canals de regadiu que cobriren algunes comarques com el Vallès, el Maresme i el Pla de Barcelona, contrades, totes elles, entorn de la ciutat comtal. D'aquesta manera, els voltants del nucli ciutadà es trobaren gradualment plens d'horts, que moltes vegades es van situar a l'interior de les sagreres i a les vores dels torrents. Aleshores es configurà el disseny del panorama rural que esdevindria distintiu a molts indrets de Catalunya: un paisatge de petites parcelles, on els arbres fruiters protegeixen els cultius de cols, alls, cebes i hortalisses.

Però l'expansió de l'horticultura no fou pas una acció isolada, sinó que anava aparellada amb la de la viticultura, conjuntament amb la dels cereals i la de l'arboricultura. En resum, la producció agrària es veié enfortida durant els segles XI i XII, més per l'expansió de la superfície rompuda que no pas per una intensificació dels conreus, és a dir, el major volum productiu resultà d'un augment extensiu, no d'un increment qualitatiu. De tota manera, les causes d'aquest procés estan influïdes per una demanda més acusada i aquesta, sens dubte, prové de la ciutat que creix i s'alimenta d'aquest espai rural del qual no pot desvincular-se. I si és important constatar la incidència de la ciutat pel que fa a aprovisionament, així com també ho fou en política demogràfica, també és important no oblidar el seu paper pel que respecta al comerç i a la xarxa de mercats que, sens dubte, anava molt més lluny de les portes urbanes i mantenia una relació, més o menys estreta, amb els mercats rurals. Sobre aquest punt, i sobretot pel que fa a la baixa edat mitjana, caldria analitzar les formes de combinació estructural de la indústria rural i una organització d'un mercat de característiques precapitalistes, com proposa el model proto-industrial elaborat per Medick i Kriedte (27).

4. CONCLUSIÓ

Al marge estret d'una comunicació sempre queden les idees només perfilades, com un suggeriment de la tasca que cal continuar. Aquesta en concret tampoc no surt de la norma. Tal com hem proposat a la introducció, volíem plantejar el tema de l'espai feudal des d'enfocs distints, i alhora portar a la consideració de possibles futurs treballs com a conseqüència d'aprofundiment de temes puntuals que ara hem només enunciat. D'una banda, l'anàlisi de l'exercici del poder, que cal reconsiderar, conjugant tots els elements capaços de conformar una realitat històrica específica, defugint els clixés heretats d'una historiografia decimonònica. I alhora, integrant-hi les dades que la documentació ofereix, refusant concepcions massa dualistes o extremadament elementals. La societat medieval era complexa, i aquesta multiplicitat ens obliga a repensar i a revisar les hipòtesis, com a reflexió indispensable de la informació brindada per les fonts. Però també cal partir de supòsits més flexibles, més oberts a les especificitats regionals, sense imposar models aliens de forma sistemàtica, al marge de tota comparació. En aquest sentit, és necessari oblidar aquestes dicotomies tan teòriques -monarquia/noblesa, senyor/pagès, ciutat/camp, senyoriu/Estat...- que reflecteixen tan poc una realitat històrica molt més complicada.

L'espai i el seu ordenament és un subjecte que demana estudis monogràfics de tots i cada un dels seus elements, i en marcs geogràfics diferents, ja que per moltes comarques catalanes representa encara una via d'investigació completament verge. A part de considerar les observacions ja formulades pel que fa al poder, hi ha aspectes relatius a l'ordenament territorial que hi volem al·ludir especialment. Encara que es fa indispensable l'enfoc global del tractament de l'espai, s'hi havia d'incloure totes les actuacions -polítiques, econòmiques, socials, religioses- susceptibles

de modelar, d'una o altra forma, l'entorn. Aleshores, hom pot efectuar l'anàlisi des de punts de vista múltiples, però no per aquesta causa antagònics. És a dir, és possible integrar les dades fornides per la cultura material, la documentació escrita, l'anàlisi geogràfica, l'antropologia, la topo i antroponímia ..., i també les prospeccions aèries, les anàlisis edafològiques o pol·líniques, sense oblidar les aportacions de les representacions gràfiques: mapes, plànols i dibuixos. La conjugació de tots aquests elements i l'estudi pacient de l'evolució dels nostres camps de ben segur que contribuïran de forma positiva a un millor coneixement de la pagesia medieval catalana, i de la història agrària en general.

NOTES

- (1) Aquest ha estat l'objecte de la nostra tesi doctoral, El Maresme medieval. Les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (Habitat, Economia i Societat, segles X-XIV), Universitat de Barcelona, 1987, Premi Iluro 1987, "XXIV convocatòria de Monografia Històrica" mataró, 1988 (en premsa), i les dades allí recollides ens forneixen prous elements de judici. Altres estudis, sobretot sobre el paisatge, cal veure'ls a: "El paisatge i l'organització del territori al Maresme Medieval" a El paisatge geogràfic i l'organització del territori a la Catalunya medieval Llibre col·lectiu editat per Jordi Bolós (en premsa); i a tall de comparació, Coral CUADRADA, Per a una història del paisatge medieval: el mapa de Puigvert, article per "Acta historica et archaeologica Mediaevalia", Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona 1988 (en premsa). Pel que fa a les relacions de poder, vegeu Coral CUADRADA, Poder, producción y familia en el mundo rural catalán (s. XI-XIV), conferència pel Seminari "Relaciones de poder, de producción y de parentesco", dirigit per Reyna Pastor, Departament d'Història Medieval del CSIC, Madrid, 1988 (en premsa).
- (2) Comproveu a títol comparatiu, el que passa a Castella a la mateixa època, Pascual MARTINEZ SOPENA, La Tierra de Campos Occidental. Poblamiento, poder y comunidad del siglo X al XIII, Valladolid: Institución Cultural Simancas, 1985, p. 321-472.
- (3) Arxiu de la Corona d'Aragó, en endavant ACA, Feudorum Vicariarum Cathalonie, vol. IV, f. 88. Transcrit per Francesc CARRERAS I CANDI, Argentona Històrica, Barcelona, 1891, Argentona, 1982 (reed), p. 101-102.
- (4) A les parròquies de Sant Sadurní de la Roca, Santa Agnès, Vilalba, Cardedeu, Vilanova, Llerona, Marata, Sant Esteve del Coll, Sant Julià d'Argentona, Sant Feliu de Cabrera, Orrius; i també les esglésies incloses dins del terme del castell de Sant Vicenç: namque ecclesias qui sunt in circuitu de iamdicto castro sancti Vincencii, qui sunt de prefato fevo, et de sancto Iuliano predicto, sanctique Petro Clerani et sancti Andree Orreos, qui sunt ei subiectas, et sancti Felici, simul cum subiectis suis ecclesiis, idem sancti Cipriani, sanctique Iohannis...; així com el feu d'Osona i el cens d'Alcella, en lliure i franc alou, excepte el puig i el castell de Sant Vicenç.

- (5) Els primers establiments constatats a la comarca foren efectuats per la Seu: Arxiu de la Catedral de Barcelona, a continuació ACB, Liber Antiquitatum II, n° 436 (1010); n° 482 (1054); Liber Antiquitatum III, n° 159 (1112); n° 498 (1113).
- (6) Un estudi monogràfic sobre la família a Coral CUADRA-DA, El linaje de los Sant Vicenç, señores feudales del Maresme, article per a "Hispania", Madrid, 1988 (en premsa).
- (7) En aquest context cal entendre les diferents convinen-ces entre els feudals, així com la comanda de castells i torres, com la de Vilassar el 1171, realitzada per Pere de Sant Vicenç a favor de Pere de Montornès: Hoc est conventia que est facta inter Petrum de sancto Vincencio et Petrum de Montetornes. Ego, quoque, predictus Petrus de sancto Vincencio, comendo tibi, predicto Petro de Montetornes ipsam meam turrin de Vilassar ..., donant-li els feus corresponents a la torre, o sigui, quatre cavalleries: dono tibi fevos ipsius turris, scilicet, quatuor cavallerias terre... i li concedeix, propter amorem et servicium quod michi feceris, la cinquena part de tots els establiments i dels esplets: quintam partem de omnibus establimentis ... ac habeas quintam partem de omnibus eximentis que inde exierunt. Reté l'estacament del seu batlle de Cabriils; per la seva banda, Pere de Montornès li defineix el camp que Ramon de Vilassar li reclamava i convé la prestació d'hosts, cavalcades, seguiment i defensa: convenio tibi facere hostes cum tuo conducto et quod faciam tibi curiam de cavalcades et sequimenta et placita, et ero tibi adiutor, defendere totum honorem quem hodie habes et in antea cum meo consilio adquiseris cunctos homines vel feminas. Arxiu Patrimonial del marquès de Barbarà, en endavant SGV, Llevador de Rèdits de Pere des Bosc, f. 118-119.
- (8) José Enrique RUIZ DOMENEC, pròleg a la Crònica de los condes de Hainaut, Madrid: ed. Siruela, 1987, p. XII. Aquest plantejament el trobem igualment a La caballería o la imagen cortesana del mundo, Gènova, 1984, del mateix autor; a J. FLORI, L'Essor de la chevalerie, Gènova, 1986; i a gran part dels historiadors de les mentalitats.
- (9) Una primera aproximació als senyors dels castells, castlans i batlles la realitzàvem a Els senyors feudals de Mataró (segles XI-XIV), "III Sessió d'Estudis Mataronins. 10 de maig de 1986. Comunicacions presentades", Mataró, 1987, p. 17-30; reflexions ampliades a la nostra tesi, op. cit., a la nota 1. D'altres consideracions, sobretot relacionades amb la pagesia, foren el subjecte presentat al "II Colloqui d'Història

Agraria", La pagesia medieval, una classe homogènia? (anàlisi de la condició social dels pagesos del Maresme, segles XIII-XIV), Barcelona, 1986 (en premsa).

- (10) Com és el cas de Bernat Flor, batlle del castell de Vilassar, home propi, soliu, afocat, i subjecte als mals usos, que declara: Item, teneo pro dicto castro baiuliam perpetuam in termino dicti castrí, pro qua habent tenere et exercere iuridiccionem in termino dicti castrí et reddere ius et iusticia ciucumque, et levare el congregare redditus, census denariorum et partes expletorum que dantur in grno et pertinetur in areis rusticorum, et propriis sumptibus eorumdem confitencium apportare ad dictum castrum, de quibus partibus expletorum habent pro iure baiulie braciaticum de denariis nil habent ..., SGV, Capbreu del castell de Vilassar, f. 39-40 (1354).
- (11) Un estat de la qüestió a Catalunya cal veure'l a Joan J. BUSQUETA I RIU, "Algunes consideracions a l'entorn del tema 'Ciutat i camp' a la Catalunya baix-medieval" a Burriac, Mataró: Museu Comarcal del Maresme, 1988, p.77-82. Un dels darrers treballs a Castella, des d'aquesta òptica, a Hilario CASADO, Señores, mercaderes y campesinos. La comarca de Burgos a fines de la Edad Media, Valladolid: Junta de Castilla y León, 1987 Una exposició molt suggerent de la problemàtica d'interrelació al pròleg de Ferran GARCIA. Llibre d'Establiments de Gandia. Imatges i missatges en una vila medieval. Gandia: Arxiu Municipal, 1987, p. 13-33. El paper de 'centre' de la ciutat respecte a una 'perifèria' rural va ser posat de relleu, pel cas de València per Paulino IRADIEL, En el Mediterráneo occidental peninsular: dominantes y periferias dominadas en la Baja Edad Media, "I Coloquio Internacional de Historia Económica, "La periferización del Mediterráneo occidental", Murcia 1984", "Areas. Revista de Ciencias Sociales", Murcia, 1985, p. 64-76; on considera, en relació amb la tensió existent entre món urbà i món rural a la baixa edat mitjana, que més val parlar d'interdependència econòmica, de formes diferents d'integració, que no pas de dualisme; de divisió de treball més que no de periferització unilateral.
- (12) Aquest han estat aspectes que ja amb anterioritat han copsat la nostra atenció. Vers l'adquisició d'una mentalitat feudal: Pere des Bosc, ciutadà de Barcelona i la compra dels castells de Sant Vicenç i Vilassar (s. XIV), "Acta Mediaevalia", Annexos d'Arqueologia, nº 3, 1986, p. 179-199; i amb Joan J. BUSQUETA I RIU, Els funcionaris regis i la seva implantació en el Pla de Barcelona i en el maresme: un grup social a la conquesta de l'entorn rural. "L'Avenc", nº 94, 1986, p. 36-41.

- (13) ACA, Berenguer Ramon I, perg. 50.
- (14) No podem estendre'ns, per evident manca d'espai, en l'evolució de les franqueses del Vallès i Maresme, i les conseqüències posteriors que aquestes generaren. De tota manera, aquest és un dels punts tractats a la nostra tesi, Op. cit., a la nota 1. La relació entre les franqueses, el sacramental i el paper que ací hi juga la ciutat de Barcelona ha estat objecte de la nostra comunicació a "Les Corts a Catalunya. Congrés d'Història Institucional", Barcelona, 1988, amb el títol Els greuges del sacramental a les Corts Catalanes (s. XIV-XV), (en premsa).
- (15) J. BOLÓS / M. PAGÈS, "El castell i la baronia de Castellví de Rosanes (Baix Llobregat), Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya Medieval, Annex 3 d'"Acta Mediaevalia", Universitat de Barcelona, 1986, p. 119. En relació amb el procés d'incastellamentó, veieu P. TOUBERT, Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle, Roma, 1973, especialment p. 303-368. La revisió de la reivindicació dels models regionals com a mode de producció feudal mediterrani, presentada per Toubert al Congrés de Roma del 1978, on proposava com a hipòtesi de treball l'anàlisi d'elements estructurals com el predomini de la petita explotació camperola, i la concentració de l'hàbitat al voltant de llocs fortificats -entre d'altres-, cal seguir-la a P. IRADIEL, Feudalismo agrario y artesanado corporativo, "Studia Historica", v. II, nº 2, 1984, p., 55-88, especialment p. 72-73. Sobre la importància dels castells en la formació dels dominis feudals, veieu M. RIU, "L'aportació de l'arqueologia a l'estudi de la formació i expansió del feudalisme català, La formació i expansió del feudalisme català, "Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985)" "Estudi General", 5-6, 1985-86, p. 27-45.
- (16) ACB, 1-3-1.
- (17) Així, Pierre Bonnassie insisteix sobre el fet de la revolució feudal a Catalunya, Robert Fossier sobre el concepte d'encellamentó, Toubert sobre el fenomen de l'incastellamentó, com ho fa també Montanari. Veieu P. BONNASSIE, Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI, Barcelona, ed. 62, 1981, 2 vols.; R. FOSSIER, La infancia ..., p. 180-414; P. TOUBERT, Les structures...; M. MONTANARI, Campagne medievale. Strutture produttive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari. Torí: Einaudi, 1984, p. 116.

- (18) Sobre la terminologia i el llenguatge historiogràfic a propòsit del 'feudalisme' cal veure les observacions de Paulino Iradiel, Feudalismo agrario..., op. cit.
- (19) BONNASSIE, Catalunya ..., II, p. 22-23.
- (20) Aquestes consideracions es documenten àmpliament a Itàlia: ens remetem particularment a M. MONTANARI, "Mutamenti economico-sociali e trasformazione del regime alimentare dei ceti rurali", Campagne medievali.. p. 147-173. Per veure l'afermament, a la plena i baixa Edat Mitjana, del nou tipus de propietaris burgesos o ciutadans, portadors de la nova mentalitat econòmica dirigida al guany, veieu G. CHERUBINI, Signore, contadini, borghesi. Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo, Florència, 1974. Per la substancial diversitat de comportament amb els senyor alt-medievals, més atents al poder que al benefici, veure F. FUMAGALLI, Terra e società nell'Italia padana. I secoli IX e X, Torí, 1976, p. 158-159.
- (21) E. de HINOJOSA, El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media, Madrid, 1905, p. 111. Per una explicació més detallada de les indústries del Maresme, veieu C. CUADRADA, El paisatge i l'organització ..., on s'estudien les primeres concessions, el sistema de reproducció i la ubicació geogràfica de molins, ferreries i forns, reflectits als mapes que acompanyen el capítol.
- (22) Com a exemple del que diem, l'establiment a una casa de Premià, efectuat pel bisbe Gislbert el 1054: sit donamus vobis ipsis chasalibus ad domos rehedificandum et erigendum et ad construendum in ea, videlicet ratione, ut vos teneatis et possideatis omnibus diebus vite vestre et ad obitum vestrum concedatis ad unum de filiis vestris quale vos eligere volueritis, et ipse similiter teneat et possideat omnibus diebus vite sue et ad obitum suum restituat ad prelibate chanonice et non abeatis licencia nec vindere nec alienare nec alium senioraticum facere, scilicet in nostra sugccione teneatis et abeatis. Fixem-nos en les condicions: reedificar i construir les cases, posseir-les en vida i llegar-les a un fill que també les fuirà mentre visqui. Quan aquest mori, tornaran a la Seu. Mentre duri l'usdefruit no tene llicència per vendre ni arrendar, ni de tenir altre senyor. Per tant, asseguren un treball, un manteniment dels béns i un poblament en dues generacions, recuperant els immobles a la fi del contracte, a la vegada que la impossibilitat de transmissió i l'obligació d'adscripció al funde queden ja estretament regulades. També resulta força interessant l'anàlisi de les llinàries de les cases, infra domum sancti Petri et sancti Thome apostolis.

Limiten a l'est in cimiterio sancti Petri et sancti Thome prelibatos; al sud similiter, in ipso cimiterio, passos III longe de predictum domum, i a l'oest in via qui perguit per ipsa villa. (ACB, Liber Antiquitatum II, n° 482).

- (23) L'existència d'alous de considerable importància han estat posats de relleu, i fins i tot en algun cas excepcional hom ha calculat la superfície aproximada, com és el d'Arsenda a Premià (1069-1070). Veieu M. FAGES, Sant Pere de Premià. Un exemple de la distribució del sòl en una comunitat del Maresme a l'Alta Edat Mitjana, "Acta Mediaevalia", 7-8, 1986-87, p. 81-131. Anàlisis d'altres alous a C. CUADRADA, Documentació medieval, "Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria", 31, 1988, p. 36-40.
- (24) ACB, Liber Antiquitatum II, n° 461: vindimus tibi ipsas casas, curtes et orto, cum ipsa ficulnea et ipso solo vero et ipso torculario; ACB, Liber Antiquitatum II, n° 490: ad ipsos casales; ACA, Monacals, Montalegre, n° 26: ipso manso que fuit de Richer ab integre, cum suas termines; ACB, Liber Antiquitatum II, n° 484: qui sunt apud iamdictas mansiones, et ostios et ianuas et foveas.
- (25) En una venda d'un alou a Llavaneres, el 1022, realitzada pels comtes de Barcelona a favor de Guillem, anomenat Amat, inclouen masos, aigua i molins (ACA, Berenguer Ramon I, perg. 45); el 1174, Guillem de Castellvell concedeix a Berenguer Llull la batllia de l'honor que té al terme del castell de Mataró, concedint-li el braçatge sobre els esplets que reculli (ACA Alfons I, perg. 155); el 1182 els Torre fan el mateix amb la batllia de la parròquia de Civitas Fracta, afavorint Joan de Vallmajor (Museu-Arxiu de Santa Maria, en endavant MASM, perg. marfà n° 1). Aquest document reflecteix que Joan serà el seu home soliu, fidelis baiulus, amb l'obligació de viure sempre al mas i transmetre hereditàriament la batllia. Una confirmació del 1238 ens dona explicacions més àmplies: de tot el que reculli -esplets de fruits, pans grossos i petits, vi, censos de diners, capons i altres coses, establiments, vendes, pagaments per noces i redempcions d'hommes- en treu el braçatge i també in perpetuum parts de porc -corba et templa porcina- i una cistella de raïm. Rep tot l'oli de les oliveres i els fruits de les figueres i dels altres arbres, i tan sols està obligat a pagar un cens anual d'un parell de gallines al seu senyor (MASM, perg. Marfà, n° 8).
- (26) J.J. BUSQUETA. Algunes consideracions..., p. 81.

(27) L'explicació d'aquest model, i del que anomena 'modelo mercantil y relaciones campo-ciudad' a P. IRADIEL, Feudalismo agrario ..., p. 85-88.

AGRICULTURA, RAMADERIA I UTILITZACIÓ DEL TERRITORI AL DELTA DEL LLOBREGAT (SEGLES XIV-XV)

Josep Fernández Trabal

Aquesta comunicació pretén ser una aportació al ja debatut tema de la utilització de l'espai pels pagesos i ramaders, a partir de la documentació de la Cancelleria Reial, Batllia i arxiu de la ciutat de Barcelona.

L'àmbit geogràfic és el delta oriental, format al període d'estudi per les parròquies de Sants, Sarrià, Provençana, Cornellà, Sant Joan i Sant Feliu, i la parròquia de Sant Boi (engloba l'actual municipi del Prat fins al segle XVI) del delta occidental.

Es tracta d'un territori obert, format en gran part d'aiguadeixos del riu, illots, estanys i llacunes, prats i salines, en el qual l'acció de l'home des de l'alta edat mitjana provoca una lenta tasca de colonització agrària, al mateix temps que una ramaderia a petita escala ofereix un complement idoni al treball agrícola. Costum antics, sovint no escrits, permeten la lliure pastura a prats, erms, boscos i terrenys de conreus en estació de guaret. La caça, pesca i altres usos comunals als marges del Llobregat conformaven el marc d'una economia agrària amb un cert grau de diversificació, situació que comença a alterar-se a partir dels segles XIII i XIV. En aquesta darrera centúria abunden a la cancelleria les provisions reials decretant el respecte als usos antics, davant grups de poderosos burgesos barcelonins que, introduïts en la propietat agrària dels pobles de l'entorn, empenyoren, imposen multes i alteren la situació existent. Es tracta d'un aspecte de les relacions camp-ciutat. El rerafons de la qüestió és l'interés de la ciutat de Barcelona per controlar les pastures del delta i assegurar el proveïment de les carnisseries de la ciutat.

Al segle XV assistim a la concessió privativa, per part del rei, dels terrenys oberts de les riberes del riu: concessions emfitèutiques d'illes, aiguadeixos, estanys, deveses; crides prohibint la pesca i la cacera; concessions privatives d'aigües i fonts, llenya i fusta, etcètera, impedeixen usos comunals fins aleshores vigents al territori. En aquest mateix segle avança notablement la divisió interna de la pagesia entre pagesos rics i pagesos pobres. Un sector minoritari dels pobles obté el dret de tenir carnisseria i especialitza una part de la seva activitat en l'engreix de bestiar oví. Corral i tanques proliferen als llocs on abans existia la lliure pastura. Tot plegat provoca, als segles XIV i XV, una mutació notable de l'espai del delta del Llobregat, tema que, dins dels límits de la comunicació, intentaré plantejar.

NOTES SOBRE EL POBLAMENT ÀRAB AL BAIX SEGRIÀ

Joan Eusebi García i Biosca

El paper del riu Segre com a element vertebrador, tant pel que fa als aspectes poblacionals o econòmics com militars, d'una bona part del sector oriental de la Marca Superior sembla indubtable. Transcendir, però, aquesta afirmació general ens posa en la obligació d'intentar aclarir un bon grapat de qüestions que s'hi entrelliguen. El coneixement del veritable paper del riu com a via de comunicació, fons d'energia o eix del sistema de regatge, copsar la natura dels diferents patrons d'assentament que s'hi succeeixen a mesura que ens allunyem del curs fluvial, provar de comprendre la significació de les fortificacions,... són alguns dels objectius plantejats, objectius que sens dubte ultrapassen per la seva magnitud les possibilitats d'un estudi primerenc com ho és aquest, però que pel seu interès fan difícil defugir la tentació de comunicar-vos algunes de les idees (o sospites) que han anat sorgint al llarg del nostre treball.

L'apropament al problema del poblament musulmà al Baix Segre s'ha fet a partir de l'estudi de les fonts àrabs i llatines combinat amb les dades de cultura material que ens han aportat les nostres prospeccions en alguns dels termes municipals més meridionals del Baix-Segrià, prospeccions que s'han basat en la carta arqueològica d'aquesta zona feta com a tesi de llicenciatura per Josep Ignasi Rodríguez i Duque, a qui agraïm haver posat el seu estudi a la nostra disposició. A ell i al Servei d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis llerdencs el nostre reconeixement per haver-nos facilitat els mitjans que han fet possible aquest treball.

ELS ENTERRAMENTS MEDIEVALS DEL MONESTIR DE POBLET COM A IMATGE D'UNA ORGANITZACIÓ REPOBLADORA

Joan Josep Menchón i Bes

La present comunicació pretén, mitjançant l'estudi i comentaris dels enterraments medievals, i en especial de les esteles funeràries, poder observar un model organitzatiu feudal plasmat en la seva estructuració funerària.

Poblet, com a nucli repoblador, va influir sens dubte en l'organització de l'espai rural d'una important àrea de la Catalunya Nova. La seva existència com a nucli repoblador i feudal va fer que es convertís en centre polític, econòmic i religiós de la zona del seu domini. Les relacions entre les gents de l'època i el monestir es poden apreciar en el lloc d'enterrament de diversos individus -especialment petits nobles i "familiars"- que ens mostren un model de jerarquització amb àmplies perspectives d'estudi. En definitiva, intentem veure, a partir de l'espai del cementiri, la imatge de l'organització espacial d'una època i un lloc molt determinats.

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ASSENTAMENT ANDALUSÍ DE TOBARRA
(ALBACETE)

Carmen Navarro Romero

A la zona es localitzen dos jaciments del període anterior a la conquesta cristiana:

A) "La Encarnación". Situat a un turó d'uns 690 m. d'alçada aproximadament.

A nivell superficial es troben restes de mur i localització de cinc possibles torres, una de les quals continua dreta en part, construïda en tapial.

A l'interior, un aljub i un edifici rectangular en pedra, enfonsat parcialment.

La interpretació seria un possible hisn vinculat a un assentament o alqueria musulmana actualment desapareguda al terme municipal de Tobarra (Albacete).

B) "El castellar". A uns 700 m. sobre una massa rocosa llarga i estreta protegida per escarpaments que en dificultan l'accés, es troba un sistema fortificat format per una torre de tapial totalment dreta i restes de parament de mur.

A l'interior es localitzen dos aljubs excabats a la roca mare i restes de ceràmica.

El conjunt està situat entre dos llogarrets: Sierra i Cordovilla, pertanyens al terme de Tobarra (Albacete).

A la zona es troben múltiples topònims relacionats amb l'assentament: Alboraj, Aljube, Alborajico, Cordovilla, Mora,...

DE L'ARQUEOLOGIA I LA FORMACIÓ DE L'ESPAI FEUDAL

Eduard Riu i Barrera

INTRODUCCIO

L'estudi dels testimonis no-literaris del període "medieval" fluctua entre diverses disciplines (art, arquitectura i arqueologia), cada una amb un bagatge epistemològic específic i uns condicionants propis en la pràctica de la investigació. Són aquests factors que fan que les seves aportacions esdevinguin difícilment integrables a la investigació històrica, a la qual només s'afegeixen com a mera juxtaposició. La superació d'aquest fet hauria de partir de la revisió crítica del conjunt de disciplines històriques, per assolir una forma de coneixement que totalitzi l'anàlisi de l'evidència física tant del passat com del present. Les possibilitats de construir una arqueologia total han de fonamentar-se en el disseny de programes d'investigació històrica i abandonar els dominis de l'erudició antiquarista. L'estudi de la formació de l'espai feudal cal que sigui plantejat en aquesta perspectiva, i dins d'ella voldria presentar algunes de les aportacions que l'arqueologia hi pot fer, centrant-se en dos tipus d'estructures molt interrelacionades com són els temples i les necròpolis, com a plasmació física d'unes relacions socials canviants. El nombre creixent d'excavacions realitzades en jaciments d'aquest tipus permet formular unes primeres hipòtesis sobre els fenòmens espacials i monumentals a què s'associen en la transició al feudalisme.

NECROPÒLIS I TEMPLES DEL BAIX IMPERI A L'ÈPOCA COMTAL

Dintre del model d'espai romà articulat en funció de la dialèctica entre nuclis urbans i rurals, els llocs de culte i en concret els temples no semblen haver tingut un

paper gaire determinant ni en la generació d'assentaments, ni en la conformació urbanística de les ciutats. La religió romana era estructurada bàsicament en dos nivells, el culte familiar dels santuaris domèstics, i el culte imperial de ordre ciutadà. El lligam de la religió pública amb el govern urbà resta palès en l'associació dels temples als centres del poder i l'activitat ciutadana que eren els fòrums, on apareix com un equipament més del conjunt d'edificis que el formaven, això sí, amb una posició dominant perquè la seva dedicació el vinculava simbòlicament amb el govern suprem de l'imperi. Els temples dotats d'una entitat monumental pròpia amb una tipologia força estable, es diferenciaven dels santuaris domèstics perquè aquests no arribaven mai a constituir un àmbit autònom amb estructura arquitectònica definida.

En les formes funeràries romanes les necròpolis no s'associaven directament als temples o santuaris, sinó que es situaven als afores dels nuclis d'hàbitat. Així a les vil·les rurals els enterraments ocupaven la seva perifèria, mentre que a les ciutats s'ubicaven a l'àrea suburbana, agrupats a l'entorn de les principals vies de comunicació.

La dissolució dels models culturals i funeraris "pagans" i la seva progressiva substitució per d'altres de "cristians", en un procés llarg i encara molt mal conegut, en cap cas pot interpretar-se per raons estrictament religioses, ans ha d'estar en gran mesura vinculat als canvis que en l'estructura de l'espai provocaren les transformacions socials esdevingudes entre el baix imperi i la consolidació del feudalisme. En el paisatge feudal s'observa el fraccionament i la dispersió dels temples en unitats de diferent entitat i jerarquia, amb tipologies arquitectòniques força diverses i canviants, i l'adopció d'un paper molt dinàmic en la generació i conformació dels assentaments. Per altra banda les necròpolis sofreixen una múltiple evolució, les àrees d'enterrament suburbanes desapareixen

en favor de petits cementiris dins de les ciutats, i a les zones rurals la unitat entre lloc d'hàbitat i sepultura és substituïda per la concentració funerària al costat de les parròquies.

L'organització política feudal fortament territorialitzada i ruralitzada en base als poders locals senyorials, la parcel·lació profunda de la sobirania, i l'assumpció pel complex institucional de l'Església dels mecanismes de domini senyorial, foren motors dels processos enunciats, i per a l'explicació causal dels quals s'empren de manera recurrent argumentacions de mercat caràcter ideològic. La "cristianització" entesa com un fet d'àmbit estrictament religiós sense lligam amb fenòmens d'altre mena, explicaria l'establiment extensiu de temples com una necessitat d'equipaments culturals, al mateix temps que s'interpreta la formació dels cementiris eclesials com la recerca d'un patronatge sagrat pels difunts, i es remarca el paper providencial de l'Església entesa ambiguament com a externa i superadora del feudalisme, enfront del qual la població cercaria protecció a redós dels seus temples.

A partir de les hipòtesis fins ara esbossades s'intentaria superar la interpretació estrictament ideològica del pas del paisatge cultural i funerari "pagà" al "cristià". Per això, no només cal integrar l'estudi a un àmbit més genèric que contempli l'evolució global de l'espai entre la desarticulació de les formes de dominació romanes i la consolidació del feudalisme, sinó que s'ha de plantejar la problemàtica arqueològica que l'estat actual de coneixements presenta, per definir les línies d'investigació bàsiques per l'examen de les transformacions en els fenòmens culturals i funeraris. L'estudi de la formació del feudalisme català que des de fa anys és objecte d'importants contribucions no ha estat acompanyat d'una anàlisi de la conformació del seu espai, per la usual desatenció dels historiadors documentalistes a la plasmació física de les

realitats estudiades. Incapaços de superar la lectura de les fonts escrites, l'evidència arqueològica és vista, sovint amb raó, com una il·lustració complementària d'interès estrictament microhistòric i puntual que no pot abordar fenòmens complexos. La intenció d'aquesta exposició és precisament plantejar dins de la seva pròpia dinàmica la validesa dels temples i necròpolis com a indicadors del procés de feudalització.

De les seus de les diòcesis establertes als territoris de l'actual Catalunya abans de la conquesta musulmana la constància arqueològica és escassa, i només es coneixen les basíliques d'Egara i Barcelona (s. IV-V). Cap d'aquestes no coincideix en el seu emplaçament amb llocs de culte anterior ni amb edificis de caràcter públic, la primera s'asenta sobre una domus i la segona en un àrea residencial de la ciutat de posició marginal respecte el nucli central del fòrum, on s'aixecava el temple imperial que mai fou recuperat com a nou àmbit sagrat o de poder. D'altres casos de relació entre un temple pagà i una catedral són el de Vic, on l'edifici romà tampoc no esdevingué santuari cristià sinó que està documentat com a castell sota domini comtal (s. XI), i el de Tarragona, on les dades sobre la situació, cronologia i característiques de la primitiva seu metropolitana són molt imprecises, però sembla que es trobava en un extrem del recinte de culte imperial en una posició marginal respecte al temple que centrava aquest gran complex sagrat. Ambdós edificis devien coexistir, i possiblement no va ser fins un temps després de la conquesta feudal que l'espai ocupat pel temple imperial fou ocupat per la nova seu catedralícia (s. XII-XIV). Fora d'aquestes dades no hi ha vestigis fefaents sobre la presència d'altres basíliques anteriors al s. IX dins dels recintes urbans. Encara que algunes restes escadusseres han servit per proposar antiguitats remotes a certes esglèsies, només en molt determinats casos poden tenir cert fonament (Sant Fèlix de Girona o San Just i Pastor de Barcelona).

La problemàtica dels temples suburbans entroca plenament amb el de les necròpolis i planteja la intrincada qüestió de la precedència d'unes o altres. A Tarragona la basílica dedicada als màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi (s. V) es troba al N-O de la ciutat antiga, on s'estén una gran àrea d'enterrament originada cap al s. III però de la qual el caràcter cristià fundacional està en discussió, si bé més tard ho fou en gran part, fins al seu abandó vers el s. VI-VII. L'altra zona de necròpoli, que es situava al S-E del nucli urbà, és molt mal coneguda, i arribà a ocupar l'amfiteatre on cap al s. VI es bastí una petita basílica. L'obsolescència de l'amfiteatre i la seva transformació són dades de gran interès entre l'evolució dels equipaments romans i de les formes de domini que sobre ells s'exercien. Els testimonis d'enterraments dins de la ciutat són molts pobres fins a la conquesta feudal (s. XII) i en cap cas semblen configurar necròpolis de certa entitat.

A Barcelona la dilatada i discontinua àrea cementirial s'estenia al N-E del nucli murallat només ha pogut ser estudiada en petits sectors i la seva cronologia és provisional entre els s. III i VI-VII. Els diferents agrupaments de major densitat que presenta no es poden relacionar de manera concloent amb cap basílica, ni tan sols amb la filiació religiosa dels difunts per la manca d'elements identificadors; només la troballa d'un mosaic funerari amb decoració cristiana (s. IV-V) sobre les restes d'una vil·la ha fet pensar en la presència d'una basílica. La hipòtesi d'un temple martirial dedicat a Sta. Eulàlia al lloc de Sta. Maria del Mar està mancada de fonament, encara que la recerca aquí del suposat cos de la màrtir al s. IX fa suposar una tradició sacralitzadora de la necròpoli tardoromana que s'hi troba. Dins de la ciutat murallada existeixen restes d'enterraments a l'entorn de la primitiva basílica, (s. IV-VI/VII) i a la pl. de Sant Miquel amb possible continuïtat en un cementiri parroquial.

A la ciutat d'Empúries el sector urbà S anomenat Neàpolis fou abandonat durant el s. IV i convertit en necròpoli. A finals del mateix segle s'hi edificà una petita cel.la memoriae, però tampoc en aquest cas es disposa d'evidència suficient sobre la procedència entre basílica i sepultures, ni tan sols la filiació religiosa majoritària de les tombes d'aquesta àrea. Pels casos de Lleida i Girona les dades sobre les seves necròpolis és molt pobre i d'imprecisa cronologia, tot i que la majoria de troballes indiquen la presència de conjunts suburbans sense realació establerta amb àmbits de culte. Pel que fa a Mataró, hi ha dos sectors d'enterraments, un a la Riera i l'altre a l'interior de la ciutat (s. IV-VII), entorn a l'esglèsia de Sta. Maria, amb evidència de tombes cristianes ubicades al sector on sembla que s'aixecava el fòrum.

Els vestigis de temples "paleocristians" en zones rurals no són gaires. Potser el més destacat és el dels claustres del monestir de St. Cugat del Vallès, on un senzill àmbit funerari generà una petita basílica (s. V-VII) envoltada per sepultures. Situada a l'indret on s'assentava la fortificació romana del Castrum Octavianum, s'interpreta com el lloc de culte martirial dedicat a St. Cugat, que segons una tradició antiga trobà la sort en aquest lloc. La continuïtat d'assentament en aquest cas és confirmada per la presència d'un monestir documentat des del s. IX. Un altre exemple de suposat martyrium és l'edicle del s. VI de Sta. Maria de Sorba, que s'ha volgut identificar en base a arguments poc consistents amb el sepulcre de St. Eudald. Rodejat d'una necròpoli (s. IV?-XII), l'edifici amb nombroses reformes posteriors ha tingut continuïtat cultural fins al present, i podria molt bé ser que s'associés a un assentament romà.

Altres temples rurals quasi tots vinculats a estructures de vil.lés rústiques són els de St. Pau de Riusec, Sta. Margarida prop de Martorell (s. VI-VII), Sta. Maria de

Bell-lloc d'Aro, o Sta. Maria d'Artès (s. VI-VII). Estructures tardo-romanes a les quals se superposaren els monestirs de St. Feliu de Guíxols i St. Pol de Mar, són encara mal conegudes per inferir si el seu caràcter era o no sagrat. Un cas excepcional és el de la basílica (s. V) i hàbitat de Bovalar a Seròs, destruït violentament a l'inici del s. VIII. Objecte d'excavació extensiva, caldrà esperar la publicació dels resultats per a la comprensió global del conjunt.

Les observacions que es poden fer a aquest reguitzell de notícies han de ser molt matisades, tenint en compte que la majoria procedeixen de jaciments que tan sols han estat excavats o prospectats parcialment i molts sense mètodes de documentació fiables, a més de la dificultat en què es troba l'arqueologia per datar amb precisió estructures i materials posteriors als s. V-VI. Dels temples urbans es pot remarcar que la implantació de les seus episcopals és sempre marginal respecte als edificis representatius del poder romà, i fins i tot en determinats casos s'aixequen sobre immobles no públics. Per altra banda, els temples pagans es mantenen en peu i si bé no es pot saber fins a quin moment servaren el seu ús mai foren transformats en basíliques. Les necròpolis suburbanes tingueren una àmplia expansió almenys fins al s. VI, amb una dinàmica pròpia independent a la institució d'esglèsies, i quan aquesta existeix fou efectuada sobre cementiris preexistents i potser només representava una sacralització parcial del conjunt. Pel que fa als enterraments intramurs, tot i que n'existiren semblen sempre de poca entitat. La població subsidiària dels temples en relació amb l'ordenament urbà i cementirià, i la pobresa dels testimonis anteriors al s. V, indicaria una primera fase en què el poder i nombre de les comunitats cristianes seria força reduït, sense capacitat de dominar i generar l'espai. Probablement aquesta situació canviaria a mesura que l'estructura eclesial s'imbricaria durant el s. VI a l'organització política del

regne visigòtic. Les reformes a la basílica barcelonina, amb l'edificació del baptiteri o la construcció de les dependències episcopals a Tarragona (s. V-VI), potser serien resultat d'aquest procés. En referència al món rural l'aparició de temples és generalment encara més tardana (s. VI), però la manca d'estudis d'una certa amplitud ompedeix aprofundir en aspectes tan bàsics com la coexistència activa entre vil·la i basílica, o les transformacions estructurals i funcionals que podia representar la implantació d'un recinte cultual. Igualment resulta molt difícil avaluar la incidència dels assentaments dotats de temples en relació amb el poblament general per la manca d'estudis de conjunt.

Els estudis arqueològics fins fa ben poc s'han interromput així que les restes deixaven de ser "romanes" (v. s. VI), per raó de la tradició acadèmica de l'escola catalana d'arqueologia, i també per criteris ideològics que estableixen una solució de continuïtat entre la desaparició del regne visigòtic i l'estructuració dels comtats catalans o el domini andalusí amb una visió catastrofista de la invasió musulmana. Si el coneixement del s. VII és migrat, el del s. VIII és desclator, amb un buit arqueològic total. No cal dir que les limitacions de la historiografia tradicional, esforçada a legitimar amb el despoblament l'avenç "reconqueridor-repoblador" posterior, ha condicionat més la no atribució de vestigis a aquest període que la mateixa activitat destructora de les horts guerreres.

Per a èpoques posteriors, del s. IX endavant, l'evidència física comença a ser més coneguda en els territoris sota domini feudal, ni bé les terres andalusines resulten del tot ignotes. El panorama monumental dels temples preromànics i romànics és molt conegut, però malauradament quasi sempre des d'una perspectiva descriptiva i estilística, sense integrar l'anàlisi arqueològica del mateix edifici i del seu entorn, cosa per la qual resten majoritària-

ment descontextualitzats de la realitat en què es desenvoluparen. La majoria de temples pre-romànics no són anteriors a finals del s. IX, però a partir d'aquest moment la construcció d'esglèsies sembla generalitzar-se en una distribució que abasta tota la Catalunya Vella. De les ciutats cap de bisbat es disposen de molt poques dades sobre la tipografia urbana; únicament en el cas de Barcelona se sap que el desplaçament del nucli de poder d'havia produït al sector N-E, on s'ajuntaven el palau comtal i l'episcopal amb la catedral i les seves dependències, en un procés iniciat cap el s. VI i plenament consolidat al s. X.

Les sepultures tallades a la roca o antropomorfes són el tema més ben conegut en referència a les necròpolis d'època comtal; la seva singularitat i l'ús com a indicador cronològic en funció de la variació tipològica han estat objecte de treballs monogràfics. Datades de manera global en un lapse de temps que abarca des de després del s. VII fins el s. VII, permeten observar en la distribució i situació dels tipus considerats més primitius la presència de nombrosos enterraments afiliats o en conjunts sense associació a cap recinte de culte, com a inici de la vigència de pautes d'enterrament autònomes a les dels cementiris eclesials. Aquests mateixos fets s'observen a sepultures d'altres tipus (fossa simple o cista de llosa), però la major dificultat en la determinació cronològica per la seva llarga pervivència en fa molt més difícil la seva interpretació.

Les recents excavacions en esglèsies permeten començar a disposar d'un cert volum d'informació sobre les pautes d'implantació dels temples en els s. X-XI. Per una banda hi ha la continuïtat de basíliques paleocristianes (St. Pau de Riusec, Sta. Margarida prop de Martorell, Sta. Maria d'Artès), la superposició a establiments romans (Sta. Maria de Sales a Viladecans, St. Romà de Tiana, St. Boi de Llobregat), o la superposició a necròpolis preexistents (St.

Andreu de Sagàs, St. Vicenç de Malla, St. Vicenç de Torelló, Sta. Creu del castell de Calafell), i per altre costat es troben els temples sense precedents documentals (St. Andreu d'Orrius). Tots tenen importants cementiris desenvolupats al seu entorn.

L'examen de les fonts documentals, tan abundoses des del s. X, testimonia de la mateixa manera que l'evidència física la generalització dels temples en àrees rurals i urbanes. Ara bé, caldria una acurada revisió d'aquesta informació per desglossar les categories i jerarquies de l'estructura eclesial. La presència en predis privats d'esglèsies pròpies en mans del magnats que tenien del poder local, sembla coexistir plenament amb l'estructura de l'Església diocesana, i no fou sinó després d'un llarg i conflictiu procés que moltes d'aquestes parròquies arribaren a integrar-se als dominis eclesiàstics de bisbats o monestirs, i encara cal tenir en compte que molts d'aquests últims eren originàriament autònoms i sota control laic.

Dins de tot aquest context la parròquia no apareix com un simple equipament cultural, sinó que és un factor clau d'organització feudal, sigui laica o eclesiàstica, destinat a exercir un control directe sobre l'esplotació del territori (rendes) i també d'enquadrament de la població, legítimats pel seu caràcter sacre. A mesura que els temples es consoliden plenament com a focus de poder, sigui centralitzant una explotació o com a enclaus d'un gran domini senyorial laic o eclesiàstic, el seu potencial generador i ordenador del territori i l'hàbitat s'aferma, per esdevenir, amb els castells, el principal motor del poblament agrupat.

La parròquia, pel seu caràcter ambivalent d'enclau de poder feudal i de control del sobrenatural, assumeix la dialèctica centre de domini i equipament comunitari, que fa que aparegui a voltes com un element extern al feudalisme i

així és entesa la legislació de la Pau i Treva que comportà la formació de sagreres o àrees d'immunitat a l'entorn de les esglèsies. En aquest mateix sentit, la presència d'estructures destinades a l'emmagatzemament de productes agrícoles (sitges, tines) dins i fora dels edificis religiosos, és explicada quasi sempre com la formalització dels equipaments comunitaris destinats a protegir l'excedent pagès.

La plena implantació des del s. XI del cementiri eclesiàstic com a única pauta d'enterrament no fou un procés exempt de resistències, però així s'ha mantingut almenys fins a la dissolució del feudalisme a les primeries del s. XIX. En el període final d'aquest procés d'associació cal diferenciar dos factors que s'encavalquen: un, la polèmica sorgida durant el s. XVIII sobre els enterraments dins de les esglèsies i els llocs poblats basada en arguments higienistes i teològics, amb el trasllat fora dels nuclis urbans d'alguns cementiris; i l'altre, la pèrdua del control per part de l'Església dels cementiris parroquials que, unificats en un de sol per a cada població, passen a dependre del govern municipal com un pas més del procés desamortitzador.

RAONAMENTS I DISCUSSIO

Potser més que amb una conclusió a les hipòtesis presentades, cal tancar l'exposició amb la recapitulació d'aquells aspectes que semblen d'ordre prioritari a l'hora d'emprendre l'anàlisi històrica de la configuració de l'espai feudal a partir dels fenòmens relacionats amb la implantació i evolució de temples i necròpolis.

No es pot pretendre d'avaluar l'impacte cristianitzador sense un coneixement aprofundit del panorama cultural i funerari precedent. Els temples pagans en les seves característiques i evolució, així com en relació amb les àrees

monumentals on es situen, són dades fonamentals, com també la coexistència que mantenen amb les basíliques i el seu procés d'obsolescència cultural. Les fundacions de basíliques a l'interior de les ciutats cal entendre-les en el conjunt de la trama urbana i en concret el caracter dels immobles on s'assenten, tot mesurant el grau de transformació que impliquen en l'estructura ciutadana, així com les fases de transformació en elements generadors de nous nuclis de poder. La presència de seus episcopals hauria de ser contrastada cronològicament amb les altres basíliques urbanes com a fases d'una evolució en l'organització eclesiàstica. La instauració de parròquies (laiques o episcopals) a l'interior de la ciutat 'es un fet que cal resseguir com a indicatiu de la fragmentació i desaparició del poder urbà de tipus romà, i potser fins i tot de les primeres formes organitzatives de les comunitats cristianes. La presència d'enterraments dins dels recintes urbans també està segurament vinculada a aquests fets, però caldria determinar amb certesa quines causes generaren aquests conjunts, que en principi foren de poca entitat per arribar més tard a ampliar-se i fer desaparèixer les necròpolis suburbanes. Per aquesta raó, la caracterització i periodització dels cementiris exteriors és fonamental.

També és un tema rellevant saber a quin tipus de domini estaven sotmesos i quina en fou la seva evolució. La presència en algunes necròpolis de basíliques funeràries o martirials s'ha d'establir a partir de la procedència d'un o altre element, per conèixer el grau en què alteraren les pautes d'enterrament precedent i pogueren formar nous subconjunts cementirials. La diferenciació entre esglèsies funeràries exteriors i basíliques episcopals interiors, mostra un model d'organització eclesiàstica molt condicionat per l'estructura urbana.

L'aparició de basíliques rurals ha de ser objecte d'atenció perquè aquestes s'imbriquen en l'evolució dels

models d'exploració del territori. Són aspectes d'especial interès el seu establiment en vil·les rústiques, les transformacions estructurals i funcionals que hi provocaren, la coexistència entre la vil·la i el temple, i sobretot la freqüència i distribució d'aquest fenomen, explicat sovint com un reaprofitament de velles construccions, però que fa pensar quan hi ha persistència del lloc com a centre d'exploració en la seva sacralització per reforçar així el control sobre el territori. Durant el període comtal s'observa a més d'aquesta vinculació dels temples a assentaments preexistents, dada molt rellevant per a la contrastació arqueològica de la "repoblació", una superposició a necròpolis anteriors potser en un intent de cristianitzar pràctiques antigues, però també com estratègia per assumir el control del ritual funerari que encara es podia realitzar de manera autònoma.

La formació del cementiri parroquial urbà i rural seria l'indicador que amb més cura cal registrar per copsar la plena feudalització de l'espai. Malgrat això, tampoc no s'hi pot pensar com un reflex mecànic, sino que s'han de tenir en compte els possibles ritmes diferenciats o un cert comportament autònom en determinats casos. Un darrer tema important seria l'estudi comparatiu dels tipus d'implantació eclesial i funerària adoptada després de la conquesta feudal a les terres andalusines de la Catalunya Nova, així com l'evolució diferenciada que tingueren en aquesta zona entre els s. VIII-XII, on la imposició de l'element parroquial fou potser fonamental en la transformació de l'espai andalusí. En aquest sentit caldria veure si els models experimentats en aquestes regions foren aplicats o redefinits en les posteriors conquestes territorials.

L'espai cultural i funerari català a finals de l'època comtal era radicalment diferent al del baix imperi; cristianització, feudalisme o ambdues coses, aquesta és la

qüestió que s'ha volgut tractar i presentar-ne algunes hipòtesis interpretatives.

BIBLIOGRAFIA

AUTORS DIVERSOS: Catalunya romànica. Fundació de l'Enciclopèdia Catalana, Barcelona (en curs de publicació).

XAVIER BARRAL: L'art pre-romànic a Catalunya segles IX-X
Ed. 62, Barcelona, 1981.

JEAN CHAPELOT, ROBERT FOSSIER: Le village et la maison au
Moyen Âge, Hachette, Paris 1980.

Informe dado al consejo ... sobre la disciplina eclesiástica
antigua y moderna relativa al lugar de las sepulturas, Antonio de Sancha, Madrid, 1786.

ENRIC A. LLOBREGAT: La primitiva cristiandat valenciana,
L'Estel, València 1977.

MANUEL RIU (Dir.): Necròpolis i sepultures medievals de
Catalunya, Universitat de Barcelona 1982.

EDUARD RIU I BARRERA: Esmert i especulacions sobre els en-
terraments alt-medievals barcelonins, a AADD: El Pla
de Barcelona i la seva història. Edicions de la Magrana - Institut Municipal d'Història (Ajuntament de Barcelona), Barcelona, 1984.

TED'A: Els enterraments del Parc de la ciutat i la proble-
màtica funerària de Tàrraco, Tarragona, 1987.

ELS DOMINIS DE L'ORDRE MILITAR DEL TEMPLE A PUIG-REIG (BERGUEDÀ) A PARTIR D'UN CAPBREU DE FINALS DEL SEGLE XIII

Rosa Serra i Rotés

1. INTRODUCCIÓ: ELS TEMPLERS AL BERGUEDÀ I A PUIG-REIG

Des de finals del segle XII i més concretament des del 1170, es detecta la presència de l'Ordre Militar del Temple a l'actual comarca del Berguedà. Les cases nobiliàries de la zona començaren a fer donacions fruit de l'admiració que despertaven els frares templers. Aquestes donacions, com totes les efectuades a la Catalunya Vella i més especialment a les zones pirinenques i pre-pirinenques, provocaren l'aparició d'uns nous senyors que varen administrar terres força disperses i amb unes característiques diferents (relacions senyoriales molt dures, interferència de jurisdiccions, poblament dispers, etc.) al gran conjunt de béns que l'ordre anava acumulant a la Catalunya Nova.

El 1170 el baró Galceran III de Pinós cedia als frares Templers tota la muntanya de Palmerola (aleshores comtat de Cerdanya), amb totes les pastures i els emprius i confirmaven tot el que anteriorment havien donat als Templers fins al coll de la Perxa (1). Les donacions més importants, però, foren les de la família Vescomtal del Berguedà, les quals, a la vegada, impulsaren petites donacions de pagesos que vivien a les terres d'aquesta família. L'any 1182 el vescomte Guillem de Berguedà cedia a l'Orde masos i terres al terme del castell de Casserres; el 1183 feia testament i deixava als Templers set masos als termes dels castells de Casserres, de Puig-Reig, al mateix temps que s'oferia a la milícia del Temple (2).

Amb aquestes donacions i amb les d'un grup de pagesos es va formar un nucli important de propietats al castell de Puig-reig, que varen ampliar-se definitivament l'any

1187 quan el trobador Guillem de Berguedà, fill del Vescomte Guillem del Berguedà, va fer testament a favor dels Templers i va atorgar a l'ordre tot el terme i el castell de Puig-reig, amb el lloc de Fonollet, amb tots els seus termes i pertinences "cum militibus et hominibus et silviis et garricis, pratis, pascuis, aquis, viis euntibus et redeuntibus, rochis et petris et omnibus eis pertinentibus censis et usaticis et cum omnibus in se habentibus in prono sive plano per alodium liberum et quietum ad quodcumque ibi vel inde fratres milicie predicte facere voluerit sine ullius obstaculo cum molendinis et omnibus sibi pertinentibus et dono eidem domui per tenedorem de omni supradicto honore annuatim unum extarium tritici quem accipiant in ipso manso de Guillelmo de Boscho ipsi fratres militie Templi ego ibi debeo accipere per albergam" (3). El mateix trobador s'ofereix al Temple i el testament és signat pels frares templers roig de Benviure, Comanador del Berguedà des del 1185 i de la Cerdanya del del 1188(4), i Guillem de Cerdanyola, Comanador de Palau del Vallès.

La creació de la Comanda de Puig-reig és, però, molt més tardana; no és fins l'any 1236 que s'esmenta la Comanda de Cerdanya, Berguedà i Puig-reig i això fa pensar que en aquest territori, malgrat que existeix la figura del Comanador, aquest depenia de la Comanda Templera del Palau del Vallès (la més propera als territoris berguedans de les existents a la Catalunya Vella), i deuria actuar més com un batlle que com un comanador. Per explicar el retard en la formació de la Comanda de Puig-reig cal tornar a parlar de Guillem de Berguedà.

Aquest deixa com a executor de les seves últimes voluntats el rei Alfons I; el rei Pere I, l'any 1199 (pocs anys després de la sobtada i enigmàtica mort del trobador, suposada l'any 1196), va comprar a Ramon de Berguedà (nebot del trobador) tot el castell de Puig-reig i el vescomtat del Berguedà a canvi d'una redna vitalícia (5).

El testament del trobador no fou definitivament confirmat fins l'any 1231, per Jaume I (6); des de la mort del trobador fins l'any 1231 tot el terme del castell de Puig-reig, va restar sota l'autoritat reial. La confirmació va decidir els Templers a crear la Comanda de Puig-reig, des d'on s'administrarien tots els béns dispersos pel Berguedà i la Cerdanya. A partir de l'any 1248, els documents esmenten l'existència de la casa de Puig-reig, ocupada pel Comanador Ramon de Vilanova u dos frares cavallers; l'any 1285 s'esmenten els frares conventuals.

El 1278 el bisbe d'Urgell concedia a l'Orde l'administració i govern de l'església parroquial de Sant Martí, que esdevenia Priorat de l'Ode i conservava el seu caràcter parroquial (7). Els Templers obtingueren el 1279 la confirmació dels béns que els barons de Pinós havien cedit anteriorment a l'Ode (8). L'any 1281 els Templers concediren als habitants presents i futurs de la vila i el castell de Puig-reig una carta de Franqueses amb la clara intenció de millorar i poblar el lloc; la carta abolia els mals usos de cugúcia, intestia, exorquia i remença, confirmava la llibertat de moviments sense redempció, i l'Ode es reservava la Jurisdicció plena del lloc (9).

Comanadors de la Cerdanya, Berguedà i Puig-reig

Guillem, febrer 1169
Berenguer de Gaver (C), abril de 1181
Roig de Benviure (C,B), gener 1186-1189
Guillem de Lugols (C,B), maig 1216-gener 1231
Berenguer de Pi (C,B), 1231-gener 1234
Raimon de Vilanova (C,B,P), juliol 1244-maig 1254
Pere d'Orpinell (P), gener 1265
Raimon de Vilanova (C,B,P), abril 1258-gener 1262
Berenguer de Tallada (P), octubre-novembre 1267
Bernat de Cornella (P), maig-desembre 1269
Berenguer de la Portella (P), juny 1271
Francesc de Tallada (P), agost 1274-gener 1276
Pere de Zalona (P), juny 1277-gener 1278
Francesc de Zalona (P), juny 1277-gener 1278
Francesc de Tallada (P), setembre 1278-febrer 1279
Guillem Escarig (P), juny 1279-maig 1280
Guillem de Puignaucler (P), agost 1280-juny 1283
Bernat de Torrelles (P), juliol 1284

Raimon Cazador (P), febrer 1285-abril 1288
Pere de Vilanova (P), agost 1293-febrer 1299
Arnol de Puig (P), maig 1300-març 1307
Galceran de Biure (P), 1307

2. EL CAPBREU

2.1. Característiques

El document porta com a títol, amb lletra del s. XVIII "Comanda de Cervera. Capbreu de las Rendas tenen los Templaris en Berga" (10); malgrat el títol, és un capbreu de les rendes del terme del castell de Puig-reig i del lloc de Fonollet i ha perdut almenys un foli, ja que el document comença amb les confessions. Segurament al foli perdut (ja al s. XVIII) hi havia l'encapçalament amb la crida feta pel comanador, la data completa i alguns confessants (certament falten les confessions d'alguns masos importants del terme, al tota seguretat el mas Serra de cap de Costa, el mas Sala de la Creu i el mas Prat).

El Capbreu consta de vuit folis en pergami de 23x18 cm. lligats; és una llista de confessants amb els masos, terres, vinyes i cases que tenen al terme del castell de Puig-reig; inclou també confessions d'homes que són del Temple i que viuen fora del terme casteller, dos masos al terme parroquial veí de Sta. Maria de la Guàrdia (avui municipi de Sagàs) i obligacions generals a tots els homes i dones del terme. A més dels béns confessats, s'especifiquen els límits i els censos per cadascun dels béns declarats, i també l'existència o no de carta precària. Fou confeccionat per Ramon, notari public de la vila de Berga, que signa al final del capbreu.

Com que s'ha perdut el primer foli no podem saber la data exacta de la capbrevació; de totes maneres, la lletra és clarament de finals del segle XIII i gràcies a algunes referències del propi document i d'altres de coetànies, po-

dem afinar una mica més i situar la capbrevació entre el 1270 i el 1280. La confessió de Pere de Castelar (núm. 54) ens diu, després de la ressenya del masos, que "reconech homenatge a Ripol lo dia de sancta Maria dagost an Ramon dez Bach anno M.CC.LXX... (il·legible en l'original) dins la cambra de labat de na fra Ramon dez bach fra Francesh e Pere dez bac e daltres molts".

Sabem que Pere Desbac fou abat de Sta. Maria de Ripoll entre 1217-1234 i que Bertran Desbac ho fou entre el 1258 i el 1280; a partir d'aquest any i fins el 1291 l'abacitat queda vacant a causa d'una doble elecció: Ramon de Vilaregut, candidat del rei Pere II, i Pere Desbac, prior de Montserrat i germà de l'abat anterior, que fou elegit per una part de la comunitat. El ple de la doble elecció va arribar a Roma, però no es va solucionar fins a l'any 1291, en què va morir Pere Desbac, i aleshores la butlla del papa Nicolau IV confirma en l'abacitat Ramon de Vilaregut (11).

L'any 1275 fra Francesc de Za Tallada, comanador de Puig-reig, feu capbrevar els béns que el Temple tenia a la Cerdanya (12); aquest era comanador de Puig-reig des de l'agost de 1274 fins al gener de 1276 i després durant el període comprès entre el setembre del 1278 al febrer del 1279 (13).

Amb aquestes informacions creiem poder assegurar que el Capbreu fou redactat entre el 1270 i el 1280, i més concretament abans del Capbreu de la Cerdanya, ja que el comanador residia a Puig-reig i era més fàcil iniciar la capbreuació des de la seu de la comanda.

2.2. La població del terme casteller de Puig-reig

Durant tot el s. XIII i fins a la crisi demogràfica del s. XIV la població de Catalunya va arribar al seu punt àlgid; el Berguedà, però, es trobava entre les zones menys

densament poblades del Principat (1,5 focs/km²) i la població es concentrava preferentment a Berga (31,57%) i a les viles de Bagà, la Pobla de Lillet i Castellar de n'Hug; a la resta de la comarca, la població vivia dispersa als termes casteller i parroquials. Malgrat la poca densitat de població, l'increment demogràfic característic de tot Catalunya, es va notar; així s'expliquen les concessions de cartes de franqueses per part dels barons de Pinós (a les viles de Bagà, Gòsol, Faners), i les dels barons de Mataplana (a Castellar de N'Hug i la pobla de Lillet), totes a l'Alt Berguedà, i la dels Templers a Puig-reig (1281).

Mentre els primers actuaven a la zona nord de la comarca, els Templers oferien tots els avantatges de l'afranquiment (abolició dels mals usos) a la zona sud, un lloc envoltat per grans dominis monacals (Sta. Maria de Serrateix, Sant Pere de la Portella, Santa Maria de Llussa), senyories eclesiàstics del bisbat de Vic i de Sta. Maria de Ripoll i també el veïnatge de la potent baronia de la Portella, territoris on el règim senyorial era molt dur.

El poblament dispers

Al terme casteller de Puig-reig el poblament era dispers; la majoria dels capbreuants confessen posseir masses (12), terres (11), i alguns una casa al castell, al barri o a la sagrera (6). Encara que el document no ens informa sobre l'extensió dels masos i de les terres, podem assegurar que alguns dels confessants reunien a les seves mans un patrimoni considerable. Per exemple, Berenguer de la Sala de Fonollet (núm. 15), confessa tenir el Mas de la Sala, el mas de la Roquera i tres trossos diferents de terres, a més d'una casa al castell; Berenguer de Tresserra (núm. 24) té el mas de Balars, el mas Vilarrassam, el mas de la Garriga i les vinyes de Salgosa i Capàs; Pere de ses Comes (núm. 53), batlle dels Templers, té el mas de les Comes, el de Sant Julià i el mas Gaulons, una casa al castell i una a la sagrera, etc.

Tot i la gran concentració de terres en mans de grans pagesos, es detecta també el desig dels Templers, com el de la resta de senyors, de fer establiments petits, en tossos de terra molt inferiors als del mas, i això indicaria que es produeix una reducció de les dimensions de la nova unitat d'explotació per tal de controlar millor els pagesos i aconseguir a la vegada rendiments més alts. Així, molts confessants declaren terres (sense masos) amb una casa al castell o al barri; per exemple F. Salvana (núm. 2) confessa una casa al castell i un tros de terra; Pere de Sant Marçal (núm. 33), una casa al barri i dos trossos de terra força allunyats del lloc d'habitatge, etc.

Per altra part, aquests petits establiments assenyalariaien un augment considerable de població al terme casteller i justificarien de bon tros la confecció del Capbreu. Ja des del segle XII es va generalitzar la confirmació per escrit de les relacions entre els pagesos i els senyors a partir de la confecció dels documents d'establiments, cartes precàries i capbreus, però el capbreu dels Templers demostra que al terme casteller hi havia molts pagesos que no tenien carta precària; ara, amb la confecció del capbreu quedava constància escrita de les relacions existents, de les terres, dels censos i serveis. Quan el Comanador de Puig-reig Francesc de Tallada va confeccionar el capbreu de la Cerdanya, l'any 1275, hi especificava que el capbreu es feia a partir de les cartes conservades i dels juraments fets pels pagesos, i això indica que moltes vegades l'enquesta era un mètode usual per poder saber quins eren els drets dels Templers a la Cerdanya (14).

El capbreu ens informa de les diferents relacions entre els pagesos del terme casteller i l'ordre:

- Pagesos propietaris lliures que només paguen tasca (1/11 part de la collita) pel mas que confessen.
- Pagesos tinentes lliures que estan sotmesos al pagament d'un cens normalment en espècies.

- Pagesos que paguen censos i fan serveis.
- Homes del Temple que fan cens per reconeixement de senyoria.

De totes maneres la relació entre el pagès i l'Orde ve donada sempre per les terres que treballa i per les cases que confessa; així, alguns propietaris lliures que no més fan tasca pel mas, paguen altres censos diferents per trossos de terres que són unitats d'explotació, segurament més petites, producte d'establiments posteriors. Per exemple, Pere de Tripi (núm. 1) és propietari lliure del mas Tripi, paga tasca per dos trossos de terra, 1 parell de gallines per una casa i el quint per dos trossos més de terra.

Pel que fa als censos, els Templers cobraven normalment la tasca o censos fixos en espècie, alguns dels quals es reconvertien en moneda (per ex. Arnau de Salitons (núm. 5) paga dos argenços per un pernil, Bn. de Tresserra (núm. 24) paga 4 sous pel carbó del mas Vilarrassa, pel Mas d'Hirena (núm. 32) paga dos sous per un pernil, etc.). Entre els productes pagats cal ressenyar la civada (normalment en mesura de Berga, el mercat més proper), pa d'ordi, somades de raïms, quartans de vi, gallines, ous, anyells, pebre, cera, fogasses, etc.

Els Templers varen heretar un terme casteller que estava poblat des de molt antic (la primera consagració de l'església de Sant Martí de Puig-reig és de l'any 907) i al testament del trobador Guillem de Berguedà s'esmenta els "censis et usaticis" que queden mínimament reflectits al capbreu.

Així, per exemple, el confessant B. de Tresserra (núm. 24) paga 10 sous per alberga (renda d'origen públic, que comportava l'obligació d'hostatjar el senyor); Bn. de Vilarrassa (núm. 25) paga cens per guardar 1 lliura de cera

i una de pebre; Bartomeu dez Part (núm. 37) paga, per guaita, 1/2 lliura de cera per Nadal. També tots els homes del castell paguen 14 sous per guaita i totes les dones del castell paguen 4 diners per guarda. Tot i l'evidència que els Templers cobraven rendes d'origen públic i serveis paramilitars, no sembla que aquests fossin gaire abusius, ja que només una minoria de confessants hi estan obligats.

Molts dels confessants reconeixen que paguen el quint per diferents trossos de terra. Cal fer notar que aquesta imposició fou segurament introduïda al terme casteller de Puig-reig entre el 1199 i el 1321, anys en què el lloc fou domini reial i que els Templers varen continuar cobrant, després que el rei Jaume I els confirmés la possessió del lloc.

El Poblament concentrar: la vila de Puig-reig

La vila de Puig-reig era un petit nucli format al costat del castell i de l'església de St. Martí. El castell era de dimensions considerables; construït sobre un petit turó que forma tres nivells esglaonats al sector de ponent i una cinglera considerable a llevant amb el riu Llobregat, gairebé inaccessible; les muralles resseguien aquests tres nivells al sector de tramuntana i ponent. El primer nivell encerclava una plataforma rocosa i a la vegada formava juntament amb la primera línia de cases un carreró (la part més estreta no és més ampla d'un metre); el segon nivell de muralles tancava el castell i el nucli de cases dins el clos; l'últim nivell tancava l'església, la sagrera i el grup de cases que formaven el barri forà, a ponent del turó.

Moltes de les cases del clos del castell són confessades per pagesos dels masos més importants i altres ho són per pagesos que treballen trossos de terra, propers o no al castell. El cens per les cases (tant les 13 del clos del

castell, les 6 que formaven el barri, les 3 del barri forà i les 2 de la sagrera) és sempre d'una gallina.

A partir d'aquest nucli de població mínimament concentrat, els Templers varen optar per potenciar el lloc concedint la carta de Franqueses l'any 1281; molt segurament el lloc augmenta de població, però la forta sotragada de la Festa Negra i de la crisi baix-medieval va anul·lar la vila de Puig-reig.

NOTES

- (1) Joaquim MIRET i SANS: Los Vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà, Barcelona 1901, pàgs. 173-174.
- (2) Joaquim MIRET i SANS: Los Vescomtes ..., pàg. 160.
Martí de RIQUER: Guillem de Berguedà, vol. 1, a "Scriptorium Populeti", n. 5, Abadía de Poblet 1971, pàg. 277.
- (3) A.C.A., Alfons I, núm. 451.
Martí de RIQUER: Guillem de Berguedà, pàgs. 278-281.
Rosa SERRA I ROTÉS: Aproximació a la història de Puig-reig, Manresa, 1982, pàgs. 72-76.
Rosa SERRA I ROTÉS: Els Templers al Berguedà, a L'Erol. Revista Cultural del Berguedà n.º 15, Berga, Primavera 1986, pàgs. 18-23.
Catalunya Romànica. XII. El Berguedà. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985, pàgs. 40-41 (Traduït al català per Paquita Sallés i Verdaguer).
- (4) Joaquim MIRET i SANS: Les Cases de Templers i Hospitalers a Catalunya, Barcelona 1910, pàg. 171.
A. FOREY: The Templars in the Corona de Aragon. Londres 1973, pàgs. 405-406.
- (5) Martí de RIQUER: Guillem de Berguedà, pàgs. 281 i 282.
- (6) A.C.A. Jaume I, núm.
- (7) A. FOREY: The Templars..., pàg. 160.
- (8) Joaquim MIRET i SANS: Les Cases de Templers ..., pàg. 352.
- (9) A.C.A. Pere I, núm. 262=
Jose M. FONT i RIUS: Cartas de Población y Franquicia de Cataluña. vol. 1. Barcelona 1959, pàgs. 507-508.
Josep M. FONT i RIUS: Franquicias locales en la comarca del Alt Berguedà (Pirineo Catalan), a "Pirineos", X, 1954, pàgs. 459-492.
Rosa SERRA i ROTÉS: Aproximació a la ..., pàgs.
Rosa SERRA i ROTÉS: Els Templers al Berguedà, pàg. 21.
Catalunya Romànica. XII. El Berguedà, pàgs. 72-73 (traduït per Paquita Sallés i Verdaguer).

- (10) A.C.A. Ordenes Militares. Gran Priorato de San Juan de Jerusalem. Libros y Legajos. Secció 3ª ar. 3, leg. 2. Cabreo de las Rendas de los Templarios en Berga i Fonollet (s. XIII en pergamino).
- (11) Antoni PLADEVALL: Santa Maria de Ripoll, a "Catalunya Romànica. X. El Ripollès", Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1987, pàgs. 216 i 218-219.
- (12) A.C.A. Cancilleria Varia 3.
A. FOREY: The Templars ..., pàgs. 225-226.
- (13) A. FOREY: The Templars ..., pàg. 440.
- (14) A.C.A. Varia 3.
A. FOREY: The Templars ..., pàgs. 125-126.

CREACIÓ D'UN PATRIMONI ECLESIASTIC RURAL ALS SEGLES XI-XII:
EL MONESTIR DE SANT MARÇAL DEL MONTSENY

M. Àngela Serra i Torrent
Jordi Andreu i Daufi

FONTS I BIBLIOGRAFIA

Com ja vàrem dir al resum de la present comunicació, el nostre treball ha estat, bàsicament, una tasca de recerca i recopilació documental del fons de Sant Marçal del Montseny.

Tot just som a l'inici, doncs, d'una investigació, les conclusions de la qual desmentiran o no una primera aproximació al tema basada en la impressió que les fonts ens han donat.

Respecte a aquestes hom podria establir dos grans blocs: pergamins (inèdits i publicats) i l'"Speculum" de Rendes del Monestir.

El conjunt de la documentació en pergami es troba aplegada a la Carpeta de Sant Marçal del Montseny de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Conté 57 pergamins, onze dels quals pertanyen al segle XI, nou al s. XII i la resta correspon al s. XII. També en aquest mateix Arxiu s'ha utilitzat documentació en pergami pertanyent a la Cancelleria del rei Alfons I.

A l'Arxiu de la Catedral de Barcelona corresponen quatre documents, tots ells dels Libri Antiquitatum, i un cinquè pertanyent al Diversorum A.

Quant a les fonts publicades, s'ha de dir que hi pertanyen les dues actes de consagració del monestir, i també el testament del bisbe de Girona Guillem Umbert. Aquestes

les trobem a l'obra de P. VILLANUEVA: Viage literario... Madrid, 1850.

Al Cartulario de Sant Cugat del Vallès de FONT I RIUS, editat a Barcelona pel CSIC l'any 1946, també s'hi troben altres dos documents en els quals el prior de Sant Marçal actua com a àrbitre i conseller del monestir del Vallès.

Finalment la documentació pertanyent a l'àrea del Maresme és la publicada per CARRERAS CANDI, F.: Lo Castell de Burriach o de Sant Vicents, Mataró: Vila y Font, 1900 i també del mateix autor Argentona Histórica. Barcelona: "La Renaixensa", 1891.

El segon bloc de documentació és la que correspon a l'Speculo de actas y rendas del Monastir de Sant Marçal del Montseny, recopilat al segle XVIII, i que conté documentació pertanyent al període que va del segle XI al segle XVIII. El major nombre de documentació pertany al segle XIII (54), tot i que també és elevat el nombre dels que s'inclouen al segle XVI.

Pel que fa a la bibliografia, s'ha de dir que és molt escadussera. No hi ha treballs monogràfics sobre el monestir de Sant Marçal del Montseny, llevat de l'obra d'Antoni Pladevall, P. Villanueva, Carreras Candi i recentment l'obra de Montserrat RICHOU I LLIMONA: Aproximació a la història d'Argentona (segles XIII-XV), Ajuntament d'Argentona, 1987.

BREU SÍNTESI DE LA HISTÒRIA DEL MONESTIR

El monestir de Sant Marçal de Montseny es trobava situat a la vall de Sant Marçal, entre els massissos de les Agudes i Matagalls ("inter duos montis signa"), a la capçalera del riu Tordera. Dins sempre dels límits del comtat

de Barcelona, abans del segle IX estarà inclòs al Bisbat de Barcelona, i després d'aquesta data passa a ser terme del Bisbat de Vic, on restarà fins al segle SVII (1). Certament avui aquesta contrada és un lloc força curiós perquè hi ha la confluència de tres bisbats ("Taula dels Tres Bisbes"): el de Barcelona (parròquia de Sant Julià del Montseny), el de Girona (parròquia de Sant Quirze d'Àrbúcies) i el de Vic (parròquia de Sant Martí de Viladrau).

La jurisdicció del territori del Montseny estava repartida a mitjan segle XI entre els castells de Montsoriu, Taradell, Brull, Tagamanent, Palautordera o Montclús i de les Agudes, d'on prendrà el nom la família de vicaris i senyors feudals, els Agudes-Montseny, que seran els fundadors i dotadors del cenobi. Els Agudes-Montseny estengueren el seu domini per les parròquies de Sant Marçal del Montseny, Gualba, Gofars (vall de Santa Fe), Mosqueroles i Palautordera.

Quant a l'església dedicada a Sant Marçal sembla que ja existia en temps de la reconquesta, però no serà fins a mitjan segle XI, i sota la protecció de Gerberga, vídua d'Ot, senyor del Montseny, que un jove monjo anomenat Guifré s'hi retirarà i, seguit d'altres companys, intentarà portar una vida d'austeritat i penitència. Després de la primera dotació, feta per Gerberga, en seguiran d'altres que augmentaran en gran nombre després de "la curació" del fill d'Adroari Borra, que hom creïa endimoniat (2).

Malgrat tot, l'erecció de l'edifici i la seva principal dotació correspon a Umbert, senyor del Montseny. Aleshores s'elegí Guifré com a abat.

Però és ben cert que aviat arribà la decadència pel monestir del Montseny, decadència que es reflectí quan aquest priorat va dependre de Banyoles (2 bis).

La seva comunitat sempre fou reduïda. Com a comunitat benedictina comptava amb els monjos, els sacerdots adjunts per raó d'alguna capellania i els oblats. Basant-nos, sobretot, en la documentació que hem tractat hom podria elaborar, si més no, una mena de priologi, que a continuació proposem:

PRIORS DE SANT MARÇAL DEL MONTSENY (fins 1230):

Guifré (1057-1072) "Abbas"
Bernat (1086-1088) "Abbas"
... Dependents de Banyoles ...
Bonhome (1104-)
Arnau (1104 -1121) prior i sacerdot
Ramon Isarn (1130-)
Elies (1136-1140)
Raimon de Cabanes (1159-1172/78)
Bernat (1174-1201)
Raimon (1203-1217)
Arnau (1220-1230)

Els últims temps del monestir cal cercar-los cap al segle XIV, quan es va descuidar i es va abandonar l'antiga obligació per part del sacerdot de la parròquia de fer-hi residència. Al 1624 Sant Marçal passà a dependre de la Congregació Claustral Tarraconense, i va ser sufragània de Sant Julià del Montseny l'any 1833.

El monestir de Sant Marçal del Montseny inicia la seva expansió com a senyor territorial a la segona meitat del segle XI, i ho fa en primer lloc a l'àrea que lio és més propera: la Vall d'Arbúcies i per tota la resta del Montseny. Seguidament, estendrà el seu domini i organització per les comarques del Vallès Oriental, Osona, la Selva i el Maresme, i obtindrà també algunes propietats a la comarca del Gironès. El major nombre de propietats es localitzà al Vallès Oriental, a ambdues ribes del Tordera. A la costa del Maresme la seva presència també fou important, com veurem més endavant, provocarà conflictes amb els senyors laics del lloc.

La primera donació -mecanisme aquest mitjançant el qual aconseguirà la major part del seu patrimoni- la trobem datada l'any 1057, quan Gerberga li dóna tots els seus alous situats a la parròquia de Sant Quirze d'Arbúcies, als llocs de Pujals i Riuboix (3). Haurem d'esperar-nos fins a l'any 1060 perquè ens aparegui a la documentació analitzada un establiment de terres fet pel monestir. Aquest és a favor de Senvat i la seva esposa Sança i el seu fill Gondemar i esposa Sicardis. Aquestes terres estaven situades a la parròquia de Sant Vicenç d'Orsal, i per elles ambdós matrimonis estaven obligats a pagar al monestir l'equivalen a un quart de la collita (4).

Les donacions vindran seguides. Al 1065 seran unes cases i terres a Sant Julià del Montseny (5). Dos anys més tard, a la parròquia de Sant Esteve de Palautordera unes terres i un colomer (6); i als anys 1071-72 (7), terres a Santa Maria de Cardedeu. A Santa Eulàlia de Riuprimer li seran donades cases de planta i pisos, a més d'una "turcularia" i vinyes, etc. (8). L'any 1082 serà el primer en què es produeixi una donació a la zona del Maresme, en concret el lliurament d'un alou per part de Bligardis a la parròquia de Santa Maria de Pineda (9). A Vila-Seca (Osona) l'any 1083 Ramon Fruga donarà unes terres de la seva propietat al monestir, a més del seu fill "ad monachatum" (10). En 1085 i en aquest mateix lloc Arnau Ramon cedirà al monestir un alou (11). Dos anys més tard, el 22 de gener de 1087, el prior de Sant Marçal establirà un mas a Fraga, femina, en el lloc anomenat Illa (Mosqueroles) (12). En aquest mateix any i al següent es produïran dues noves donacions de terres, aquest cop a Sant Esteve de Palautordera (13).

El primer any del segle XII el monestir de Sant Marçal rebrà la meitat d'un camp i la vinya de Bernat, sacerdot, a la parròquia de Sant Maria de Cardedeu (14). El 26 de març de 1105 el monestir tornarà a fer un establiment a fa-

vor de Ramon Adalbert i la seva dona Ermesenda, a la parroquia de Sant Joan de Campins (15).

Pel testament de Bernat Umbert, bisbe de Girona, Sant Marçal rebrà la meitat de la vila de Sant Celoni (Vallès Oriental) i dos alous més, un dels quals es troba a Vila-seca (16).

L'any 1115 Ramon Dalmau donà l'alou de Crosanies -que caldria situar-lo a la parròquia de Sant Julià d'Argentona (17)- i cinc anys més tard Pereta hi llega tots els béns que té a la parròquia de Sant Joan de Campins (18).

Un altre establiment, aquest cop del mas Pins (Argentona), és el que el monestir va fer l'any 1132 a favor d'Arnau Guillem i Adalesis, que restaren obligats a pagar la pensió que consistia en una perna, un morabetí i tasca de tots els fruits (19). En aquesta mateixa comarca l'any 1141 Sant Marçal obtindrà una nova propietat, aquest cop a la parròquia de Sant Pere i Pau de Canet, on rep una peça de terra de mans de Guillem Hug de Bescanon (20).

Cap a l'any 1158 Riambau i Juliana, parroquians de Sant Esteve de Palautordera, passen un mal moment econòmic. Aleshores demanen 200 sous al monestir i per això li empenyoren el seu molí (21).

L'any 1168 tornarem a trobar referència documental sobre el Maresme. Ara es tracta d'un altre establiment d'un mas (el mas Amenola) a favor de Fresca a la parròquia de Santa Maria de Pineda. Aquesta haurà de pagar com a pensió sis copes d'olí bo al monestir (22).

Per finalitzar, cal veure que a l'any 1185 es produeix una de les donacions més importants, o potser la més important, a favor del monestir de Sant Marçal al Maresme. Ens referim a la que fa Ermesensa a les parròquies de Sant

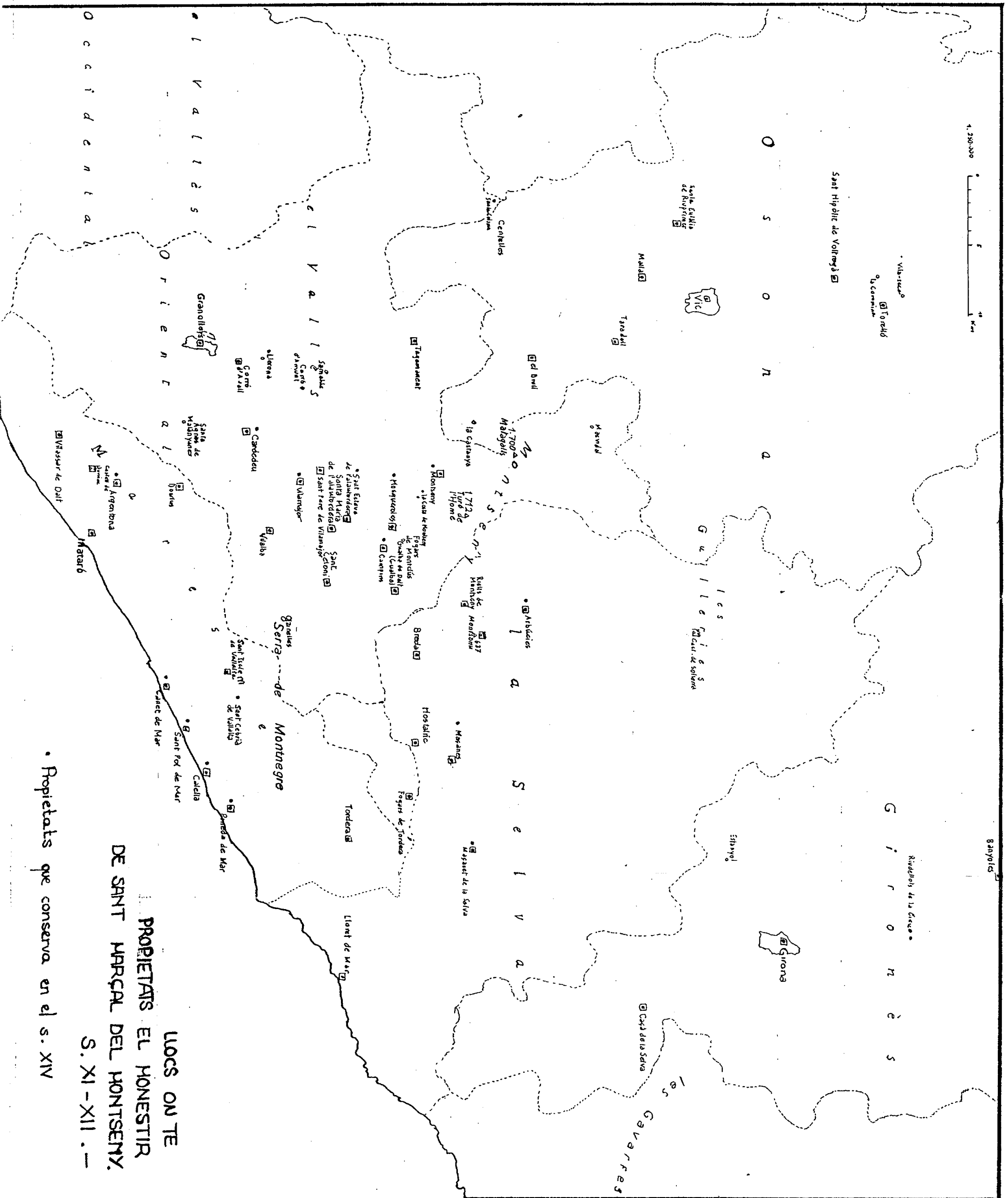
Julià d'Argentona, Sant Esteve del Coll i Dosrius. Amb ella dóna la meitat de tots els seus alous que posseeix a la contrada:

"Item dimitto monasterio Sancti Marcialis Montisigní (...) medietatem totius honoris meum videlicet alodium qui michi advenit per matrem meam (...) Medietatem scilicet totius honoris quem habeo vel habere debeo in parrochia Sancti Juliani de Argentona et Sancti Stephani de Collo et de Duobusrivis in monte et in plano ubicumque sint mansos, terras, vineas, molendinarios, boschos et quicquid pertinere videtur" (23).

Com s'ha pogut veure en les pàgines anteriors el monestir de Sant Marçal del Montseny anà adquirint tot una sèrie de possessions arreu dels comtats de Girona, Osona i Barcelona. Aquest nou patrimoni necessità una organització, un nou quadre administratiu que s'hauria d'imposar al lloc on tingués les esmentades possessions.

Sabem -la documentació ens ho diu- que per regular l'administració d'aquestes possessions als llocs d'Argentona, Vilassar, Premià, etc. (Maresme), el monestir nomenà un batlle especial amb residència al lloc. Aquest era una mena d'administrador general al qual li estava encarregada la tasca del recapte dels censos i delmes a la zona. Aquest càrrec -com ens diu Carreras Candi- rebia el nom de Batlle de Sac i exercia, en nom del prior de Sant Marçal, la seva jurisdicció, que corresponia al que s'anomenà Batllia de Sac. Aquest càrrec va recaure a la família Pins d'Argentona i sembla que el primer que ho fou va ser Bernat de Pins, si més no, és del primer de qui en tenim notícies, i el seu nomenament és de l'11 d'agost de 1288.

Les possessions de Sant Marçal al Maresme foren força importants: si més no, ens ho demostra el fet que ben aviat es produïren conflictes amb els senyors del lloc: primer amb els Sant Vicenç, senyors de Vilassar i Burriac, i després amb els seus successors, els Des Bosch. Els germans

PROPIETATS EL MONESTIR
DE SANT MARÇAL DEL MONTSENY.
S. XI - XII .-
LOCS ON TE

• Propietats que conserva en el s. XIV

Sant Vicenç, Pere de Sant Vicenç i Ramon de Cabanes -aleshores prior de Sant Marçal (1158-59-1172) entraren i robaren a les terres dels homes propis del monestir dels quals pretenien -ja que eren a l'àrea jurisdiccional del castell de Sant Vicenç- rebre una sèrie de prestacions feudals. La sentència dictaminada l'any 1172 arran d'aquest conflicte els negà aquestes pretensions; més encara, els obligà a retornar el robat i a pagar una multa de 25 sexters d'ordi i quedà ben clar que: "... nunquam in honore Sancti Marcialis cibariam vel forciam vel ullam aliquam servitutum habeant ipsi neque castlani..." (24).

Altra vegada cap a l'any 1243, un Sant Vicenç, Guillem de Sant Vicenç, protagonitzà un d'aquests atacs a les propietats del monestir a Argentona. Però també aquest any hagué de reconèixer, juntament amb el seu fill Berenguer, que no li pertocava cap domini ni jurisdicció sobre les possessions i homes propis del monestir, i després de rebre de mans del prior 80 sous barcelonesos, ambdós prometeren que en endavant no cometerien cap altra injustícia d'aquesta mena.

El fet d'ésser vassalls d'altres senyors que no fossin ells i també la seva privilegiada situació social respecte a la resta dels habitants dels termes del Castell de Sant Vicenç, no agradà mai ni als Sant Vicenç ni als seus successors els Des Bosch.

Els homes propis del monestir de Sant Marçal tenien una possibilitat de maniobra econòmica més gran i, per tant, de creixement econòmic que no tenien els seus vassalls, i això els feia perillosos a ulls del feudal, ja que era un grup social, un conjunt de pagesos enriquits, al si dels quals començava a formar-se un esperit de grup social diferenciat de la resta dels seus veïns.

El darrer intent d'escombrar aquests homes propis del monestir sota la seva autoritat, va ser ben entrat ja el

segle XIV (1364), quan el prior de Sant Marçal pretengué vendre a Pere Des Bosch, el Vell, tot el que el monestir posseïa a les parròquies de Sant Genís de Vilassar, Sant Julià d'Argentona i Premià. En aquest punt semblava ja la fi de la privilegiada i particular condició d'aquests homes del monestir, però el senyor de Vilassar i Burriac no aconsegiria sotmetre aquest grup de pagesos enriquits. La raó és que en vendre totes aquestes possessions al Maresme, el prior de Sant Marçal i abat de Banyoles no respectà un vell dret que havien adquirit els seus vasalls: el dret de prelació (fadiga) pel qual Guillem Artaguil, Pere Aroles, Bernat Isern, Ramon Vidal, Bernat Astruch, àlies Bernat Ferrer, Bernat Martí, Bartomeu Tria, Pere Bonivern, Bonanat Canal, Guillem Morot, Pere Morot, Pere Castellar, Arnau Bartomeu, Berenguer de Pins, Arnau Espinalp i Marc de Puig, aconseguiren alliberar-se del jou feudal comprant la seva llibertat per la quantitat de 38.000 sous barcelonesos a Pere Des Bosch (25).

NOTES

- (1) A l'acta de Consagració del monestir diu: "... ad sancta Sedis Ausonensis diocesim pertinere" dins VILLANUEVA, J.: Viage ... vol. XIII 313-318.
- (2) EL pergami núm. 274 de la Carpeta de Sant Marçal de l'A.C.A. diu literalment: "qui erat aspium in mundo vexatus et gracias Deo fuit ipse puerulus ibidem sanatus et ereptus in sancte nostre Matris Ecclesie".
- (2 bis) Unió realitzada pel Papa Urbà II mitjançant la butlla del 1197.
- (3) A.C.A. Carpeta de Sant Marçal. Pergami núm. 268.
- (4) Id. núm. 274.
- (5) A.C.A. Speculum (806) fol. 44, núm. 1
- (6) Id. f. 29 núm. 2
- (7) A.C.A. Carp. perg. núm. 320 i 322.
- (8) Id. perg. núm. 330
- (9) A.C.A. Speculum f. 89 núm. 3
- (10) A.C.A. Carp. perg. núm. 344.
- (11) A.C.A. Spec., f. 44, núm 3.
- (12) Id. f. 55, núm. 3.
- (13) A.C.A. Carp. perg. núm. 352 i 358.
- (14) Id. perg. 380.
- (15) Id. perg. núm. 385.
- (16) VILLANUEVA: Viage ... vol. XIII 269-279.
- (17) A.C.B. Diversorum A 2211.
- (18) A.C.A. Carp. perg. núm. 697.
- (19) A.C.A. Spec. f. 25 núm. 7.
- (20) Id. f. 89, núm. 4.
- (21) Id. f. 70, v. núm. 6.
- (22) A.C.A. Carp. perg. núm. 565.

- (23) Id. perg. núm. 629.
- (24) CARRERAS CANDI, F.: Lo castell de Burriach.. Apèndix de documents justificatius I.
- (25) Trasllat del pergami en poder de F. Ladernosa notari de Barcelona als 27 de mars de 1365 fet per Antoni Bonaventura Llança prev. que el féu el dia 18 de maig de 1673. Arxiu particular Can Maians. Vilassar de Dalt.

UN EXEMPLE CONCRET DE CREACIÓ D'ESPÀI RURAL: DE LA VILLA A LA PARRÒQUIA, EL VALLÈS ORIENTAL (1025-1100)

Jaume Vilagines i Segura

El cas que presento pot servir com a exemple de com una societat pagesa, organitzada espontàniament, es va transformant i acaba controlada pel poder polític i els grups preeminents que apareixen amb el feudalisme. La villa i la parròquia són dues formes d'organització del territori que ultrapassen la mera referència geogràfica per significar i participar en dues maneres de gestió de la vida social i econòmica de la població, ben diferenciades entre elles.

El marc geogràfic en el qual centro el tema de la meua comunicació, la comarca del Vallés Oriental, perfectament identificable a l'època d'estudi, és un cas que no hi participa del model explicatiu de les altres contrades de la Catalunya vella, i per això mateix es fa necessari un breu comentari sobre la seva excepcionalitat (1).

A diferència d'altres comarques, al Vallés Oriental no es constata la presència de parròquies, d'una forma generalitzada, fins entrat el segle XI. En lloc de la parròquia, hi troben la villa com a institució que organitza la vida vilatana.

El perquè d'aquesta situació excepcional rau en antics privilegis concedits pels emperadors carolingis a favor, entre d'altres, dels habitants del Vallés (concretament la capitular del 844 de Carles el Calb (2)). Els avantatges jurídics d'aquestes concessions van impedir una presència excessivament forat de l'autoritat pública. El comte de Barcelona fins a l'any 1000 no té un paper actiu pel que fa al control de la societat del Vallés Oriental.

També es pot afegir una altra raó: la probable continuïtat en el poblament d'aquesta àrea o, el que és el mateix, l'absència d'una repoblació intensa; fet que contrasta amb el que succeix a altres contrades de la Catalunya vella (3).

La manca d'una repoblació important va impedir al comte imposar la seva autoritat en un territori que, encara que no gaire poblat, mantenia una societat activa des de feia temps.

Així doncs, el Vallés Oriental vivia amb un grau d'autonomia elevat, que es reflectia en una institució, la Uilla, la qual organitzava la vida comunitària de la població i defenia els seus habitants dels abusos dels poderosos.

Lògicament quan uso el terme uilla no ho faig amb el sentit de comunitat camperola, que és el que indubtablement té a finals del primer mil·lenari a Catalunya, lluny del sentit clàssic que tenia la paraula, com a gran unitat d'explotació (4).

La uilla tenia diverses funcions. Una primera de caràcter econòmic. La uilla facilitava les tasques agràries i la possessió compartida dels béns comunals, els quals permetien un millor aprofitament dels recursos de l'entorn. Cal destacar la importància de "l'economia del bosc", difícil de quantificar però amb una incidència remarcable dins d'una societat molt poc complexa, sense càrregues impositives, amb una economia precària però autosuficient. Al Vallés Oriental aquesta funció es constata mitjançant terminologia com: pratos, marginer, siluas, etc. (5), tot i que la propietat està repartida i les terres són posseïdes en propietat (a propio) (6).

La segona funció era defensiva. La comunitat camperola feia la mateixa funció que abans exercia la comunitat de parentiu, a la qual probablement estava acabant de substituir, al segle X, pel que fa al Vallés Oriental. Ho constatem l'any 1014 quan els habitants de Vilalba, conjuntament, acudeixen al comte per defensar uns drets col·lectius davant la usurpació d'un feudal (7).

Finalment la uilla servia com a element aglutinador i de convivència. El centre n'era l'església, que era la referència geogràfica i social del poble. Cal dir que el cristianisme al Vallés estava ben arrelat al segle X, encara que no hi havia una xarxa parroquial establerta (8).

Les decisions eren preses col·lectivament pels caps de les diferents famílies, com en el cas de uilla ripha, l'any 941, en el qual el comte compra als mateixos els drets jurisdiccionals de la població (9). L'única autoritat admesa era la del bonus homo, personatge que era escollit pel prestigi social que tenia entre la població i que basava el seu poder en aquest mateix prestigi (10).

D'aquesta manera s'organitzava la societat vallesana durant l'època pre-feudal. Autosuficient des del punt de vista econòmic, la seva població té autonomia respecte dels cèrquers públics i privats, fins que les transformacions del segle XI acaben amb aquesta situació.

Al Vallés Oriental durant el segle XI no s'observa una feudalització semblant a la de la resta de Catalunya, que es caracteritzà per la usurpació vicarial del poder comtal. Aquest fet existeix, però no amb tanta intensitat. El que s'observa, però, és una intensa senyoralització de la propietat, amb un paper molt rellevant per part de les institucions eclesiàstiques, especialment dels monestirs. La conseqüència és la mateixa, però amb processos diferents. D'aquesta manera veïem com una societat dominada per la

petita propietat pagesa, va convertint-se gradualment en una societat jerarquitzada en la qual un sector laic-eclesiàstic controla la majoria de la terra que en el segle XI encara existeix una forta presència de la petita propietat. No obstant això, el règim d'exploitació continua essent el mateix al d'anys enrera. La Unitat d'exploitació encara és la família pagesa, que treballa directament la terra (que ara s'anomena mas), tot i que dèu un tribut periòdic al senyor (11).

Per arribar a aquesta situació calen unes institucions que puguin arribar a dominar i controlar la població. Una d'elles és el mas, que hem citat abans; unitat d'exploitació familiar, que permet un fàcil sotmetiment al senyor. La presència del mas comporta uns canvis radicals en el parentiu amb el triomf definitiu de la família conjugal sobre les restes de parentela que encara s'observen a la documentació del segle X al Vallés Oriental. El més important va ser la imposició de l'agnació sobre el cognatisme, que es reflecteix a l'aparició del cognomen, entorn del 1025 (12).

L'altre és el castell, de paper més feble a una àrea, el Vallés Oriental, on hi havia pocs castells pre-feudals, la majoria d'ells a la muntanya. El feudalisme laic, present també, fins i tot amb la fundació de castells a la plana (Lliçà d'Avall, Parets), no va ser tan poderós. També el castell més que cap altre institució col.laborà en el sotmetiment de la població pagesa.

Finalment, la institució que considero que va tenir un paper més important al Vallés Oriental, a l'hora d'enquadrar la població: la parròquia (13).

Ja hem vist com la parròquia és un fenomen que excepcionalment al Vallés Oriental es difon en èpoques tardanes. Es difícil esbrinar quina va ser la iniciativa que va iniciar la difusió parroquial, però el que és cert és la

substitució a la documentació de la terminologia per situar geogràficament els indrets. Expressions com "in termino de uilla parietes" deixen pas, d'una forma generalitzada, a altres com "in termino de parrochia sancti stephani de parietes". La diferència és molt significativa.

No ens han arribat les actes de consagració d'aquestes primeres parròquies vallesanas. Coneixem les segones consagracions, gairebé un segle més tard, quan les autoritats diocesanes pugnaven per recuperar els béns eclesiàstics, usurpats per laics, coincidint amb les construccions de les fàbriques romàniques (14).

Es molt probable que fos la mateixa iniciativa eclesiàstica qui iniciés aquestes primeres fundacions, en un intent de controlar el cristianisme pagés. També és probable que la iniciativa es relacionés amb el moviment de la pau i treva, ja que al segle XI hom constata la presència de sagreres i sagrers al voltant de les esglèsies (15).

El que sembla cert és que ràpidament la parròquia, que inicialment tingué un paper innocu, fins i tot protector (ja que el paper originari de la sagrera era donar recer als desvalguts davant la prepotència dels forts (16)), va convertir-se en una substanciosa font de beneficis, tant per laics, molts dels quals fundaren o controlaren parròquies (algunes usurpades il·legalment), com pels eclesiàstics (cal recordar que el bisbat i la Seu barcelonina es repartiren la influència sobre les parròquies per evitar les disputes (17)). Fins i tot algun bisbe va cedir en feu algunes parròquies del Vallés Oriental i els seus ingressos (l'any 1060 el bisbe de Barcelona Guilabert va cedir en feu les parròquies de Sant Feliu de Codines, Santa Eulàlia de Ronsana i de Vilanova de la Roca (18)).

No només les parròquies van ser usurpades o cedides com a objecte de beneficis sinó també els sagrers, que eren

cobdiciats com a excel.lents generadors d'ingressos. La compra-venda de sagrers ha fet dir a Kennelly que "el interès un tanto mundano de la canongia para promover su desarrollo" va portar a convertir els sagrers en "unidades de propiedades" (19). Així va ser, tal com es constata a la documentació.

La situació va anar normalitzant-se quan a les darreries del segle XI i començament del segle XII, el bisbat inicia una tasca de recuperació del control parroquial, que acompanya a la nova consagració de les parròquies. A poc a poc, la iniciativa de bisbes, com Sant Oleguer, van fer que les parròquies vallesanes tornessin a control diocesà. Ara bé, això no canvià la situació real. Les parròquies continuaven essent una font de beneficis i un excel.lent marc d'enquadrament de la població.

Efectivament: la població quedava, si no tota, gairebé tota, sota el control dels poderosos. Això es constata encara ben entrat el segle XII, en alguns documents, com al capbreu de Mollet (20), datable abans de 1050, en el qual s'observen clarament tres espais, que resumeixen tot el que hem comentat fins ara. En primer lloc, l'espai de la sagrera, posseït pels personatges més eminents de la població i controlat pel senyor, en aquest cas el bisbe. En segon lloc, l'espai de mas, habitat per pagessos més o menys rics, alguns amb béns alodials també, amb càrregues més oneroses respecte de la sagrera. Finalment l'espai alodial, encara important, on en el nostre cas hi destaca un posseïdor molt ric, que es situa al lindar de la petita noblesa (21).

Destaca la manca de grans dominis treballats directament pel senyor, en aquest cas el bisbat.

El capbreu de Mollet és el perfecte colofó d'una evolució que durà dos segles aproximadament i que, mai més

ben dit, transformà radicalment la forma de vida d'una comunitat. Veiem com una societat que vivia amb un grau d'autonomia i llibertat, enmig dels turbulents canvis que es produïent coincidint amb el començament del segon mil·lenari, esdevé una societat jerarquitzada i desigual, dominada per un sector minoritari que està consolidant el seu poder, sotmetent la petita propietat pagesa.

NOTES

- (1) Vegeu sobre la uilla i la parròquia al Vallès Oriental Vilaginès, Jaume La transició al feudalisme. Un cas original: el Vallès Oriental, revista Estudis de Granel·lers i del Vallès Oriental, núm. 2 monogràfic 1988. Vegeu especialment les pàgines 28 a 32 i 81 a 88.
- (2) ABADAL, R. d'Els diplomes carolingis a Catalunya, vol. II apèndix núm. 5 (844), pàgs. 422-425, Barcelona, 1926-1950.
- (3) Com a síntesi del tema de la Repoblació, vegeu Bonnassie, P. Catalunya mil anys enrera vol. I, pàgs. 87-103 Barcelona, 1978. També Salrach, J.M. El procés de formació nacional de Catalunya, vol. II, pàg. 121-140. Barcelona 1978. El mateix model explicatiu ha estat usat pel cas del Vallès, però amb premisses errònies: Vall i Rimblas, R. "El repoblament del Vallès durant la Reconquesta" Arrahona (Sabadell) núm. 1 (1976) pàgs 7-24 i Feliu, G. "Sant Joan de les Abadesses i el repoblament del Vallès" Miscel·lània Fort i Cogull (Abadía de Montserrat), 1984, Vegeu la meua crítica a aquestes interpretacions a Vilaginés op. cit. pàgs. 17-22.
- (4) Vegeu sobre el concepte uilla, Bonnassie, P. Vocabulario básico de la Historia Medieval terme uilla, pàgs. 228-235, Barcelona, 1983.
- (5) Vegeu Vilaginés opus. cit., apèndix estadístic, pàgs. 113-117.
- (6) Per exemple, n'any 989 Bernat ven una terra amb una figuera "meum proprium" (ACB Lib. Ant. vol. III fol. 97, doc. 241).
- (7) Arxiu Corona d'Aragó (ACA) pergamins de Ramon Borrell núm. 104.
- (8) Vegeu Vilaginés op. cit. pàgs. 81-87.
- (9) RIUS I SERRA, J. Cartulario de Sant Cugat (CSC) vol. I, núm. 20, Barcelona, 1946.
- (10) Sobre la figura del bonus homo vegeu Bonnassie, P. Catalunya..., vol. I, pàg. 270.
- (11) Vegeu Vilaginés op. cit., pàgs. 76-80.
- (12) Ibidem.

- (13) La importància de la parròquia com a unitat d'enquadrament ha estat destacada per a altres regions, per exemple Zadora-Rio, E. "Construction de chateaux et fondation de paroisses en Anjou aux XI-XII ss." Archeologie Medievale, 1979, vol. IX; en general vegeu Fossier, R. Historia del campesinado en el Occidente Medieval, pàg. 126, Barcelona, 1985.
- (14) Vegeu Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona vols. I/1 i I/2 dedicats al Vallès Oriental. Les segones consagracions de les esglésies suposen en la majoria dels casos la inauguració de la nova fàbrica de l'església. A la documentació en els anys precedents és molt freqüent trobar donacions per la construcció ("ad opera") de les esglésies noves.
- (15) Totes les parròquies tenien sagreres, dintre d'un cercle de trenta passes entorn de l'església: "et concedo ad sancte Maria de Malanyanes circa ipsa ecclesia passas triginta" (Arxiu Capitular de Barcelona (ACB) Lib. Ant. vol. IV, fol. 72 d. 202 (1080)).
- (16) Vegeu sobre aquesta funció protectora de la Sagrera, Junyent, E. La Pau i Treva passim, Barcelona, 1975, Recentment, Gonzalo i Bou, G. La Pau i Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes, passim, Barcelona, 1986.
- (17) ACB Lib. Ant. vol. I, fol. 17, doc. 30 (1004).
- (18) ACB Lib. Ant. vol. IV vol. 157, doc. 369 (1061).
- (19) KENNELLY, K. "Sobre la Paz de Dios y la Sagrera en el Condado de Barcelona (0130-1130)" Anuario de Estudios Medievales, núm. 5, pàgs. 107-136, 1968.
- (20) ACB Lib. Ant. IV doc. 460.
- (21) A través de la documentació es pot seguir la vida d'aquest personatge (Mir de Mollet). Ell és el paradigma de la petita noblesa que pugna per incorporar-se al sector privilegiat de la nova societat que s'esta creant.

FONTS DOCUMENTALS I CERÀMICA ANDALUSINA. ALGUNS SUGGERIMENTS

Pablo Yzquierdo y Pino

La meua intenció és de publicar dos documents molt interessants per a l'estudi de la ceràmica andalusina (1). Ambdós documents són formularis notarials de conegudes obres jurídiques del segle XI i contenen riquíssima informació sobre l'aspecte, l'ús i la capacitat de diversos recipients de ceràmica que podrien relacionar-se amb les troballes arqueològiques. Malauradament, però, aquests documents no semblen haver estat considerats d'interès per part dels investigadors actuals (2).

Arribats a aquest punt, de seguida ens preguntem si és possible tenir certa seguretat en l'intent d'identificar les restes arqueològiques amb les objectes descrits als documents, sobretot perquè la terminologia acostuma a ser massa ambigua. La resposta encara és molt incerta, però podem intentar-ho utilitzant les úniques dades una mica fiables de què disposem: la capacitat de les peces (3).

Es tractaria, doncs, de medir la capacitat dels recipients apareguts a les excavacions arqueològiques i, ajudant-nos del que sabem sobre el sistema metrològic andalusí veure si aquesta es correspon amb les capacitats citades als documents (4).

seguint aquest mètode, al final del treball es donen alguns suggeriments i conclusions.

LES FONTS

la font: formulari de l'alfaquí valencià ^cAbd al-Wāhid al-Buntī (s XI) (5) conservat a l'Instituto de Filología (Departamento de Estudios Arabes) del CSIC a Madrid amb la

signatura número XI. Els folis que ens interessin són els 24R, el 24V, i el 25R. Data: 534H/1139 JC. Títol: Al-Waṭā'iq wa-l-masā'il al-magmū^C a min kutub al-fuḡahā'Ibn Abī Zamanīn wa Ibn al-Aṭṭār wa Ibn al-Hindī.

2a font: formulari notarial de l'alfaquí Abu Ga far Ahmad ibn Mugit de Toledo (s. XI) (6). Es conserva a la Real Academia de la Historia a Madrid amb el número de manuscrit XLIV bis de la col·lecció de Pascual Gayangos. Data: 536H/1141JC (7). Títol: al-watā'iq al-mus-ta^Cmala wa Ṣarḥ fuṣūlihā wa ^Cyūynihā.

ADVERTÈNCIES

Per a la transliteració en caràcters llatins de les grafies àrabs segueixo el sistema emprat a la Gran Enciclopèdia Catalana. Els signes lingüístics, quan apareixen, són els mateixos que utilitza F. Corriente al seu Sketch (8).

AGRAÏMENTS

Voldria donar les gràcies al Departamento de Estudios Árabes de l'Instituto de Filología dels CSIC a Madrid, i, en especial, al Sr. Vallve Bermejo, per les facilitats que em varen donar en tot moment per consultar el manuscrit d'al-Bunṭī. Igualment agraeixo al Museu de Ceràmica de Barcelona i a la seva directora M. Dolors Giral, que em deixessin manipular amb llibertat tota la ceràmica andalusina que calia. Per últim, també Pedro Chalmeta em va ajudar amb alguna orientació bibliogràfica.

ELS TEXTOS

CRITERIS D'EDICIÓ

Transcripció

Segueixo en línies generals les normes proposades per la Comision Internationale de Diplomatique (9), tenint en compte les que va publicar R. Blachère (10).

D'aquesta manera: [] indica restitució segura i [?] restitució dubtosa. Respecto la disposició del text i la seva grafia. Només he restituït la puntuació -rarament present als textos- per facilitar-ne la lectura. Fā'i qāf apareixen segons l'ús oriental i no el magrebí (11).

Traducció

Tan literal com és possible, sempre que la gramàtica catalana ho ha permès. La puntuació, però, l'he modernitzada. Quan existeixen, he utilitzat els arabismes catalans equivalents als termes àrabs dels documents, encara que siguin poc coneguts o no siguin emprats avui. Al costat de cada terme que he cregut interessant, s'hi afegeix la transliteració fonèmica de la paraula àrab.

TRANSCRIPCIÓ DELS DOCUMENTS

Document d'al-Bunṭī

- 1 وثيقة سلم فى فخار
- 2 قلت بعد صدر الوثيقة فى كذا
- 3 وكذا حملا من فخار صفته كذا فى كل حمل منها كذا
- 4 وكذا قلة كبيرة وكذا وكذا قليلة وكذا وكذا جرة حتى تاتى على جميع
- 5 اوانى الحمل ثم تقول من فخار توامفا مطبوخا [جيذا]
- 6 [صحيحا بلا كسر ولا صدع يتام] العمل يرفع ذلك البايح فلان الى المبتاع
- 7 [فلان فى] حانوته فى [تاريخ كذا] بثمن كذا وكذا قبض البايح فلان ذلك من المبتاع
- 8 على صفة المذكورة بعد معرفتهما بقدر ما تعاقد فيه السلم ومبلغه شهر
- 9 وقضى الى التاريخ وان كان السلم فى قدور او صحاف او قناديل
- 10 او قواديس قلت فى كذا وكذا قدرا صفتها كذا وفى كذا وكذا صفحة صفتها
- 11 كذا وكذا اصبعا وكذا وكذا شبرا وارثفاعها كذا وكذا
- 12 من المتوسط كذا وكذا ومن الصغار كذا وكذا وسعة فمه كذا وكذا
- 13 من تربة كذا او احمر من تربة كذا حسن الطبخ او تربة جبلية او فى كذا وكذا
- 14 قصرية لغسل الشياب كيل كل قصرية منها كذا وكذا محززة او ملسا او فى كذا
- 15 [خابية] بيض حسنة الطبخ مما تصلح للزيت او للخل او للماء محززة او ملسا
- 16 [جماع كل خابية] كذا وكذا ربعا او اكثر ملسا جيادا او فى كذا وكذا صفحة من حلتهم
- 17 [مزججة] مطليات من داخلها بالزجاج الابيض ومن خارجها بالزجاج الاصفر
- 18 او [مكتمة] او مزينة او مذهبة او زبدية ملسا جيادا كيل كل صفحة منها كذا
- 19 [او] كذا وكذا قنديلا او قادوسا بيض للسوانى ثلثية او ثمانية او صغار
- 20 وبنى [على ما يقدم] وتقضى الى التاريخ

- 12 ① السلم في الفخار سلم فلان بن فلان الى فلان بن فلان
- 13 كذا وكذا وقبضها منه في حين السلم في كذا وكذا قدرًا من
- 14 فخار من تربة حَمْرًا او في كذا وكذا دينار من فخار وكذا وكذا [شر يبية؟] (13)
- 15 وكذا وكذا قليلة وكذا وكذا كوزا من الفخار للزيت مكيلة
- 16 كل قدر سدس قفيز او ربع قفيز بكييل موضع كذا وملىء كل قلة
- 17 ربع الربع بكييل كذا وملىء كل كوز ربع بكييل كذا من فخار يوا
- 18 صفاه (sic) مطبوخًا طبخًا جيدًا صحيحًا بلا كسر ولا صدع تامة
- 19 العمل معتدلة بمقابضها يوفى المسلم اليه فلان المسلم فلا نأ (14)
- 20 جميع الفخار الموصوف في حانوته بحاضرة كذا او بقرية كذا
- 21 او بسوق كذا والمسلم فلان مصدق في الاقتضا دون يمين ①
- 22 بلزمة في دعوى القضا على سنة المسلمين في تسليمهم الجائز
- 23 بينهم شهدتم تكمل الاشهاد وكان يخدم بقرطبة في كذا
- 24 وكذا حملًا من فخار عدد كل حمل كذا وكذا انية منها [لبريلات؟] (15)
- 25 للعجين كذا وكذا حمر او بيض مكيلة كل لبريل منها نصف»

- 1 قفيز بكيل قرطبة ومنها كذا وكذا قصرية لغسل الثياب هـ
- 2 بيضا او حمرا مكيلة كل قصرية منها قفيز ونصف بالكيل المذ
- 3 كور (sic) ومنها كذا وكذا شريية صفتها كذا وملى كل شربة (16) منها
- 4 كذا ومنها كذا وكذا برمة صفتها كذا وملى كل برمة منها كذا
- 5 ومنها كذا وكذا ملية للاشوية ضقة كذا ملية كل ملية منها
- 6 كذا وكذا ومنها كذا وكذا تنورا لطبخ القدور عليها يواضعا هـ (17)
- 7 وكل ذلك بكيل قرطبة المذكور او كذا وكذا تنورا وسعة فم كل
- 8 تنور منها كذا ان كانت معتدلة الافواه وان كان الفم الواحد
- 9 اوسع من الفم الثاني ذكرت سعة فمه الاعلى وسعة فمه
- 10 الاسفل وارتفاع حيطانه محززة او ملسا وكذا وكذا قصرية
- 11 كبار للدخول [خبراً؟] (18) جبلية محززة او ملسا سعة كل قصرية كذا
- 12 وسعة فمها كذا وارتفاع حيطانها كذا من الفخار الجيد المطبوخ
- 13 // الصحيح السالم وبنى على ما يقدم من العقد وتقول فى صفة
- 14 // الخواى فى كذا وكذا خابية بيضاء حسنة الطبخ مما تصلح
- 15 للزيت او حمرا جبلية محززة او ملسا كيل كل خابية منها
- 16 عشرون ربعا بكيل قرطبة فان لم تكن مستوية ذكرت مكيلة
- 17 // كل واحدة منها وتصف خواى الخل والدقيق فى كذا وكذا خابية
- 18 حمرا [قنذ؟] (19) ثلثية او صفة كذا للخل او الدقيق مكيلة كل
- 19 // خابية كذا وتصف صحاف الحتم (sic) (20) بان تقول فى كذا وكذا صحفة
- 20 من حتم مزججة مطلية مكيلة كل صحفة منها كذا وكذا
- 21 وكذا وكذا غضار حمر او بيض او حضر او صفر مزججة مطلية (sic) (21)
- 22 مطلية مكيلة كل غضار منها كذا هـ

- 8 // هـ هـ السلم فى القناديل والقواديس تقول فى
- 9 صفة ذلك فى كذا وكذا قناديلا من فخر ابيض مطبوخ حسن
- 10 الطبخ تام العمل مزينة بالزجاج او [صقلية؟] (22) دون مزينة
- 11 بالزجاج مقبضه كيل كل قنديل منها كذا وكذا او فى كذا وكذا
- 12 حملا من قواديس بيض للسوانى من طفل كبار ثلاثية او اساط (sio) (23)
- 13 ثمنية او صغار [فارسية؟] (24) مطبوخه جيادا عدد كل حمل
- 14 منها كذا وكذا قادوسا كيل كل قادوس منها كذا وكذا بكيل
- 15 كذا يوفيه [ابلهما؟] (25) فى جانبته بسوق كذا.....

TRADUCCIÓ DELS DOCUMENTS

Document d'al Bunṭī

- 12 Dipòsit de ceràmica (/fahhār/). Deixa en dipòsit en
tal fill d'en tal a en tal fill d'en tal altre
- 13 això i allò, i rep d'aquest en el moment [de fer el]
dipòsit tantes i tantes olles (/qidr/) de
- 14 ceràmica (/fahhār/), d'argila (/turba/) vermella; o
tants i tants dinars (/dīnār/) de ceràmica (/fahhār/)
i tantes i tantes gerretes? (/sūrayba/)
- 15 i tantes i tantes ancolletes (/qulayla/), i tants i
tants setrills (/kūz/) de ceràmica (/fahhār/) per
l'oli. La mesura (/makīla/)
- 16 de cada olla (/qidr/) és d'un sisè de cafís (qafīz/)
o del quart de cafís segons la mesura de tal lloc. I
la cabuda de cada ancolla (/qulla/)
- 17 és el quart de la rova (/rub^c/) segons tal mesura, i
la cabuda de cada setrill (/kūz/) un quart segons tal
mesura. Tot això de ceràmica (/fahhār/) que descri
- 18 uen (sic) ambdós contractants, cuïta, de bona fornada,
sencera, sense que sigui trencada ni fracturada,
d'obra
- 19 acavada, proporcionades les seves nanses (maqabid).
Entregarà el dipositant tal al dipositari tal
- 20 tota la ceràmica (/fahhār/) descrita a la seva botiga,
a tal capital [de provincies] o a tal poble
- 21 o a tal mercat. I el dipositari tal és persona fide-
digna en les demandes judicials sense [necessitat de
fer el]
- 22 jurament habitual en les causes judicials segons el
costum dels musulmans en els dipòsits legals permesos
- 23 entre ells. Testifiqueu i poseu [a continuació] els
testimonis. I a còrdova es fa: en tantes
- 24 i tantes càrregues (/ḥiml/) de ceràmica (/fahhār/) el
nombre de cada càrrega (/ḥiml/) és de tants i tants
recipients (/aniya/), entre els quals [hi ha] gibrells
(/librīlāt/)

25 per amassar, tants i tants vermells o blancs. La mesura (/makīla/) de cada gibrell (/librīl/) [és] de mig

[fol 24V]

1 cafis (qafīz/) de la mesura (/kayl/) de Còrdova. I tants i tants gibrells (/qaşriya/) per rentar les robes

2 blancs o vermells. La mesura (/makila/) de cada gibrell (/qaşriya/) és d'un cafis i mig (qafīz wa nişf/) de la me

3 sura(sic) citada. I tantes i tantes gerretes? (şurayba/) de tal tipus. I la cabuda de cada gerra (şurba/)

4 és tal. I tantes i tantes marmites (/burma/) de tal tipus. I la cabuda de cada marmita (/burma/) és tant.

5 I tants i tants forns (/malla/) per als rostits, de tal tipus. La cabuda de cada forn (/malla/)

6 tant i tant. I tants i tants forns (/tannūr/) per coure amb olles (/qudūr/) al damunt d'ells. [Tot això] ho deixaran [en dipòsit] ambdós contractants

7 i tot allò segons la mesura (/kayl/) de Còrdova citada. [O bé es diu:] tants i tants forns (/tannūr/), l'amplària de la boca de cada

8 forn (/tannūr/) tant -si fossin iguals les boques- però si fossin

9 les unes més àmplies que les altres indicaras l'amplària de la boca més ampla i l'amplària de la boca

10 més estreta. I l'alçada de les seves parts, motllurades (/muħazzaz/) o llises (/mulas/). I tants i tants gibrells (/qaşriya/)

11 grans per ficar [pa?], de ceràmica (/fahhār^v/) aspra? (gabaliyya/) motllurats (/muħazzaz/) o llisos (/mulas/). L'amplada de cada gibrell (/qaşriya/) tant

12 i l'amplada de la seva boca tant, i l'alçada de les seves parets tant; de ceràmica (/fahhār^v/) bona, cuïta, sencera, íntegra. I s'estableix [el dipòsit] segons

13 el que es va dir sobre els contractes. I diràs en la descripció de

- 14 les alfàbies (/ḥābiya/): tantes i tantes alfàbies (/ḥābiya/) blanques, ben cuites, [de les que s'utilitzen]
- 15 per l'oli. O vermelles, aspres? (/ḡabaliyya/), motllurades (/muḥazzaz/) o llises (/mulas/). La mesura de cada alfàbia (/ḥābiya/) [és de]
- 16 vint roves (/rub /) de la mesura (/kayl/) de Còrdova. I si no fossin iguals diràs la mesura (/makīl/)
- 17 de cada una d'elles. I descriuràs [detalladament] les alfàbies (/ḥābiya/) del vinagre i la farina [dient]: tantes i tantes alfàbies (/ḥawābī/)
- 18 vermelles, de les de tipus d'un terç. O de tal espècie, per al vinagre o la farina. La mesura (/makīl/) de cada
- 19 alfàbia (/ḥābiya/) tant. I descriuràs les safes (/si-ḥāf/) de vernís? (>ḥtm<) [per (/ḥaltam/)] dient: tantes i tantes safes (/saḥfa/)
- 20 de vernís? (>ḥtm<) vidrades (/muzaḡḡaḡ^{VV}/) banyades [de vernís] (/maṭliya/). La mesura (/makīla/) de cada safa (/saḥfa/) tant i tant.
- 21 I tants i tants plats decorats? (/ḡaḡār/), vermells o blancs o verds o grocs, vidrats (/muzaḡḡaḡ^{VV}/)
- 22 banyats [de vernís] (/maṭliya/). La mesura (/makīla/) de cada plat (/ḡaḡār/) tant.

[fol 25R]

- 8 Dipòsit de llumetes (/qanādīl/) i cadúfols (/qawādīs/) Diràs en
- 9 la descripció d'aquests: tantes i tantes llumetes (/qanādīl/) de ceràmica (/fahḥār^{VV}/) blanques, cuites, de bona
- 10 cocció, d'obra acabada, adornats (/muzayyana/) amb vidre (/zaḡḡaḡ^{VV}/) o esclaus? (/ṣaqaliba/) sense adorns (/muzayyana/)
- 11 de vidre (/zaḡḡaḡ^{VV}/) a la seva nansa (/miḡbad/). La mesura (/kayl/) de cada llumeta (/qandīl/) tant i tant. O tantes i tantes

- 12 càrregues (/ḥiml/) de cadúfols (/qawādīs/) blancs, per
a les sínies (/sawānī/), d'argila (/ṭifl/), grans,
d'un terç, o mitjans
13 d'un vruitè, o petits, perses? (/fārisiyya/), ben
cuïts. El número a cada càrrega (/ḥilm/) és de
14 tants i tants cadúfols (/qādūs/). La mesura (/kayl/)
de cada cadul (/qādūs/) tant i tant de la mesura
(/kayl/)
15 tal. Els pagarà el dipositari a la seva botiga, a tal
mercat.

Document d'Ibn Muġīt

- 1 Acta d'un dipòsit de ceràmica (fahhār).
2 Diràs després del començament de l'acta: tantes
3 i tantes càrregues (/ḥiml/) de ceràmica (fahhār) de
tal tipus. A cada càrrega (/ḥiml/) [hi ha] tantes
4 i tantes ancolles (/qulla/) grans i tantes i tantes
ancolletes (/qulayla/) i tantes i tantes gerres
(garra), fins que acabis amb tots
5 els recipients (/awānī/) de la càrrega (/ḥiml/). Des-
prés diràs: de ceràmica (fahhār), que descriuran
[els dos contractants] ben cuïta
6 íntegra, sense que sigui trencada o fracturada, acabada
d'obra, [que] l'entregarà el venedor tal al comprador
7 tal a la seva botiga, en tal data, per tal i tal preu
que rebrà el venedor tal del comprador
8 de la manera descrita després del reconeixement [mutu]
segons és d'acord als dipòsits i el seu assoliment.
[Posu] els testimonis
9 i conclous amb la data. I si fos el dipòsit d'olles
(/qudūr/) o de safes (/siḥāf/) o de llumetes (/qanā-
dīl/)
10 o de cadúfols (/qawādīs/), diràs: tantes i tantes
olles (/qidr/) de tal tipus, i tantes i tantes safes
(/saḥfa/) de tipus

- 11 tal, i tants dits (/Aşba^C/) i tants i tans pams (/šibr^V/); i la seva alçada [és de] tant i tant.
- 12 De mitjanes tantes i tantes, i de petites tantes i tantes; l'amplada de la seva boca tant i tant;
- 13 de tal argila (/turba/), o vermells, de tal argila (/turba/) ben cuits, o d'argila (/turba/) aspra? (/ğabaliyya/). O tant i tants
- 14 gibrells (qaşriya/) per rentar les robes; la mesura (/kayl/) de cada gibrell (/qaşriya/) tant i tant, motllurats (/muħazzaz/) o llisos (/mulas/). O tantes
- 15 alfàbiles (/ħābiya/) blanques, ben cuites, de les que s'utilitzen per a l'oli o per al vinagre o per a l'aigua, motllurades (/muħazzaz/) o llises (/mulas/)
- 16 La cabuda de cada alfàbia (/ħābiya/) [és de] tantes i tantes roves (/rub^C/) o més; llises (/mulas/), bones. O tantes i tantes safes (/saħfa/) de vernís? (/ħaltam/).
- 17 vidrades (/muzaggaḡ^{VV V}/), vernissades? (/maṭliyat/) al dedins de vidre (/zaggag^{VV V}/) blanc o al defora de vidre (/zaggag^{VV V}/) groc
- 18 o verdes? (>mktm<), o decorades (/muzayyana/), o daurades (/muḡahhab/), o de color crema? (/zubdiyya/), llises (/mulas/), bones; la mesura (/kayl/) de cada safa (/saħfa/) tant.
- 19 O tants i tants llumetes (/qandīl/) o cadúfols (/qādūs/) blancs per a les sínies (/sawānī/), d'un terc o d'un vuitè, o petits.
- 20 I es fa com ja ve ser dit i conclous amb la data.

BREUS CONCLUSIONS

La lectura dels textos pot conduir-nos a formular diverses hipòtesis provisionals entre moltes altres:

- 1) la capacitat podria estar relacionada amb l'ús d'alguns recipients i, potser, podrien identificar-se als documents;

- 2) en el cas que diferents sistemes de mesura fossin emprats per diferents recipients (mesures d'àrida, de líquids, etcètera), també podrien ajudar-nos dins la identificació del destí d'alguns recipients;
- 3) diferències en les equivalències de les mesures podrien revelar orígens geogràfics diversos (importació, exportació, etcètera), o bé pertanyer a grups humans diferents;
- 4) les diferències o canvis a les mesures o als seus sistemes o equivalències poden reflectir canvis en el temps, és a dir, pertànyer a èpoques diferents;
- 5) els sistemes de mesura i els seus canvis estarien més o menys relacionats de manera directa amb el desenvolupament històric de l'economia andalusina.

Seguint aquest últim camí, podem relacionar el tema amb el de les presents jornades, és a dir, amb la creació de l'espai rural a la societat andalusina i la seva vinculació amb l'Estat -sempre si considerem l'ús de la ceràmica i la seva conformació com a part de l'espai rural-. Pensem que és l'Estat qui determinava i ordenava l'ús de diferents tipus de mesures escrupulosament controlades i que tot això és reflectit dins els usos quotidians de les persones (25). Així, les mesures regulades han de tenir el seu reflex -com sovint certifiquen els documents- en la configuració d'algunes ceràmiques, susceptibles, entre moltes altres coses, d'ésser exportades o importades. Podriem també pensar que certes mesures podrien ser d'ús més típicament rural, d'altres més típicament urbà... Les implicacions són moltes i el tema és encara verge. Animem-nos, doncs, a seguir aquesta via, començant per fer medicions acurades de totes les capacitats dels recipients apareguts a les excavacions arqueològiques com s'acostuma a fer amb altres paràmetres. No costa res.

NOTES

- (1) Per raons d'espai els presento gairebé sense notes crítiques i sense justificar la traducció que faig dels termes que ens interessin.
- (2) Ja varen rebre l'atenció -entre d'altres- de G.J. de Osma (1911) i de M. Escrivà de Romani (1935), que no més donen la traducció castellana dels il·lustres arabistes M. Asín i J. Ribera. També més recentment J. Aguado Villalba (1983). Però tots ells els citen de manera més o menys anecdòtica.
Sobre els aspectes legals dels documents pot veure's J. López Ortíz (1926, 1927 i 1932) i S. Vilá (1931).
- (3) Metodologia emprada molt recentment per E. Dies Cusi i R. González Villaescusa (1980), on es pot trobar un bon mètode per mesurar les capacitats dels recipients. També pot veure's P.M. Rice (1987).
- (4) Només tenim el rigorosíssim estudi de Joaquín Vallve Bermejo (1977-1984), freqüentment ignorat.
- (5) Mort el 462 H/ 1070 JC.
- (6) Nascut el 406H/1015 JC, mort el 459H/1066 JC. Veure la Assila de Abenpascual (ed. Codera), biografia n° 122, la n° 197 i la n° 737.
- (7) Llastimosament, les meves gestions per consultar el manuscrit -prop de dos anys- han estat inútils a causa de l'exasperant funcionament de l'Acadèmia, com inútils les gestions fetes per intentar consultar l'edició del text presentada fa uns mesos com a tesi doctoral pel Sr. Aguirre Sádaba. Per tot això, desconec el nombre de foli on es troba l'acta. La meva transcripció -provisional- és feta sobre la borrosa fotografia publicada per M. Escrivà de Romani (1935).
- (8) F. Corriente: A Grammatical Sketch of Spanish arabic dialect bundle. Madrid 1972.
- (9) Commission Internationale de Diplomatie. Roma 1977.
- (10) R. Blachère i J. Sauvaget: Règles pour éditions et traductions de textes arabes. Paris 1945.
- (11) Al document d'Ibn Muġī no restitueixo la vocalització original -com faig al d'al-Bunṭī- ni les valuoses notes marginals a causa de la poca claredat de la reproducció de què dispo (vid. nota 7).
- (12) Al marge a l'original. Podria ser /Ṣurviya/, però no es documenta.

- (13) Al marge a l'original.
- (14) No he trobat documentat aquest plural. Pedro de Alcalá dona pel mateix lebīril
- (15) Així a l'original, però podria ser un error, ja que les paraules no estan puntuades.
- (16) Al marge a l'original.
- (17) No és prou clar a l'original. Opto per la lectura dels senyors Asín i Ribera.
- (18) A l'original sembla estar puntuat >qnd<, però ha de ser /find/.
- (19) A l'original >hmt< sens dubte per /haltam/. Vegi's el document d'Ibn Muġīt línia número 16.
- (20) Així a l'original, esborrat amb una línia i corregit seguidament.
- (21) Segueixo la lectura dels senyors Asín i Ribera, que sembla correcta.
- (22) Error del copista. >wāṣāt< per /'aw 'awsāt/.
- (23) Segueixo la lectura dels senyors Asín i Ribera.
- (24) Idem. Segurament /'atāhā/ (de la rel /'atā/). Podria ser, però, /'iyyāha/, encara que no n'estic segur.
- (25) Sobre el tema de la metrologia històrica: W. Kula (1973), cap. XIII.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADO VILLALBA, José: La cerámica hispanomusulmana de Toledo, Madrid, 1983.
- ASIN, Miguel i RIBERA, Julián: Manuscritos árabes i aljamiados de la Biblioteca de la Junta ... Madrid 1912.
- ^cAtṭār, Ibn al-: Formulario Notarial Hispano-árabe por el alfaquí y notario cordobés... Ed. P. Chalmeta i F. Corriente.
- DIES CUSI, Enrique i GONZALEZ VILLAESCUSA, Ricardo José: Las tinajas de transporte bajomedievales i sus marcas de alfarero, a "Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española", Huesca 1985, II pp. 613-631.
- ESCRIVÀ DE ROMANÍ y de la QUINTANA, Manuel: Cerámica de la ciudad de Toledo. Madrid 1935.
- GOITEIN, S.D.: A Mediterranean Society. The Jewish Communities of the Arab World as portrayed in the documents of the Cairo Geniza. Vol. I. Los Angeles 1967.
- KULA, Witold: Problemas y métodos de la historia económica. Barcelona, 1973.
- LOPEZ ORTIZ, José: Formularios notariales de la España Musulmana, a "La Ciudad de Dios" (San Lorenzo de El Escorial), 1272 (1926).
Algunos capítulos del formulario notarial de Abensalmún de Granada, a "Anuario de Historia del Derecho Español" (Madrid) IV (1927), 219-375.
Derecho Musulmán. Barcelona, 1936.
- MATEU Y LLOPIS, Felipe: Hallazgos cerámicos musulmanes en Valencia a "Al-Andalus" (Madrid), XVI (1951), 165-167.
- OSMA, G.J. de: Apuntes sobre cerámica morisca. Adiciones a los textos y documentos de valencianos: nº II (Maestros alfareros de manises, Paterna y Valencia. Madrid 1911.
- [PEDRO DE ALCALÁ] Petri Hispani de Lingua Arabica libri duo. Ed. P. de Lagarde. Gottinga, 1883.
- RICE, Prudence M.: Pottery Analysis. A sourcebook. Chicago 1987.
- VALLVÉ BERMEJO, Joaquín: Notas de metrología hispano-árabe II. Medidas de capacidad, a "Al-Andalus" (Madrid), XLII (1977), 61-121.

Notas de metrología hispano-árabe III. Pesos y monedas
a, "Al-Qantara" (Madrid), V, (1984), 147-168.

VILA, Salvador: Abenmoguit "formulario notarial" Capítulo
del matrimonio a "Anuario de Historia del Derecho Es-
pañol" (Madrid), VIII (1931), 5-190.

ÀREA MODERNA

PACIFISMO Y MILITARISMO: UN DEBATE DESIGUAL EN LOS ORIGENES DE LA SOCIEDAD CONTEMPORANEA

Mª Dolores Bosch Carrera

Una novedosa y "racional" actitud irrumpe, -por primera vez en el Diario Evangélico, de Tarazona (Barcelona 1772) ante la consideración de la guerra: el rechazo de toda guerra, y la aspiración a un pacifismo -de probable inspiración rousoniana- que se presentará como meta asequible o, incluso ineludible.

Así, en el Diario Evangélico de Tarazona podía leerse una "definición de la guerra" que constituye la primera manifestación de pacifismo en la prensa del siglo XVIII.

... "la guerra es, en efecto, madre de todos los males; el último recurso de los perversos; la vendimia del Diablo; el teatro de la Misericordia; el libro de las impiedades y el Diccionario de las blasfemias... una Academia de ladrones y una escuela de Tiranos... Además de esto la guerra es ordinariamente la madre del hambre y ésta lo es de la peste; de suerte que David hacía bien en escoger la última para escaparse de las dos primeras" (1).

Es difícil señalar la fuente que inspira estos pensamientos, pero también es probable que Tarazona conociese el Spectator, ya que no parecen originales estas ideas, ni Feijóo -que tanto inspiró a Tarazona- había tratado el tema de manera específica.

En fuerte contraste con esta nueva mentalidad se alza un largo poema épico, publicado a fines de 1761 por el Caxón de Sastre Cathalán obra atribuida al mismo editor: "La gloria militar española realizada en el reinado de Nuestro Católico Monarca (que Dios guarde)" (2): era una apología

(1) D. Ev., nº 167 (20-X-72)

(2) C. de S. Cath., nº 2 pp. 30-43

del Arte Marcial, más acorde con la literatura épica de épocas anteriores, y, como se verá luego, con el sentir de la mayoría de los lectores de periódicos. Es posible que los rumores de la próxima firma del Tercer Pacto de Familia entre Francia y España, contra Inglaterra, abandonado el pacifismo de Fernando VI, surgieran al editor esta alabanza.

Casi 30 años después, en 1790 este poema encontraba su parangón en una Oda "A la paz" que publicaba el Correo de Madrid.

La nueva mentalidad pacifista, chocaba, frontalmente, con una realidad social que veía en la carrera de las Armas la culminación de una profesión al servicio de la Patria; como tal provocó una fuerte polémica entre los lectores del Correo de Madrid, segundo de los periódicos que publicó una selección de artículos pacifistas.

El primero de los artículos que desató la polémica fue una "Pintura de una batalla", publicada en mayo de 1787. Desde entonces el Correo de Madrid vió revivir, un año tras otro, la apología del Arte y profesión militar, en frente de las colaboraciones de signo pacifista que siguieron apareciendo. Así era la pacifista pintura de una batalla:

... "El hombre libre se ve obligado a cargar un fusil al hombro y darle la infernal bayoneta. Se le arranca del hogar para arrastrarle a los combates que su alma detesta. El labrador deja su arado, el artesano su obrador, el mozo abandona a su padre enfermo a su tierna amante... Allí están 100.000 hombres, contra cien mil... veinte mil hombres han sido degollados tal vez por la fantasía de uno solo... atreveos a invocar en nuestros cánticos al Dios que manda amarnos como hermanos" (3).

(3) Ciegos, 64 (31-V-87) Vid. tb. nº 90 (29-VIII-87) Rasgo de Alejandro Magno... ¿Cuán feliz serías si retirado a tu reposa atendieses sólo a la principal obligación del bien de tus vasallos?... La paz es propia del Cielo; la guerra del infierno.

Y, en el número siguiente, se leía este Apóstrofe de la guerra:

... "Monstruo de la guerra: Yo te acuso en nombre de la humanidad, te cito ante su tribunal... yo atribuyo tu origen a los siglos de ferocidad en que nada distinguía al hombre del bruto (...) la moral de las naciones se ha hecho para atemorizar a la autoridad de las armas ... para hacer a los usurpadores, conquistadores, y a los Reyes, como son, odiosos" (...) (4).

Aunque no es posible encontrar las raíces de este espíritu nuevo en la tradición literaria anterior, Guinard habla de un pacifismo de Corte Rousoniano (5) pero Spell no estudia esta posible influencia. Eran los inicios de un pacifismo vehemente y apasionado que iban a levantar una encendida polémica; más cuanto que estas nuevas teorías chocaban violentamente con la práctica más generalizada.

Todo lleva a afirmar que la profesión militar gozaba, durante el siglo de verdadero respeto y admiración. En Enero de 1786, en la Real Academia de Derecho Español y Público, se leyó una disertación Sobre la Jurisprudencia Militar demostrando los verdaderos principios de las obligaciones, prerrogativas, clases de delitos y exacta regulación de las penas militares (6). El ponente, Fiscal del Juzgado de Artillería, dirigía todo el discurso a formar el prospecto de una Obra de Derecho Militar de España, "aplicando la Doctrina las célebres Jurisprudencias extranjeras . Hugo Grocio en su derecho de la Guerra y de la Paz, y el Barón de Wolf en la obra que publicó en 1740". El Fiscal afirmaba que... "siendo el instituto de la Milicia la defensa del Estado, que es la obligación primaria del vasallo, el principal cuidado del Gobierno y la Suprema ley a que deben

(4) Ciegos, 65 (2-VI-87)

(5) Guinard, op. cit., p. 234

(6) Mem. Lit., I 1786, p. 372, ss

dedicarse las haciendas, las fortunas y las vidas de todos los ciudadanos, han de estimarse dignos de mucha estimación los que se dedican a la gloriosa carrera de las Armas" (7).

Esta fue, en efecto, la opinión más ampliamente compartida a lo largo del siglo. Nada más publicarse en el Correo los dos rasgos pacifistas, una lluvia de cartas de los lectores venía a corroborarlo... "por lo que a mi toca, decía un lector anónimo del Correo -todas las inclumencias que sufro son otros placeres por el bien común que de ellas se produce"... (8) y otro ... "¿es posible que sin motivo alguno se publiquen invectivas contra una de las porciones más apreciables del Estado? ¿no es una injusticia? (9). Era el comienzo de una polémica que renació a lo largo de todo el año 1789 (10) y en las que las Cartas de Cadalso, aportaban su posición. Para Cadalso:

... "La Conservación propia del individuo es tan opuesta al bien común de la sociedad, que una nación compuesta toda de filósofos no tardaría en ser esclavizada por otra. El noble entusiasmo del patriotismo es el que ha guardado los estados, detenido las invasiones, asegurado las vidas, y producido aquellos hombres que son el verdadero honor del género humano. De él han dimanado las acciones heroicas imposibles de entenderse por quien no está poseído del mismo ardor, y fáciles de imitar por quien se halla dominado de él (11).

Junto a Cadalso, otro colaborador del Correo, Manuel de Aguirre, militar al fin y al cabo, abandonó en este punto sus dependencias roussonianas. Como Cadalso, Oficial del Regimiento de Borbón, hizo una cumplida defensa de la profesión militar. A él se debe la obra para la formación de militares "tan abandonada desde hace tiempo" titulada

(7) Idem, p. 374

(8) Ciegos, 65 (2-VI-87)

(9) Idem., 99 (26-IX-87)

(10) Idem., 256 (6-V-89). Es otra pintura de una batalla, similar a la del nº 64.

(11) Idem., 265 (6-VI-89) Carta 71

Indagación y reflexiones sobre la Geografía, para la Escuela Militar de Avila, establecida recientemente por el Rey (12). Fue él quien propuso la creación de una sociedad Militar -al estilo de las Sociedad Económicas- que tuviera, entre otros, el objeto de publicar un Diccionario Militar (13).

Escribió un "Plan o división de asuntos de mi carrera para sostener el decoro de la Milicia" (14), explícitamente dedicado a contrarrestar la influencia de las tesis pacifistas que el Correo había publicado en sus números anteriores. Se manifestaba por fin, fervoroso partidario de profundas reformas en la carrera militar, especialmente en el sistema de escalafón, entonces regido en exclusiva por el criterio de antigüedad y no por las aptitudes y el mérito personal (15).

El Correo publicó también un "Discurso sobre el Arte de la Guerra (...)... "para que quede enterado de lo mucho que merece la carrera militar, ya que destruye o conserva los imperios (...); si una Nación se enflojece, se corrompe, desprecia la profesión de las armas, pierde la costumbre de los trabajos tan característicos de aquella carrera (...) el nombre sagrado de la Patria llega a ser una voz sin significado" (16).

Quizás el más largo y el más razonado de los artículos que defendían a la profesión Militar, fue el "Análisis del Arte de la Guerra por reglas y principios, obra del Sr. Mariscal Puisseguy, extratada también en el Correo (17).

(12) Idem., 44 (9-III-87) y 156 (19-IV-88)

(13) Ciegos, 168 (31-V-88)

(14) Idem., 93 (3-IV-87) y 163 (31-V-88)

(15) Idem., 190 (16-VIII-88), 191 (20-VIII-88) y 192 (23-VIII-88)

(16) Idem., 215 (23-XII-88) a 217 (20-XII-88)

(17) Idem., 282 (5-VIII-89) a 287 (22-VIII-89)

Era un tratado sobre las causas de la guerra justa, publicada por el periódico, tres meses más tarde que el último artículo pacifista, otra "pintura de una batalla". La actitud pacifista, seguía pues impregnando las páginas del Correo (18), entreverándose con otros artículos de signo contrario.

Una labor de síntesis entre posturas encontradas, la intentó el propio editor, que en un "rasgo militar" no dudaba en calificarla de "cruel y horroroso, azote de los mortales", a la vez que reconocía que "nadie puede negarse a la obligación con que ha nacido de morir por su Patria y su religión" (19).

A fines del 88 y comienzos del 89 el Espíritu de los mejores diarios se sumó a la difusión de esta mentalidad filantrópica y pacifista, de probable procedencia extranjera, aunque lo hizo con mayor moderación que las colaboraciones publicadas en el Correo. Primero se limitó a reseñar unas "Consideraciones sobre las guerras antiguas" (20), extraídas de los Anales de Linguet. Más adelante publicó unas "Consideraciones sobre las guerras sistemáticas que azotaban a la humanidad; el Espíritu escribía así:

"¿No se probará bastante que la guerra es para la Europa la demencia más pueril y atroz? ¿Pues, por qué se renueva cada 10 años esta agitación? ¿Por qué esta fiebre periódica que resiste a todos los remedios y penetra todos los gabinetes (...) sin duda alguna el ciudadano debe morir sobre las fronteras de su Patria cuando está amenazada y el vasallo defender el Cetro que la protege y quien ha jurado la obediencia, ¿pero, que tiene que ver este sacrificio en defensa del Príncipe y de la Patria con los caprichos de la ambición y los pequeños intereses de la desconfianza que destruyen los ejércitos y disipan inmensos tesoros? (21).

(18) Son pacifistas, en Ciegos, 238 (4-III-89), 24 (11-III-89), 117 (5-XII-87)

(19) Ciegos, 117 (5-XII-87)

(20) Esp.; 160 y 161 (22 y 29-XII-88)

(21) Esp., 163 y 169

Y en la reseña de un libro sobre "las guerras del Comercio y de sus consecuencias hasta nuestros días", editado en Bruselas, Cladera destacaba que:

... "fundar Imperios y establecer la prosperidad del Comercio es propio de una Nación que no conoce el despotismo; pero el consumirse en armamentos y hacer códigos para mantenerlos es el proyecto más incomprensible de la ambición" (22).

Otro de los periódicos que, tímidamente, permitió la difusión de esta nueva mentalidad es el Memorial. La reseña del tratado de las violencias públicas y particulares de autor italiano, probaba que... "la guerra es derecho natural y un acto de justicia, pero no siempre; (23). Posiblemente, la vinculación del Memorial a las instancias oficiales lo hacía aparecer como el más moderado de los periódicos de opinión en los años 80.

El resto del periodismo de opinión -Conversaciones de Perico y Marica, Discursos literarios (...), o Diario de las Musas- no se acercan en ningún momento al asunto. Solamente en La Espigadera parece encontrarse un eco de la polémica de años antes; en un artículo titulado "las letras sobre las armas" se encerraba una apología de la carrera literaria por considerar que lo racional es más ventajoso que lo animal... "luego, las letras, hijas de la razón, han de aventajar en nobleza, dignidad, decoro y esplendor a las armas (24). De todos modos, en los años 90, la polémica seguía en pie: el artículo fue contestado extensamente en un "discurso que se nos ha remitido sobre la estimación que se debe a las armas" (25).

El 7 de Marzo de 1793, la Convención declaraba la guerra a España. "La invasión del Rosellón por el ejército es-

(22) Esp., 169 (23-II-89)

(23) Mem. Lit., III, 1786

(24) La Esp., nº 3, parte II

(25) La Esp., nº 11, pp. 254-272

pañol después de la declaración de guerra, y su presencia, a partir de Mayo ante las puertas de Perpiñan, cogió a los revolucionarios de sorpresa" (26) y he aquí como, una vez más, la realidad acababa por acallar las voces de la utopía pacifista, pues si existe una constante en los periódicos consultados que aparecen después del decreto de Febrero de 1791, es precisamente la del estímulo más enervado y la cooperación más íntima con los planes del gobierno, que dirige la guerra contra Francia.

Así por ejemplo, el Correo de Gerona, (del 5 de Febrero de 1795, al 3 de Agosto del mismo año), que aparecía como periódico costumbrista, moralizante e instructivo en sus comienzos, desde el número 8 (2-III-85) anuncia sus desdoblamientos: a partir de ahora, los lunes seguirá saliendo como periódico "instructivo"; pero los jueves se dedicará exclusivamente al público militar, bajo el título de: Instrucción Militar o Escuela histórica y moral del Soldado". Sucede que, el Correo ha advertido que "la guerra es tan antigua como el mundo"; y que la notable presencia de militares y tropas en Gerona, se presenta al editor como un potencial cliente si le suministra datos de interés.

..."Se ve pues, -razonaba el editor- que (la guerra) tanto ha ocupado y ocupará a los hombres que se ha hecho la ciencia y el oficio de una parte de ellos (...). Ha habido un tiempo en que el militar sospechaba toda instrucción, toda lectura. Se veía que las ciencias y las armas eran dos cosas separadas, tal vez contrarias... Este tiempo ha pasado. El militar conoce que su profesión -la más noble y honrosa de todas, es una ciencia verdadera y sujeta a reglas y principios ciertos y constantes... el Militar, lee y se instruye; se halla en su tienda; los libros y los instrumentos matemáticos, al lado del fusil y de la espada; conoce la Historia, la Geografía y el Dibujo (...)" (27).

(26) Herr, R. op. cit., p. 235-236

(27) CQ Ger., nº 8 (2-III-95)

He aquí como más del 50% de una publicación periódica prevista inicialmente como "instructiva", acababa por ponerse al servicio inmediato de unos intereses bélicos. En plena guerra contra Francia, hablar en términos pacifistas, desde la prensa, habría parecido posiblemente a la censura estatal -que desde la nueva aparición de periódicos, cabe suponer más rigurosa- un despropósito.

Por esto, justamente lo contrario es lo que se observa en el periodismo de estos años: el Correo de Gerona se reveló desde el principio como un eficaz portavoz de las medidas, iniciativas, Bandos e Instrucciones que las autoridades publicaban con motivo de la guerra (28). El editor declaraba que le movía "el amor a la Patria, deseo de repetir aquellas heroicas y grandes acciones... ¡que objeto más noble, más grande, más heroico que el ejercitar las virtudes guerreras que forman el espíritu, el corazón del militar!... (29) y efectivamente, la segunda parte del Correo de Gerona se convirtió en una permanente historia que recordaba escenas de heroísmo personal y colectivo; en un entusiástico defensor de las "gracias que la Junta esperaba de S.M. si tomamos voluntariamente las armas" (30); en un

(28) Desde el nº 6 (23-II-95) el Correo publicó todas las disposiciones de guerra. La primera era una Instrucción que decía "...la Junta del Partido de Gerona, erigida para hacer efectiva en la parte que le corresponde el proyecto acordado por el General de la Provincia de tomar las armas toda la gente capaz, cuando la necesidad lo exige para la defensa de la Sagrada Religión, de el Rey y de la Patria (...) pone a la Presencia de estos pueblos el desgraciado estado de sus convecinos, cuyos hogares han ocupado los enemigos y los que amenazaron a los demás, si con el valor y constancia no tomamos las armas para asistirlos".

(29) CQ Ger., nº 9 (5-III-95)

(30) Las "gracias" eran: "pan, prest y parte proporcional de presas del enemigo; libres de pago personal por toda la vida, los que luchan por toda la guerra; libres por 6 ó 10 años los que sirven una campaña o si fallecen sin hijos y parientes; si eran hechos prisioneros de guerra, se les contará el tiempo para la carrera que sigan, así escolástica como artes u oficios"...
CQ Ger., 12 (16-III-95)

eficaz altavoz, ya se ha dicho, de las medidas que abordaba la Junta. En un "discruso sobre la guerra", extractado de la Enciclopedia de Panckoucke sencillamente se la presentaba así:

... "la guerra es ofensiva y defensiva; se divide en Guerra de campaña o de sitio; la primera, entre dos ejércitos contrarios; la segunda, ataque y defensa de las playas. Las dos se hacen por reglas y principios y tienen sus teorías y su práctica. La guerra es pues un arte y nos atrevemos a decir que el mejor de todos, porque con él se conserva la libertad de los estados, se perpetúan las dignidades y se mantienen las provincias y los reinos"... (31)

¡Qué lejos quedaban aquellas polémicas del Correo de Madrid. Aquí todo parecía unanimidad en animar a la participación a la guerra contra el francés. Es más: las lectoras del Correo son objeto de atención especial. También ellas eran potenciales colaboradoras en una guerra que -no se olvidó nunca-! era justa. Así el Correo insertaba relatos que alentaban el valor y la astucia femenina; buscaba sus ejemplos en las Amazonas de otros tiempos (32); en reinas y heroínas del pasado (33) a las que se presentaba como "el honor de su nación, las liberadoras de la Patria, la admiración del mundo".

El Correo recurrió para esforzar el valor de los combatientes a Cartas inventadas, como la Carta del tío a su sobrino que para "sentar plaza, sale de casa... a los 12 años" (34).

(31) CQ Ger., "- (16-IV-95)

(32) Idem., 23 (23-IV-95), 31 (21-V-95) 39 (18-VI-95)

(33) Idem., 25 (30-IV-95), Cita a Zenovia de Palmira, Juana de Flandes, Catalina Lisse; la esposa del mariscal de Belenis; Feomiry, reina de los Escitas; Catalina de Rusia; Juana de Arco, e Isabel de Inglaterra.

(34) Idem., 33 (31-V-95)

Fue, en fin, una campaña de opinión, fiel -cabe suponer- a las directrices de las autoridades y la censura, y -posiblemente- sinceramente sentida por el propio editor y buena parte del público lector, la que arrumbó de las páginas de los periódicos de fines del siglo XVIII la "tentación" pacifista.

LA IMMIGRACIÓ A CARCAIXENT DURANT EL SEGLE XVIII

Josep M. Fernández Ros

Arran de la publicació per Francesc Bustelo del seu polèmic article (1) sobre la població valenciana al segle XVIII, va agafar una gran importància el tema del paper que havia fet la immigració dintre del procés de creixement demogràfic que hi va haver a l'esmentat segle.

Posteriorment la literatura ha anat enriquint la qüestió (2), encara que no s'ha arribat a hores d'ara a una opinió unànime. El propòsit d'aquesta comunicació, lluny d'entrar en la polèmica, és aportar una breu aproximació a l'estat de la qüestió a través de les nostres investigacions sobre la immigració a Carcaixent durant el segle XVIII.

La font que hem fet servir ha estat les partides de matrimoni dels Quinque Libri, ja que s'hi troben consignats els llocs d'origen dels contraents. D'aquesta forma, el treball constitueix una mostra que, és clar, no representa la totalitat de la població, però creiem que la seva representativitat és bastant considerable perquè comprèn un segment de població -dones i homes en edat de casar-se- que abraçarien els majors percentatges d'immigrants, ja que afecten uns grups d'edat en els quals la mobilitat individual és molt elevada. En qualsevol cas, no pretenem atorgar al resultat del nostre treball una validesa absoluta, sinó tan sols establir les regles de l'evolució d'aquest fenomen social, així com els llocs de procedència dels immigrants, i tot això a partir d'unes fonts escasses i d'ús difícil.

En primer lloc cal deixar constància que la immigració no va fer a Carcaixent el paper d'impulsora del creixement demogràfic. Si observem el quadre 1 hi veurem que, tret dels períodes 1714-1723 i 1764-1780, la resta d'etapes presenten un increment intercensal perfectament cobert pel creixement vegetatiu. Tot suposant, és clar, la fiabilitat

dels censos consultats, cosa que no sempre succeeix i que ens ha menat a modificar alguns recomptes.

Per contra, l'estudi del quadre ens parla clarament de l'existència d'un corrent emigratori. Sols als períodes 1714-23 i 1764-70 constatem saldos immigratoris.

Quadre 1. Saldo migratori durant el segle XVIII

	<u>Diferència intercensal</u>	<u>Saldo vegetatiu</u>	<u>Saldo teòric de inmigració</u>
1714-1723	562	392	170
1723-1735	-42	528	-486
1735-1741	-10	51	-41
1741-1752	207	222	-15
1752-1762	-293	525	-232
1762-1764	105	158	-53
1764-1770	360	231	129
1770-1780	315	632	-317
1780-1789	179	234	-55
1789-1798	280	340	-60
1714-1798	2008	3314	-1306

Tanmaeix, aquestes etapes no coincideixen amb els períodes de màxima immigració que tenim registrats.

Quadre 2. Percentatges quinquennals d'immigrants 1701-1800

1701-05:	22,30%	1751-55:	20,66%
1706-10:	12,85%	1756-60:	17,43%
1711-15:	16,06%	1761-65:	18,67%
1716-20:	14,78%	1766-70:	18,18%
1721-25:	14,43%	1771-75:	13,73%
1726-30:	19,44%	1776-80:	21,36%
1731-35:	25,00%	1781-85:	18,89%
1736-40:	22,57%	1786-90:	10,13%
1741-45:	20,00%	1791-95:	10,86%
1746-50:	18,77%	1796-00:	15,86%

Així, els quinquennis que més alta immigració presenten es localitzen des del 1726 al 1755, amb una lleugera "cresta" anterior (1701-05) i una altra posterior (1776-80). Paral·lelament apareixen dues etapes de feble immigració: 1711-25 i 1786-1800. (Per a una evolució comparativa vegeu la gràfica 1).

Per altra banda, i seguint els esquemes proposats per Bustelo, Carcaixent ofereix un índex mitjà anual acumulatiu de creixement del 1,0%, situat tot just a la meitat dels que l'autor esmentat presenta com a corresponents dels creixements produïts (0,8 i 1,2%).

Amb aquest índex mitjà es necessita l'existència d'immigració, ja que segons el demògraf Livi Macci (3) l'índex de creixement vegetatiu corresponent a Espanya seria del 0,5% -ampliat per Bustelo a un marge entre 0,4 i 0,7%-.

Així doncs, seguint aquests paràmetres matemàtics, la immigració hagué de ser un element destacat en el creixement poblacional de Carcaixent. Hi ha una altra dada que pot confirmar la tesi dels partidaris d'un paper destacat de la immigració; ens referim a la piràmide de població resultant, per a Carcaixent, de l'aplicació de les dades del cens de Floridablanca (4). Encara que J.E. Castelló "observa que, contra todo pronóstico la distribución por edades se aproxima extraordinariamente a la media española y, en cambio, difiere de la estructura catalana. La mayor proporción de niños y jóvenes podía ser fruto de una natalidad superior o de una mortalidad infantil inferior. En las edades comprendidas entre 16 y 49 años, el País Valenciano tenía una proporción de adultos ligeramente inferior a la española, lo que indica que el porcentaje de inmigrantes recientes debía ser mínimo. Por el contrario, los adultos mayores de 49 años volvían a ser una proporción más alta. Esto último, o bien se debería a una mejor situación económica y sanitaria, o reflejaría una corriente inmigratoria concentrada únicamente en la primera mitad del siglo XVIII"

(5). En efecte, la imatge del nostre poble és similar, encara que el grup 25-40 anys presenta unes magnituds prou elevades. Aquesta situació podria explicar-se per l'afluència d'immigrants durant els anys anteriors a la confecció del cens i que queda confirmada pels percentatges quinquennals d'immigrants d'eixos anys: 21,36 per a 1776-80; 18,89 per a 1781-85, sifres situades entre les més elevades de la segona meitat de segle.

Pel que fa als indrets de procedència podem afirmar, en primer lloc, l'absolut predomini dels immigrants valencians. Al quadre 3 apareixen els percentatges d'aquest corrent.

Quadre 3. Immigrants procedents del País Valencià

<u>Anys</u>	<u>%</u>
1701-10	91,57
1711-20	88,79
1721-30	93,23
1731-40	86,63
1741-50	87,57
1751-60	95,21
1761-70	83,60
1771-80	94,96
1781-90	92,68
1791-1800	94,11

A la vista del quadre es dedueix fàcilment que gairebé la totalitat de la immigració procedeix del País Valencià. La distribució per comarques -tret Alacant i Castelló que, en la seva escassa quantia, les hem agrupat en províncies-, ens ajudarà a observar els llocs de procedència i les probables causes d'aquesta immigració.

En el quadre nº 4 observem, en primer lloc, un evident predomini de la immigració procedent de comarques molt properes geogràficament a Carcaixent: Ribera Alta, Ribera Bai-

xa, la Safor, la Costera, la Vall d'Albaida, l'Horta de València, etc. A la primera meitat del segle cal assenyalar el lleuger predomini de la Vall d'Albaida, seguida per la Ribera Alta i la Safor; ja un poc més allunyada apareix la comarca de la Costera, els efectius de la qual pertanyen majoritàriament a la ciutat de Xàtiva (6). El predomini de la Vall d'Albaida és substituït, a la segona meitat, pel de la comarca de la Safor, a causa de l'increment de la immigració procedent de pobles com ara Oliva, Ròtova, Simat de Valldigna...

Quadre 4. Llocs de procedència de la immigració valenciana
(s. XVIII)

	<u>1701-50</u>	<u>1751-1800</u>
Ribera Alta	17,76	16,42
Ribera Baixa	2,15	1,46
La Safor	16,68	30,96
La Costera	9,75	6,40
Vall d'Albaida	20,03	16,73
L'Horta	7,97	5,32
Vall de Cofrents	2,68	1,42
Canal de Navarrès	1,80	0,21
Foia de Bunyol	0,77	0,21
Camp de Túria	0,21	0,92
Requena-Utiel	0,10	0,00
Alacant	7,83	9,45
Castelló	2,00	2,22

Resulta difícil establir algunes hipòtesis sobre les raons d'aquesta immigració, sobretot pel que fa a les comarques d'origen. L'únic aspecte que les uneix és la proximitat geogràfica. Probablement tenim una poderosa explicació en el fet que es tracta de gent que ve a casar-se i per això busca pobles pròxims al seu. Així, predomina un tipus de matrimoni exogàmic (7). No podem establir altres raons; junt a comarques d'un creixement demogràfic alt (la Coste-

ra, Foia de Bunyol, la Safor), trobem altres amb un creixement escàs (Vall d'Albaida); junt a comarques costaneres n'apareixen altres d'interiors. En definitiva, és pràcticament impossible establir un tret homogeni entre les diverses comarques; potser l'únic possible és que totes, amb l'excepció de la Vall d'albaida, registren uns increments de població molt superiors als de la nostra ciutat.

És possible pensar, doncs, que el menor índex de creixement demogràfic de la nostra ciutat, junt a unes possibilitats econòmiques bastant millors, atraurien immigrants d'altres comarques on la relació població-recursos estigués més propera al límit, i en les quals les possibilitats de millora econòmica resultaven més complicades.

Quadre 5. Localitats de procedència de la immigració valenciana

1. Alzira	105	9. Simat de Valldigna	38
2. València	79	10. Teresa de Cofrents	37
3. Xàtiva	75	11. Bellreguart	27
4. Oliva	51	12. Pobla Llarga	26
5. Gandia	46	13. Muro	16
6. Beniganim	43	14. Beniarjó	15
7. Quatretonda	42	15. Lluxent	13
8. Rotova	40	16. Manuel	12

Observant el quadre anterior, podem deduir el mateix que ja hem fet en parlar de les comarques: la proximitat geogràfica constitueix la raó fonamental de l'explicació. Destaquem, amb diferència, Alzira, Xàtiva i la ciutat de València; ciutats totes pròximes a Carcaixent, igual que Gandia, Simat, Pobla Llarga i Manuel. Podem veure perfectament el paralelisme que existeix entre les comarques i les localitats estudiades; sols desentona Muro, la qual, amb 16 immigrants, es troba al cap davant de les localitats ala cantines.

Encara que la immigració valenciana és la majoritaria, no per això deixava d'existir un sector d'immigrants procedent d'altres zones de l'Estat espanyol, i fins i tot de l'estranger, això no obstant el seu pes específic ha quedat molt disminuït.

Quadre 6. Llocs de procedència dels immigrants no valencians

1. Aragó	22	7. Rioja	1
2. Múrcia	22	8. Galícia	1
3. Catalunya	12	9. Balears	8
4. Castella-Mancha	31	10. Astúries	1
5. Andalusia	6	11. França	4
6. P. Basc	2	12. Portugal	1

El quadre anterior ens mostra la distribució d'aquests immigrants. Destaquen els procedents de Castella-La Mancha, sobretot pel pes que representa la ciutat de Toledo (5 immigrants) i Albacete (69); el cas d'Albacete s'explica per la proximitat geogràfica i les facilitats de comunicació, mentre que el de Toledo pot comprendre's si es té en compte possibles reminiscències de les relacions comercials sederes que, durant el segle XVII, va mantenir Carcaixent amb aquesta ciutat castellana. D'entre les zones restants, destaquen les confrontants geogràficament amb el País Valencià: Catalunya, Aragó i Múrcia, encara que cal assenyalar també la presència d'immigrants de les Balears, principalment eivissencs, amb un nombre relativament alt.

El pes de la immigració estrangera és sumament baix i molt poc representatiu; caldria assenyalar només la presència francesa, que seguirà al segle XIX.

Per concloure, cal assenyalar la contradicció de les fonts utilitzades quan es parla del tema migratori, una contradicció que sols podem explicar en indicar el que ja hem assenyalat i que volem ara fer ressaltar: la immigració

no representa a Carcaixent un factor destacable en el creixement de la població, que va tenir com a motor bàsic el creixement vegetatiu. Ara bé, això no vol dir que no estigués present amb uns percentatges relativament destacables (al voltant d'un 16%). Això no obstant, aquest procés immigratori va ser acompanyat d'un corrent emigratori, la qual cosa dificulta encara més l'elaboració de qualsevol hipòtesi (8).

Pel que fa a l'estructura d'aquesta immigració, podem assenyalar el seu caràcter eminentment valencià, ja que la immigració exterior té un paper poc destacable. Es planteja així una qüestió molt poc estudiada: els moviments migratoris interns al País Valencià.

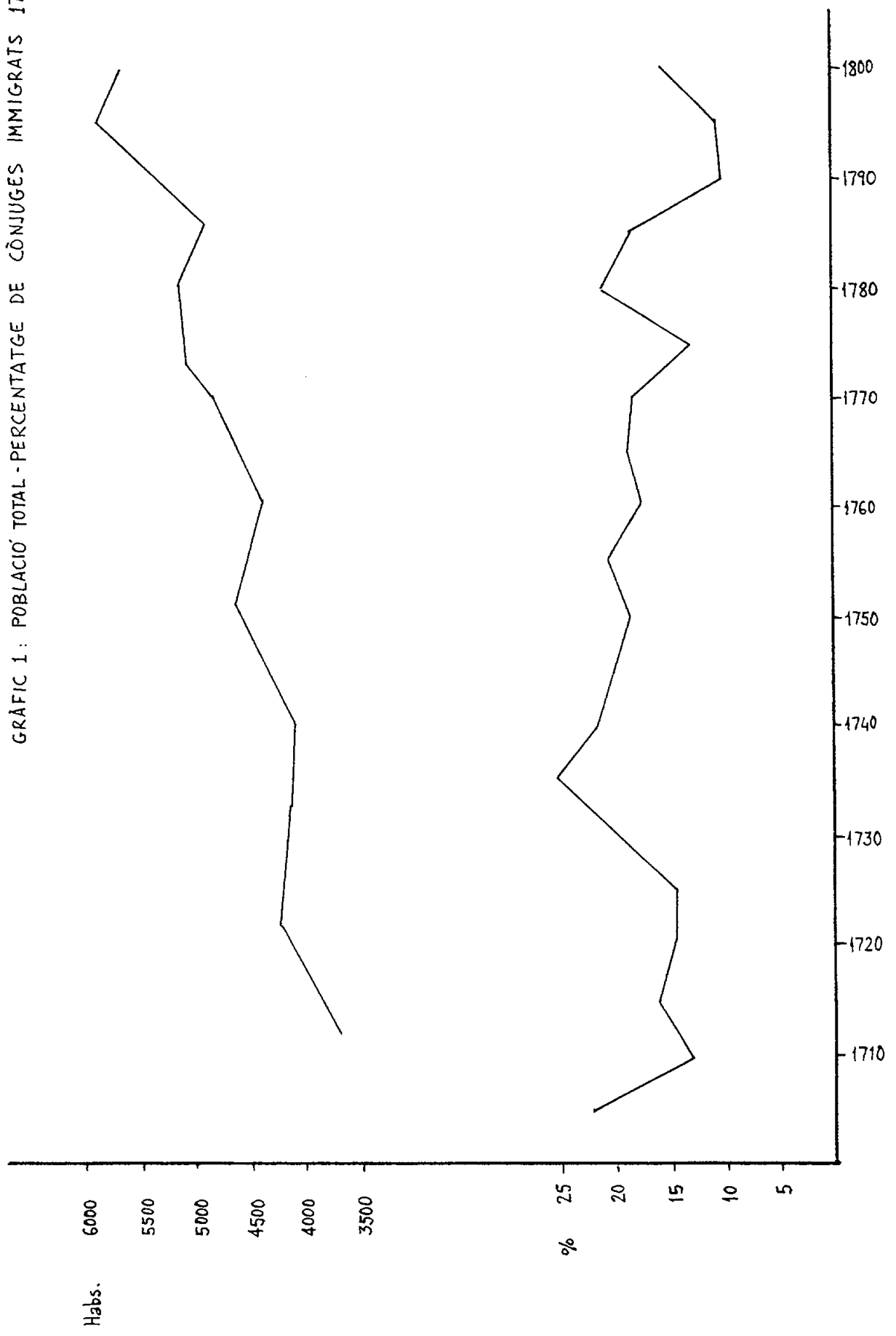
No voldriem concloure aquest apartat sense fer una breu referència a la continuïtat existent en l'estructura de la immigració, des del segle XVIII fins avui. Així, un treball recent sobre la immigració a Carcaixent (9), informa d'ídèntiques tendències a les indicades: predomini de la immigració valenciana, permanència de les mateixes comarques d'origen (Ribera Alta, Ribera Baixa, Vall d'Albaida), etc.

Hem de tenir en compte, però, que com que la font utilitzada són les partides matrimonials és lògic el pes de la proximitat geogràfica, que cobraria així un paper potser desmesurat al nostre treball, encara que resulta un fet evident la implantació d'un model matrimonial endogen.

Igualment evident apareix la presència de moviments seculars a l'àmbit poblacional, ja que, junt a la persistència d'un corrent immigratori clar i antic, surt també un altre corrent emigratori, sense que això siga contradictori. Açò s'explica, més aviat, per les relacions habituals i freqüents entre pobles propers, que comprenen aspectes tan diversos com els econòmics, culturals, familiars, etc.

Tot això resulta més evident des del moment que tenim en compte que Carcaixent no ha estat mai, pel seu desenvolupament econòmic, un focus d'atracció immigratòria important, però tampoc ha resultat un pol expulsor destacat.

GRÀFIC 1: POBLACIÓ TOTAL - PERCENTATGE DE CÒNJUGES IMMIGRATS 1701-1800.

NOTES

- (1) BUSTELO, F. "La poblaci3n del Pais Valencià al segle XVIII". Recerques, n3 5, Barcelona, 1975, pag. 79.
- (2) PEREZ GARCIA, José Mā i ARDIT LUCAS, M. "Bases del creixement de la poblaci3n valenciana en la Edat Moderna". Estudis sobre la poblaci3n del Pais Valencià. Vol. I. València, 1988. Pag. 199; PEREZ GARCIA, José Mā "Demografia coyuntural y factores autorreguladores en la Huerta de Valencia". Estudis sobre... Op. cit. Pag. 397; MILLAN, Jesús: "Expansi3n y crisi demogràfica en el Bajo Segura rural: Benejúzar, siglos XVIII y XIX" Estudis sobre... Op. cit. Pag. 469; ROGLES HERNANDEZ, Mā Asunci3n: "Aspectos demogràficos de Vullajoyosa". Estudis sobre ... Op. cit. Pag. 357; RUIZ TORRES, P. "El Pais Valenciano en el siglo XVIII: la transformaci3n de una sociedad agraria en la 3poca del absolutismo". España en el siglo XVIII. (Homenjae a Pierre Vilar). Barcelona, 1985, Pag. 132.
- (3) BACCI, L. "Fertility and Nupciality changes in Spain from the late 18th to the early 20th century". Population Studies. Vol. XXII, n3 1 y 2. Londres, 1968 Pag. 83-102 y 211-234.
- (4) CASTELL3 TRAYER, J.E. El Pais Valenciano en el censo de Floridablanca. Valencia, 1978, Pag. 50.
- (5) RUIZ TORRES, P. "El Pais Valenciano en el siglo XVIII ...". Op. Cit. Pag. 160.
- (6) FERNANDEZ ROS, José Mā "Guerra y demografia: el caso de la Ribera Alta del Xúquer (1703-1712)". Saitabi, XXXII. Valencia, 1982, Pag. 75-89.
- (7) FERRER I ESTRUCH, Vicent: "Cap a un model matrimonial valencià a l'3poca moderna: Vilallonga (segles XVII-XVIII)" Estudis sobre la poblaci3n del Pais Valencià. Vol. I. València, 1988, Pag. 373.
- (8) ROGLES HERNÁNDEZ, Mā Asunci3n. "Aspectos demogràficos ...". Op. Cit. Pag. 361.
- (9) CALATAYUD GINER, S.; FERNANDEZ ROS, J.M. "La immigraci3n en Carcaixent durant la d3cada dels anys setanta" Iā Asamblea de Historia de la Ribera. En premsa.

LA IRRUPCION DEL "DESCUBRIMIENTO Y CONQUISTA DE AMERICA" EN EL IMAGINARIO HISTORICO

Enrique Jimeno Fernández

1. UNA SINGULAR CONJUNCION

En 1579, el escritor francés Louis Le Roy decía:

"No creáis que existe ninguna cosa más honrosa para nosotros o para la época que nos precedió que la invención de la imprenta y el descubrimiento del Nuevo Mundo; dos cosas de las que siempre pensé que podían ser comparadas no sólo a la Antigüedad, sino a la inmortalidad" (1).

No se trata de una apreciación aislada, sino de palabras que reflejan la importancia que muchos contemporáneos atribuyeron a dos acontecimientos que efectivamente iban a transformar las concepciones vigentes del mundo como no lo había hecho ningún otro, "sacando la encarnación y muerte del que lo creó" (Gómara). Con todo, lo que más me atrae del texto de Le Roy es el hecho de vincular imprenta y descubrimiento en su reflexión, porque la interrelación que desde el mismísimo año 1493 van a mantener ambos fenómenos es bien significativa. Desde luego Le Roy no llega tan lejos y es una lástima porque su inconsciente se lo había puesto al alcance de la mano, y no era una mera casualidad. Sí, desde 1493 (año en el que se edita y reimprime en 6 ciudades europeas la carta de Colón a Luis de Santángel dándole a conocer la noticia de las tierras halladas) se inaugura una nueva época, caracterizada por su peculiar modo de configurar el imaginario colectivo. La "gran noticia" y la carta de Colón que se edita y traduce a una velocidad vertiginosa -aún antes de que los reyes de España tuvieran conocimiento oficial del evento, comenta Carlos Sanz- se confunden: son lo mismo. Europa descubre el "descubrimiento" en las palabras impresas de Colón o de su traductor. Hemos entrado de lleno en la "Galaxia Gutenberg". El papel del mediador se convierte en esencial y el "descubrimiento de

América" es una de las más palpables pruebas: nació con la imprenta y a ella le debe sus rasgos más "destacados-destacables".

2. EL PROCESO DE GESTACION

La proliferación de publicaciones sobre el "Descubrimiento y la Conquista de América" que la proximidad del V Centenario está provocando, ha despertado de forma muy viva la curiosidad por las primeras obras que dieron testimonio de aquella realidad nueva, extraña y sorprendente, que había allende la mar tenebrosa. De esta forma, la celebración de la efemérides está haciendo posible, en proporciones nunca alcanzadas anteriormente, que un público amplísimo realice otro descubrimiento, en absoluto intrascendente, el de la imagen que del hallazgo y colonización de América conformaron sus primeros cronistas e historiadores. Se trata de una peculiar vuelta a las raíces, porque se lleva a cabo bajo la presión de esa multitud de mediaciones, antes apuntadas. Sin embargo, el repertorio de visiones e imágenes sobre estos eventos, que con el tiempo va a triunfar, está bastante perfilado en las primeras obras historiográficas. Si se analizan mínimamente, se comprueba que los límites del horizonte interpretativo ya se alcanzaron en gran medida por aquel entonces; de ahí, el interés que tiene conocerlas: son las fuentes nutricias básicas de nuestro imaginario colectivo.

Los esquemas historiográficos seguidos inicialmente fueron los heredados de la tradición, o los provenientes de una moda humanista, muy desvinculada del fenómeno descubridor. Sin embargo, la concurrencia en el mismo ámbito cultural de corrientes muy distintas y contrapuestas (la tradición medieval más un humanismo bastante diversificado), junto a la provocación americana y las dificultades que digerir su realidad planteaban, provocó la aparición de obras con muy variada factura, que tendían a desbordar

sus opresivos modelos. Es en este desbordamiento del modelo, donde hemos de ver la más genuina aportación. Digamos que la llamada "historiografía de Indias" significó algo parecido a aquella Cosmographie Introductio de Waldseemüller, que por fon en 1507 presentaba a América como una isla separada dentro del Orbis terrarum, superando así el prejuicio de otorgar la categoría de espacio humanamente habitable sólo a la trinidad constituida por Europa, Asia y América, concepción clásica muy arraigada por sus obvias connotaciones religiosas.

Los primeros en tratar por escrito el tema del Descubrimiento y la Conquista son prioritariamente sus protagonistas o testigos presenciales. Con ellos, estos hechos se estrenan en el imaginario colectivo. Más tarde, con algunos historiadores profesionales -a veces nombrados específicamente "cronistas de Indias- y, desde la segunda mitad del siglo XVI, con eclesiásticos que habían ejercido su ministerio en América, se establecerán las bases del discurso histórico correspondiente. Las características de la producción historiográfica variarán considerablemente según la pertenencia a cada uno de estos tres grupos.

En una primera etapa, nos encontramos sobre todo con cartas y diarios de navegación notificando los descubrimientos, las conquistas y sus circunstancias, realizados por sus protagonistas más sobresalientes: Cristóbal Colón (Diario, Cartas y Relación del tercer viaje, 1493..., parcialmente impresos), Americo Vesputio (Lettera, 1504, impresa), Hernán Cortés (Cartas de Relación, 1522 - 1525, parcialmente i.), Alvar Núñez Cabeza de Vaca (Naufragios, 1542 i.), Hernando Pizarro (Carta a los oídos de Santo Domingo, no i.), Pedro de Albarado (Relación, 1525 o.), Pedro de Valdivia (Cartas, 1545-1552, no i.), etc. Algunos de los menos sobresalientes también escriben: Bernal Díaz del Castillo (Verdadera Historia de la Conquista de la Nueva España, 1632, o.), Alonso de Góngora Marmolejo (Historia...

[Chile], 1575, no i.), Miguel de Estete (Relación del viaje que hizo el señor capitán Hernando Pizarro, 1534, i.), Pedro Sancho de Hoz (Relación para su Majestad, 1554, i.), el "conquistador anónimo" (Relatione, 1556, i.), Niclaus Federman (Indianische Historia, 1557, i.), Ulrich Schmidl (Warhaftige einer Wunderbarem Schiffarth velche..., 1567, i.), etc. En otras ocasiones, quienes escriben son testigos directos que habían recibido el encargo de testimoniar todo cuanto ocurría: Antonio Pigafetta (Il viaggio da gli Spanoli a torno a'l mondo, en 1522, primera edición de la obra, pero en francés); o que simplemente deseaban perpetuar y transmitir sus recuerdos: Diego Alvarez Chanca (Relación, no i.), Fray Ramón Pané (Relación..., 1571, publicada en italiano en la Historie del Fernando Colombo), Juan Díaz (Itinerario del armada del Re Catholico in India, 1520, i.) etc.

Estos autores, que van a alcanzar una extraordinaria difusión, -sobre todo, en el caso de los grandes protagonistas (Colón, Vespuccio, Hernán Cortés, Alvar Nuñez)-, suelen ajustarse al modelo del "relato personal", bien del "descubrimiento", bien de la "conquista". En ellos, la referencia a esquemas o ideas preconcebidas es constante. Así, el "descubridor-escritor" Colón, cuando observa el equilibrado y benigno primitivismo de los habitantes de las Antillas, sitúa su hallazgo bajo la óptica de una "alegría, inocencia y felicidad", muy próxima a aquella Arcadia de la literatura clásica, que precisamente por entonces se estaba convirtiendo en uno de los tópicos más frecuentes. Más tarde, cuando descubre la desembocadura del Orinoco, dice encontrarse nada menos que ante el mismísimo Paraíso Terrenal. En el momento en que cese ese optimismo, ante la evidencia del Canibalismo caribeño y otras prácticas religiosas crueles, sus continuadores hablarán de intervenciones diabólicas directas como inspiradora de tales comportamientos.

Lo conocido sojuzga, por tanto, lo desconocido, informándolo forzada y caprichosamente. Pero, la entidad propia de lo desconocido pronto desbordará rebelde las pobres e inadecuadas redes conceptuales con que se le quiere atrapar y dominar. Ante el espectáculo de una constante sucesión de "árboles de mil maneras" y de bandadas de "aves paxaritos de tantas maneras y tan diversas de las nuestras", el propio Colón reconocerá su insuficiencia y se lamentará, declarándose el "más penado del mundo de las no cognoscer" (Diario, 21 de octubre de 1492) (2). Es el inicio de una interesantísima interacción que, por su intensidad, va a ser considerada como uno de los elementos más destacados de la cultura hispánica, sobre todo, frente a la impermeabilidad y exclusivismo de la cultura anglosajona (3).

Pero, no hay que adelantar acontecimientos: todavía nos hallamos en esas etapas iniciales de la incorporación del Nuevo Mundo al horizonte intelectual europeo, en las que la comparación y la referencia a las representaciones familiares sirven para reordenar y describir las realidades extrañas, haciéndolas así asequibles a quienes no las han visto directamente. "Sus mentes y su imaginación estaban condicionadas de antemano, de tal manera que veían lo que esperaban ver e ignoraban o rechazaban aquellos aspectos de la vida de los territorios ... para que los que no estaban preparados", dice Elliot (4). Por ello, Colón seguirá hablando de Catay y Cipango, de oro y de especias, de sirenas, de seres extraños y 'animalia peligrosos', aunque deba reconocer que verdaderos monstruos no ve (5). En general, las nuevas tierras son contempladas como algo "curioso", sin trascendencia suficiente para trastocar o subvertir ningún principio importante. De ellas, lo que interesa es el acontecimiento inesperado o los fenómenos insólitos del reino vegetal y animal.

Además de Colón, también fue un buen exponente de estos planteamientos el noble lombardo Antonio de Pigafetta,

prototipo de viajero-escritor que sin ser marinero, ni tener conocimientos sobre navegación, se aventuró en la mar para dejar testimonio de todo cuanto acontecía. Su narración es ingenua, con alusiones evidencian una credulidad y una disposición a asombrarse de todo enormes, sea caníbales del Caribe o gigantes de la Patagonia. En ningún momento se planteó grandes cuestiones.

Según Ballesteros (6), aproximadamente a partir de 1519, después de los primeros viajes y exploraciones -"ciclo descubridor"-, se inicia una nueva etapa, lo que él llama el "Ciclo fundacional": "por vez primera se topa con riquezas increíbles, organizaciones político-militares de alta envergadura, y la posibilidad de que el señoreamiento de las Indias deparara una grandeza que ya se iba creyendo inexistente, por las experiencias anteriores" (7). Sin embargo, tampoco los conquistadores-escritores acostumbrarán a hacer observaciones demasiado profundas, preocupándose más de defender la valía su actuación y el interés espiritual y material de su empresa.

"Mui poderosos Señor, como persona que ha visto las cosas de estas partes i que mas noticia tiene de la tierra que fasta (ahora) nadie ha tenido, i porque que las cosas de aca que yo tengo principiadas florescan i vengán al estado que conviene al servicio de Vuestra mui Real Alteza, le quiero hacer saber lo que el para el presente conviene i es menester de mandar proveer..." (Carta de Ponce de León, a 20 de enero de 1513) (8).

Si tienen una cierta cultura como Cortés, narrarán sus hazañas con premura y buen estilo. No olvidemos que Menéndez y Pelayo comparó las Cartas del conquistador de Méjico con la Guerra de las Galias de Julio César (9). Si se trata de simples soldados, como Góngora Marmolejo (el acompañante de Pedro de Valdivia) o Bernal Díaz del Castillo, confesarán desde el primer momento su ignorancia literaria, contando lo que ocurrió con gran espontaneidad, y ajustándose con frecuencia -aunque en prosa- al modelo que les

ofrecía el romancero castellano, tan bien conocido por las gentes de extracción popular que figuraron en aquellas expediciones (10). Sabemos que, de hecho, algunos episodios como la toma de Tenochtilán, la muerte de Almagro o la aventura de Lope de Aguirre, empezaron a divulgarse oralmente en forma de romance. La cultura tradicional de la mayoría de los participantes y la potencialidad épica de los acontecimientos lo propiciaban.

También hay que destacar la presión psicológica que ejerció en estos soldados y, en general, en el ambiente la difusión de los libros de caballerías. Es significativo, que el nombre de California derive de un pasaje del Amadís de Gaula, publicado en 1508 (11). Bernal Díaz del Castillo muy a menudo se refiere a episodios de ese libro en su crónica. La aventura, la defensa de los desvalidos y la idea de misión con que se traza la silueta del caballero cristiano están presentes en el fondo y la forma de estos relatos.

Por supuesto, en ellos sigue perviviendo esa tendencia medieval (12) a aceptar cualquier explicación o noticia fantástica, especialmente cuando sintonizan con el universo de sus representaciones imaginarias, excitado por la evidencia de los descubrimientos ya realizados. Sólo así puede entenderse el empeño con que Ponce de León buscó afanosamente la "Fuente de la Eterna Juventud", o la serie de expediciones organizadas para encontrar el "Dorado", la "Tierra de Jauja", las "Siete Ciudades", las "Amazonas", etc. (13).

La exactitud cronológica y geográfica no les es indiferente, aunque tampoco les agobia. Lo que, desde luego, se advierte en estos relatos es la carencia absoluta de interpretación (14). Los hechos parecen explicarse por su misma sucesión que, a su vez, responde al providente plan divino. Ellos, los conquistadores, representan el querer

de Dios: sus éxitos se deben a su colaboración con la Providencia; las derrotas son pruebas que Dios permite para alcanzar un éxito todavía superior o fruto de una desobediencia a la voluntad divina. Al fin y al cabo, no hacen más que asumir la responsabilidad que, mediante las bulas alejandrinas, el Sumo Pontífice confió a los españoles a través de sus monarcas. Dios es quien conduce la Historia y esta interpretación teológico-providencialista (15) se basta y se sobra para dar cuenta de todo.

A la vez, y en sintonía con esa concepción teológico-providencialista, el conquistador narra su empresa como miembro de una superior "nación escogida" a la que ha sido confiada la cruzada contra el infiel. Esta mística mesiánico-guerrera y nacionalista lo envuelve todo, incluso la búsqueda de la gloria terrena, absolutamente legítima -Sto. Tomás la había justificado- si, además de riquezas y fama, suponen gloria para Dios (conversiones) y para el monarca (tierras y súbditos) (16).

Una forma de reivindicar el reconocimiento que sus gestas merecían fue ponderar y exaltar la grandiosidad de los imperios que se habían sometido; y por cierto, al hacerlo, no incurrieron en deformaciones excesivas (17). Dice Keen al respecto, "si Colón creó la imagen del Noble Salvaje americano, atrasado pero generoso, apacible y justo, Cortés creó el otro tipo ideal que Europa acogió e incorporó a su repertorio de figuras humanas: el 'indio hábil y discreto', educado en complejas y exquisitas civilizaciones propias" (18). De todos modos cuando estos conquistadores se ocuparon de las prácticas religiosas indias, su reprobación fue concluyente, esgrimiendo precisamente como motivo de su empresa la extirpación de la "repugnante y cruel idolatría"; que sojuzgaba aquellas tierras. Es decir, pueblos con talento pero, al mismo tiempo, abominables pecadores que, por tanto, merecen a la par elogio y condena. Como se ve, todavía no ha llegado el momento de las descalificaciones globales, ni el de las críticas alabanzas.

En definitiva, pueden ser dignos súbditos; albergan grandes tesoros; están en el error; deben ser evangelizados; semejante empresa exige un incomparable heroísmo; y, quienes la llevan a cabo merecen una digna recompensa. Esta es la línea argumentativa que el conquistador-escritor no suele rebasar.

Por último, debe señalarse la insistencia con que en estas obras se subraya la verdad de lo que se escribe por ser fruto de una experiencia personal directa:

"Mui poderoso Señor, como persona que ha visto las cosas de estas partes i que más noticia tiene de la tierra que fasta (ahora) nadie ha tenido..." (Vasco Núñez de Balboa, Carta de 20 de enero (19)).

Para ellos, la "verdad de lo visto y lo vivido" -por utilizar la expresión de Frankl (20)- tiene un valor incuestionablemente superior a la autoridad que procede del saber libresco o de la belleza del estilo. Cuanto más tardía sea la obra del conquistador-escritor, mayor será la importancia concedida a este punto, porque, para entonces, ya se habrán publicado libros con los que deseará polemizar. Bernal Díaz del Castillo es el ejemplo por excelencia.

3. LA ENTRONIZACION DEL "DESCUBRIMIENTO Y LA CONQUISTA" EN EL DISCURSO HISTORICO

A estos relatos individuales, generalmente anárquicos y repletos de consideraciones personales, impropias de una obra seria de historia, suceden las crónicas, las historias estructuradas, escritas por profesionales, o por hombres de reconocida cultura que trabajan sobre la base de testimonios verbales o documentos de primera mano. Sólo en algún caso, por ejemplo el de Pedro Mártir de Anghiera o el de Benzoni, van a actuar más como divulgadores o "periodistas de la época", que como historiadores propiamente dichos.

Las figuras más significativas de este grupo son: Gonzalo Fernández de Oviedo, Bartolomé Las Casas, Juan Ginés de Sepúlveda y Francisco López de Gómara. Todos ellos intentan dar cuenta de la globalidad de los hechos acaecidos en el Nuevo Mundo y por eso pueden ser calificados de historiadores generales. Entre los historiadores de estas características que se centran en una región, podríamos citar a: Francisco Cervantes de Salazar (Crónica de la Nueva España, no impresa, pero con una notable influencia Herrera), Pedro Cieza de León (Crónica del Perú, parcialmente impresa en 1553 -primera parte- con tres reediciones en el s. XVI; una en italiano), Agustín de Zarate (Historia del descubrimiento y conquista del Perú, i. en 1555 y reimpressa en 1577), y a Diego Fernández, "el Palentino" (Historia del Perú, i. 1571).

Cada uno de estos autores plantea de forma bastante personal su obra y, por tanto, es difícil generalizar acerca de ellos. Comparten, sin embargo, muchas de las características de los conquistadores-escritores: subrayan el valor de la experiencia, aún cuando no hayan sido testigos presenciales de lo que narran; exaltan la gloria nacional que se deriva de las hazañas realizadas; imprimen aliento épico a sus narraciones (especialmente Oviedo y Gómara); recurren al providencialismo, ganando, eso sí, en densidad doctrinal; se dejan seducir por lo fantasioso, a pesar de sus declaradas prevenciones; y, desde luego, son apasionados en muchas ocasiones, fenómeno comprensible si pensamos en la dureza de la polémica entre Sepúlveda y Las Casas sobre la actuación en las Indias. Pero, a pesar de este lastre arcaizante, el avance es considerable. Con estas obras, se rebasa la frontera que separa el testimonio particular de la historia globalizadora, productora de sentido; con ellas, nos adentramos propiamente en el ámbito historiográfico. Estos autores organizan sus datos -obtenidos mediante conversaciones, observaciones directas, cartas, documentos varios, obras anteriores, etc.- seleccionándolos en función

de sus propósitos, para presentarlos posteriormente adobados de reflexiones y valoraciones que les proporcionarán una determinada inteligibilidad. No hay explicación por causas, pero sí una cuidada articulación previa del discurso histórico. Verbalizar globalizadamente una realidad tan desbordante exigió -dice E. Pupo-Walker- "una revalorización simultánea del discurso y de las metodologías disponibles hasta entonces, porque ya no servían "las visiones esquematizadas que conoció el hombre medieval" (21). El resultado fue extraordinariamente fructífero, tanto en calidad como en cantidad. De hecho, puede afirmarse que las obras de esta fase son las que, de forma definitiva, van a capitalizar el debate sobre "el Descubrimiento y la Conquista" en ese siglo y en los venideros, aportando los que todavía siguen siendo principales argumentos. Ellos han sido, en consecuencia, los más poderosos conformadores de su imagen posterior.

Al analizar sus obras, descubrimos en los principales un peculiar y distintivo "logos narrativo" que subyace bajo un cúmulo de informaciones muchas veces coincidentes. Si despojamos estas historias de ese ropaje "événementielle", obtenemos el conjunto de ideas, actitudes y propósitos que nos permiten caracterizar a quienes las confeccionaron como forjadores del imaginario histórico.

Empezaremos por Pedro Martir de Anghiera. Este humanista milanés, instalado en la Corte de los Reyes Católicos, a través de supuestas cartas a importantes personajes dió cumplida noticia de los descubrimientos y conquistas que se estaban realizando. Prototipo de clérigo cortesano, vital y curioso, ejercitó su ágil pluma en el género epistolar con tal entrega que su producción permite seguir en elegante lengua latina la historia de las Indias desde 1492 hasta 1526. Su obra más conocida fue Decadas De Orbe Novo, publicadas por primera vez entre 1511 y 1530, siendo pronto editadas en las principales lenguas europeas (francés, 1532;

italiano, 1534 -aunque parcialmente ya desde 1504, antes de su publicación formal-; inglés, 1555), además reeditarse cuatro veces en latín entre 1536 -extracto- y 1612). Manteniendo la ficción epistolar, glosó en ellas todo cuanto de maravilloso y sorprendente llegó a conocer de las nuevas tierras, al igual que ya venía haciendo en sus cartas, aunque con más extensión. Como él mismo reconoce -"nunca tomé la pluma para escribir históricamente"-, él no es propiamente un historiador, sino un divulgador incontinente, que goza contando cosas curiosas al poco tiempo de haber acaecido. Con todo, y a pesar de que no articula de forma jerarquizada los asuntos, por su amplitud de miras -temática y cronología- y, sobre todo, por la unidad y cohesión que se deriva de su peculiar estilo, se le ha incluido frecuentemente entre los profesionales de la Historia. Es ese peculiar estilo el que nos permite caracterizarlo. Pedro Mártir de Anghiera es lo que yo llamaría un exoticista, un amable rastreador de todo lo que resulte singular, llamativo o chocante, que subordina a este criterio orientador otras posibles consideraciones. Pero, al mismo tiempo; es un humanista de pies a cabeza, que sabrá conservar el equilibrio, manteniendo siempre una prudente distancia -Salas habla de "frialdad, objetividad, impersonalidad..." (22)- respecto al objeto de sus atenciones.

Muy diferente es la obra de Gonzalo Fernández de Oviedo. Este personaje que en su momento frecuentó los medios cortesanos y adquirió en Italia una cierta formación humanista, pasó más tarde a América, participando activamente en la conquista. En 1532, fue nombrado cronista de Indias, gracias a su Sumario de la Natural Historia de las Indias, publicado en Toledo el año 1526 (en 1534 se editó en italiano; también se hizo una edición latina). Ya por aquellas fechas había iniciado su magna obra Historia General y Natural de las Indias, de cuyas tres partes, sólo consiguió ver publicadas en vida la primera (1535, Sevilla; vuelta a editar en 1547, difundiéndose mucho la traducción francesa de 1556). El resto no vió la luz hasta 1851-1855.

Pues bien, Fernández de Oviedo constituye la más temprana expresión de lo que podríamos llamar "mesianismo nacionalista hispánico". Es cierto que mantiene viva esa fascinación bajomedieval y renacentista por lo novedoso que hemos destacado en Anghiera, y que él saboreó en Plinio, su autor clásico predilecto. Pero, lo realmente llamativo en su obra es la fuerza casi racista con que presenta la gesta de su patria a las órdenes del César Carlos:

"para que veamos el presente, como se ve, la bandera de España celebrada por la más victoriosa, acatada por la más gloriosa y amada por la más digna de ser querida en el universo" (23).

Su euforia imperialista es tan grande que ni siquiera se plantea el tema de la justicia o injusticia de la conquista: "la creyó inevitable, tal vez merecida providencialmente para la grandeza del César", dice Salas (24). Está tan sinceramente convencido de su conveniencia que no cree necesario disculparla, llegando a respaldar que se le quite el oro a los indios, "...porque mejor estará en poder de hombres que no de bestiar" (25), o a exclamar: "¿Quién duda que la pólvora contra los infieles es incienso para el Señor?" (26). Sin embargo, a diferencia de lo que ocurrirá en obras posteriores de esta línea, los conquistadores aparecen en su Historia no como héroes sino simplemente como protagonistas, cuyos hechos a menudo critica, precisamente porque no teme empañar con ello la grandeza indiscutible de la empresa llevada a término.

De orientación radicalmente opuesta es fray Bartolomé Las Casas, quien sentó las bases del indigenismo providencialista, doctrinario y polemizador. Con el celo propio del converso, este antiguo clérigo encomendero, arrepentido cuando frisaba los cuarenta (1514) y más tarde transformado en dominico (1523), se entregó a la lucha contra el trato infamante que se estaba dando a los indios. Entre sus obras destacan la Apologética historia (1527), canto a las excelencias del Nuevo Mundo y de sus habitantes no publicado

hasta 1909; la Brevísima relación de la destrucción de las Indias, pesada antología de horrores y crueldades, extraordinariamente difundida en el extranjero como propaganda antiespañola desde su primera edición en 1552 hasta mediados del s. XVII (27); y, especialmente, su monumental Historia de las Indias que abarca el período comprendido entre 1492 y 1521; no se publicó hasta 1875, pero Herrera a principios del s. XVII la utilizó ampliamente, divulgando su contenido.

Las Casas, a partir de su conciencia cristiana y su formación escolástica -Fueter le llamó "erudito imbuido del espíritu medieval" (28)-, formula una original teoría de la evolución cultural de las sociedades. Según ésta, en todos los pueblos se produce un progreso cultural desde el salvajismo primitivo con la ayuda de maestros propios o ajenos, venidos de otras tierras. La culminación de ese proceso es, sin duda, abrazar la fe cristiana. Y, a su juicio, muchos eran los pueblos americanos que en el momento de la conquista habían alcanzado un importante nivel de desarrollo, por ejemplo, el azteca, cuya civilización considerará incluso superior a la de Grecia o la Roma antigua. Semejante perspectiva le permitió algo insólito en aquella época: establecer comparaciones en plano de equidad entre el mundo americano y el europeo. Gracias a ello, pudo abordar serenamente temas tan espinosos como las prácticas de la religiosidad indígena, para él más respetables que las del paganismo clásico.

Vistas así las cosas, la conquista sólo era concebible como una "empresa cristiana y profundamente humana en la que sus realizadores, nuevos catequistas, no llevarán ningún interés ni medro temporal, tan sólo el de la difusión de la doctrina cristiana" (29). Y si la realidad era otra, que lo era, él debía señalar el incumplimiento de la voluntad divina. Por eso, toda su obra se convierte en una denuncia constante.

Parece obligado referirse a continuación a Juan Ginés de Sepúlveda, su contrincante teórico. Sepúlveda fue un humanista de sólida formación aristotélica que, tras una brillante estancia en Italia, fue nombrado capellán de Carlos V y cronista oficial. Siempre próximo a los grandes de su época, no fue indiferente a sus intereses y preocupaciones a los que quiso dar respuesta en el terreno filosófico, teológico y jurídico. Le hizo especialmente conocido su justificación de la guerra contra los indios. Fue precisamente la obra en que defendía esta tesis, su Demócrates Segundo, la que provocó su enfrentamiento abierto con Las Casas, opuesto a sus planteamientos y a su publicación. La junta de teólogos y juristas reunidas para valorar ambas posturas (Valladolid, 1550) no se pronunció abiertamente a favor de Las Casas, pero Sepúlveda no pudo imprimir aquella obra, resignándose a publicar en Roma su Apología (1550), de contenido similar. Su producción historiográfica pasará muy desapercibida. De ella nos interesa especialmente su De rebus hispanorum gestis ad Novum Orbem Mexicumque (escrita en la década de 1560), complemento del De rebus gestis Caroli V. Aunque sus fuentes no son otras que Anghiera, Oviedo y Gómara, no se limita a repetir lo que otros dijeron, sino que modela y conforma ese material según su particular punto de vista: el de quien había proclamado la rudeza e inferioridad de los indios y el derecho de los españoles a su dominio para predicarles satisfactoriamente la doctrina cristiana. El, a diferencia de Oviedo, no buscará tanto la exaltación patriótica como razonar con hechos y argumentos la conveniencia de sojuzgar América. Por eso, el adjetivo que quizás mejor le define es el de colonialista, sobre todo si consideramos que su "Historia del Nuevo Mundo" fue ignorada -no se publicó hasta 1780-, y que, sin embargo, sus posiciones tuvieron un amplio y duradero eco, sobre todo en España.

Una obra que lo demuestra es la Hispania Victrix, pues aun siendo anterior a la de Sepúlveda -quien la utilizó con frecuencia- recoge en gran medida sus planteamientos. Su

autor fue Francisco López de Gómara, un clérigo humanista que perteneció al círculo de allegados a Cortés, de quien fue capellán en sus últimos años. Escribió tres obras históricas: una, sobre los hermanos Barbarrojas; otra sobre el reinado de Carlos V; y, finalmente, la Hispania Victrix, primera y segunda parte de la Historia General de las Indias, con todo el descubrimiento y cosas notables que han acontecido. De ellas, sólo la última se publicó antes del s. XIX, siendo su éxito extraordinario: seis ediciones en castellano, cinco en italiano, seis en francés y una en inglés entre 1552 y 1605, sin contar extractos y fragmentos incluidos en otras obras. La explicación de este fenómeno estriba, sin duda, en el acierto con que compendió todo cuanto andaba deshilvanado y disperso en los relatos y la tradición oral de las Indias. De tal modo su narración satisfizo las exigencias de la ávida demanda europea que pronto se convirtió en el corpus de información sobre América por excelencia, con valor canónico en muchas cuestiones. Por supuesto, a ello también contribuyó, su claridad, simplicidad, concisión y armonía, ideales estilísticos típicamente renacentistas que contrastan con el descuido estilístico de las coetáneas crónicas de Indias, más apegadas a la tradición medieval. En las dos partes de su Historia están contenidos de forma enciclopédica todos los descubrimientos y conquistas que los españoles realizaron en ultramar. Sin embargo, su voluntad de equilibrio parece a primera vista truncada por su peculiar organización de la materia. Mientras en la primera parte sigue un esquema expositivo geográfico-enciclopédico, que le lleva a tratar por separado los sucesos y peculiaridades de cada región, en la segunda nos encontramos con algo substancialmente distinto: un relato exclusivamente centrado en la figura de Hernán Cortés y el Pueblo que dominó -un mismo actor y un mismo escenario-, un relato que, por otra parte, responde magníficamente a todas las convenciones de la historiografía humanista: discursos ficticios al estilo clásico, efectos dramáticos, detalles novelescos, inteligentes contra-

puntos argumentales, etc., extremo que sólo muy parcialmente se hace realidad en el primero. La pregunta es ineludible: ¿por qué escribió dos partes tan distintas? El mismo es quien contesta cuando dice que "la conquista de Méjico va muy a la larga por ir allí la manera que se usa y guarda en conquistar, convertir, poblar y granjear la tierra" y continúa "por ser ella la mejor, la escribo por sí", mientras que la primera parte "va, en cuanto toca a las conquistas, escrita sumariamente". Es decir, se trata de una cuestión de ejemplaridad. Y, por ello, todo en su obra ha de contribuir a realzar la figura y la gesta de Cortés, incluída esa primera parte cuyo escaso rendimiento épico y dramático actúa como contrapunto enaltecedor.

Evidentemente para él, próximo a Sepúlveda, el reparto de los papeles no ofreció demasiados problemas. Los descubridores y los conquistadores encabezados por Cortés son los héroes que encarnan el valor y arrojo de la gente española. Los antagonistas son precisos: los indios que "como no conocen al verdadero Dios y Señor, están en grandísimos pecados de idolatría, sacrificios de hombres vivos, comida de carne humana, conversación con el diablo, sodomía, muchedumbre de mujeres y otras cosas así". Pero, no sólo los indígenas propiciarán la confrontación, numerosos personajes secundarios con sus traiciones, querellas y rivalidades obstaculizan el camino del héroe; más él, con astuta inteligencia y valor simpar los descubre y castiga. El marco físico, marítimo o terrestre, con su lejanía, rareza y agresividad se traduce en dolencias extrañas, hambre, sed..., que exigen constante intrepidez, ingenio y espíritu de sacrificio.

En definitiva, Gómara edificó eficazmente el heroísmo de los conquistadores, ofreciéndonos con su paradigmático Cortés el ejemplo a seguir. Su hábil condensación y literaturización de la materia narrativa le llevó a triunfar como gran proveedor del imaginario colectivo y suministró a los escritores de ficción un atractivo filón.

Para terminar esta enumeración de influyentes historiadores profesionales, habría que citar a Girolamo Benzoni. Este milanés explicó sus impresiones personales junto con noticias extraídas de Anghiera, Oviedo y Gómara en su Historia del Mundo Nuovo, obra de estilo sencillo e ilustrada desde la segunda edición con burdos dibujos hechos por él mismo. Se ha discutido si Benzoni mintió al decir que había estado en América y si toda su Historia era un completo plagio, pero actualmente se considera que muchas de sus informaciones son fruto de la observación directa. "Todo suceso que constituye noticia es harina para su molino, ya lo haya visto con sus propios ojos, o lo haya encontrado en las páginas de quien le parezca, por experiencia propia, digno de fe", dice León Croizat (30). Está, por tanto, muy próximo a Anghiera, pero su tono es mucho más ácido, describiendo en términos estremecedores la crueldad de los españoles con los indios. Quizás, este exotismo crítico fue el que le hizo popular en toda Europa. Según Carbia, su Historia del Mundo Nuovo, junto con la Brevisima pusieron las bases de la Leyenda Negra sobre la inhumanidad de los españoles en las Indias. Tras su primera edición en 1565, se realizaron, antes de que terminase el siglo XVI, dos ediciones más en italiano, cuatro en latín, una en francés, dos en holandés, dos en alemán y dos latino-alemanas (31).

Finalmente nos hemos de referir al grupo de los historiadores eclesiásticos. A finales del siglo XVI y superado ya el ímpetu conquistador, el protagonismo de la acción pasa a los frailes, entregados a la labor evangelizadora. Empezan a proliferar entonces las historias locales en las que, junto a la condena de los abusos cometidos por los conquistadores, destaca la riqueza de las informaciones etnográficas y las relativas a la naturaleza. Por supuesto, en esos autores el providencialismo es todavía más acusado y las citas bíblicas o las disgresiones escolásticas se multiplican. Los franciscanos Motolinia, Mendieta, Torquemada

y Sahagún, son los más representativos, en especial el último.

Fray Bernardino de Sahagún escribió su magnífica Historia General de las cosas de la Nueva España, siguiendo un riguroso método que suponía: selección de los informadores; acopio de pictografías; consulta de intérpretes trilingües; cotejo de los resultados y revisión general, ayudado por nativos de distintos grupos. Sin embargo, ni él ni ninguno de los historiadores de este grupo persiguió una finalidad científica, sino religiosa: conocer la idolatría de los indios para poder extirparla. Sus obras, con todo, no influyeron demasiado permaneciendo inéditas hasta época reciente.

Si tuvo, en cambio, un vasto público la Historia Natural y Moral de las Indias, obra más ambiciosa en su concepción, escrita por el jesuita José de Acosta. Aunque, responde a la misma motivación religiosa de fondo, su autor intentó además "declarar las causas y razón de las novedades y extrañezas de la naturaleza" descubiertas, corrigiendo las opiniones de los antiguos, y explicar las leyes y costumbres de los indios para que se conservasen si no contradecían la ley de Cristo. Tal propósito hizo de la Historia de Acosta una singular mezcla de ciencias naturales, etnografía e instructivo análisis religioso, rebozando de aliento misional. Por ello, y porque de sus siete libros, nada menos que cuatro los dedicó a los seres inanimados, sólo parcialmente puede considerársele un historiador.

A pesar de su revisionismo, supo mantener un tono de mesura en sus interpretaciones. Para él, el pesado yugo azteca e inca propició que los conquistadores españoles fueran bien aceptados por mayoría de los indios, todo según los designios de Dios. Consideró justo, por tanto, el hecho de la conquista, aunque se mostró moderadamente reticente sobre sus métodos. Probablemente, fue esta ambigüedad

calculada junto a su abundante y bien organizada información lo que convirtió su obra en un éxito nacional e internacional. Publicada por primera vez en Sevilla en 1590, antes de 1650 se reeditó cuatro veces más en castellano, cuatro en francés, tres en alemán, dos en holandés una en inglés, una en italiano y una en latín.

4. EPILOGO: EL TRANSITO POSTERIOR DEL "DESCUBRIMIENTO Y LA CONQUISTA DE AMERICA" POR EL IMAGINARIO HISTORICO

En el s. XVII, la forma de tratar el "Descubrimiento y Conquista de América" tuvo una suerte muy distinta dentro y fuera de España. La tensión bélica y la rivalidad política y comercial contribuyeron, sin duda, a exacerbar los ánimos, utilizándose estos episodios, en un caso, como apelación oficialista a una grandeza ya pretérita (Herrera, Solís) y, en otro, como medio para encauzar y aumentar una animadversión ya manifiesta, o para suscitarla, si todavía no se había desarrollado (traducciones de la Brevisima, panfletos, glosas, etc.). Un papel importante, en este sentido, jugaron los muy difundidos grabados de De Bry, cuyo influjo se percibe incluso en el s. XVIII, por ejemplo, en la lámina titulada "Tyrannie des Espagnols des Indes Occidentales", incluida en La galerie agréable du Monde (1729) de Pierre Vander Aa.. En España, sin embargo, los grabados alusivos al "Descubrimiento" y la "Conquista", recrearon las hazañas guerreras de sus héroes de forma muy convencional y no tuvieron especiales repercusiones, aunque ya se vislumbra en ellos la gestación de una iconografía que exalta la superioridad cultural y el celo evangelizador de los españoles (32). Esa dinámica de antagonismo contribuyó a que la edición en Inglaterra del Códice Mendoza (1625), que mostraba las realizaciones aztecas, consolidase la imagen brutal y repulsiva de los conquistadores. Sin embargo, es evidente que sus prontas reediciones en otros países europeos -no en España- relfejaban también un interés por lo exótico, que tuvo su correlato en la literatura.

Efectivamente, obras como las del dramaturgo inglés Dryden (The Indian-Queen, 1664, y The Indian Emperour, 1665) evidenciaron un gusto por lo lejano y desconocido que iba más allá de la mera crítica a los españoles. Las grandes culturas prehispánicas de América, en especial la inca, empezaron a convertirse en los escenarios de complicadas historias de amores imposibles que propiciaban las primeras reflexiones sobre la relatividad de las costumbres y el valor de la tolerancia, según el naciente espíritu de la Ilustración. Esta orientación se vió confirmada en el s. XVIII por las obras de Voltaire (Alzire, 1732) y Marmontel (Les Incas ou la destruction de l'Empire du Pérou, 1777).

Los autores españoles, sin embargo, fueron casi indiferentes a tales ejemplos y siguieron insistiendo en la dimensión heroica y religiosa de la gesta conquistadora, o bien se centraron en la azarosa vida privada de sus protagonistas, con sólo referencias marginales a los indios. Y, aunque a nivel popular, la figura del "indiano" tuvo mala reputación e hizo dudar de la ejemplaridad de los métodos empleados en América, con el tiempo, la visión idealizada del "Descubrimiento" y la "Conquista", se acabó imponiendo en el imaginario colectivo, en armonía con las tesis oficiales.

En definitiva, la conjunción de intereses contrapuestos y de poderosos medios de difusión como la imprenta, hicieron del "Descubrimiento y Conquista de América", uno de los elementos del imaginario histórico más remodelados a lo largo del tiempo. Pero, tras la fase gestación documental y una vez alumbradas las obras que constituirán el corpus de información básico (s. XVI), su consolidación (siglos XVII-SVIII) siguió dos vías fundamentales: la del nacimiento hispano exaltado, impulsado desde instancias oficiales, y la crítica, que oscilará entre la simple condena de la crueldad española y el cuestionamiento ilustrado de la cultura tradicional, encarnada por España. En este se-

gundo caso, la intensificación de lo exótico jugó un importante papel, además de tener a nivel estético un gran rendimiento. La incorporación definitiva de estos hechos al ámbito literario, y al artístico en general, les transformarán en materia dúctil a las distintas corrientes de moda. Sin embargo, la vigencia de las dos vías se mantendrá, como lo demuestra, por ejemplo, el nacionalismo oficialista de la pintura histórica que al respecto se realizó en España durante el s. XIX y de películas como Alba de América, ya durante el franquismo, o, en el otro extremo, el repudio a la conquista que reflejan los muralistas mejicanos como Orozco y tantos trabajos que insisten en la evidencia de un gran genocidio indio.

NOTAS

- (1) En J. H. Elliot. El Viejo Mundo y el Nuevo, Alianza Editorial, Madrid, 1970, pág. 23.
- (2) En M. Ballesteros Gaibrois, La novedad indiana, ed. Alhambra, Madrid, 1987, pág. 200.
- (3) Son muchísimas las obras que se han dedicado a este tema, pero quizás puedan destacarse entre las más recientes La idea de América de J.L. Abellán (Itsmo, Barcelona, 1972) y El laberinto de la Hispanidad de Xavier Rubert de Ventós (Planeta, Barcelona, 1987). A otro nivel, el sugestivo libro de Tzvetan Todorov: La conquête de l'Amérique. La question de l'autre. (Paris, Seuil, 1982).
- (4) Op. cit., pág. 30.
- (5) Ballesteros, op. cit., pág. 20.
- (6) Op. cit., pág. 124.
- (7) Ballesteros, op. cit., pág. 125.
- (8) Ballesteros, op. cit., pág. 263.
- (9) Alfonso Reyes y otros mostraron que este paralelismo era inadecuado (Esteve, op. cit., págs. 140-142),
- (10) Véase de Carmelo Saenz de Santamaria: "Introducción a la 'Historia Verdadera de la Conquista de Nueva España'", Madrid, 1965, págs. 323-465 en Revista de Indias. Madrid, 1965; además: Guillermo Lohmann Villena, "Romances, coplas y cantares en la conquista del Perú", en Estudios dedicados a Menéndez Pidal. Madrid, C.S.I.C., 1950, vol. I, págs. 289-315; Winston A. Reynolds: Romancero de Hernán Cortés (estudio y textos de los siglos XVI y XVII), Ed. Alcalá, Madrid, 1967; y Hernán Cortés en la literatura del Siglo de Oro, Editora Nacional, Madrid, 1978.
- (11) Otros libros que por entonces circularon fueron: Tirant lo Blanc, editado en 1490; Las Segas de Esplandián, en 1510; Palmerín de Oliva, en 1511; Primaleón de Grecia, en 1512; Lisuarte de Grecia y el Florisel en 1514 y 1516, respectivamente. Sobre este tema pueden consultarse las obras ya clásicas de Irving A. Leonard, Los libros del conquistador, México, 1953; y de Ida Rodríguez Prampolini, Amadises de América. La hazaña de Indias como empresa caballeresca. México, 1949.

- (12) Sobre lo medieval en la Conquista, véase: Antonio Tovar, Lo medieval en la Conquista y otros ensayos, Madrid, 1970; y Claudio Sánchez Albornoz, La conquista de América y la Edad Media, Ediciones Cultura Hispánica. Madrid, 1985.
- (13) Véase: Enrique Gandía: Historia crítica de los mitos de la conquista americana, Madrid, 1929.

CONTRATAS DE TRIPULACION DE FINALES DEL SIGLO XVIII:

¿UNA POSIBLE VIA HACIA EL CAPITALISMO?

Concepción Juanes Encinas
Marisol Ocon Bermejo

El objetivo principal de nuestra comunicación es presentar el trabajo realizado sobre la evolución hacia una forma capitalista de remuneración de la marinería catalana en las últimas décadas del siglo XVIII.

Nos ha parecido asimismo interesante intentar una aproximación general a las condiciones de trabajo de dichas tripulaciones. Por último, una parte importante de la comunicación valorará y analizará las fuentes consultadas, ya que nos parece que contienen una información valiosa y poco utilizada.

La investigación la realizamos a partir de las contrataciones de tripulación de la Escribanía de Marina, recogidas en el Archivo Histórico de Protocolo de Barcelona (A.H.P. B.). La secuencia temporal abarcada, dado que el trabajo pretendía ser de tipo comparativo, incluye dos ciclos: el primer período cubre los años 1769-1779 (siendo Vicente Simón y Cosme Ramés los notarios que redactaron las escrituras); el segundo comprende los años 1790-1794 (con Juan Fontrodona como notario). El total de contrataciones revisadas fue de 460, de las cuales, 156 pertenecen a los años 70 y 304 a los 90.

Entrando en la valoración de las fuentes, hemos de tener en cuenta, en primer lugar, el hecho de que estamos trabajando con contrataciones, y el tipo de información que dan estas fuentes está siempre limitado a unos puntos muy concretos. En este sentido, nuestro objetivo de aproximación a las condiciones de trabajo de la marinería catalana (es decir, condiciones de viaje, derechos y deberes de la tripulación, relaciones de ésta con el patrón, etc.), se ha visto perjudicada por la falta de datos de este tipo.

El problema está en que las contratas siguen esquemas muy rígidos y repetitivos (mucho más que las de los 90 que las de los 70, al haberse convertido en habitual este tipo de contratas), y el problema se acentúa por cuanto:

- a) Se hace referencia a información recogida en otro tipo de contratas, y así pueden omitir datos tan importantes como los mismos fletes. Ya hemos señalado que las contratas de principio de los 70, son especialmente problemáticas en este sentido, hasta el punto de poderse considerar en condiciones "incompletas" por sí mismas.
- b) Temas como el tipo de comida o el reparto de fletes se resuelven haciendo referencias a tipos de relaciones definidas por la tradición, fijadas a través de los años, y que se dan por conocidas.

Por último, cabría preguntarnos sobre la fiabilidad de la información que dan este tipo de fuentes. Parece probable que datos como ejemplo de tonelaje, bien pudieran no ser ciertos y sustituidos por los más adecuados a los intereses económicos de la "barca". Disminuir el tonelaje implicaría la posibilidad de embarcar menos tripulación y así ahorrar gastos; de hecho la marinería catalana era bien conocida por la imaginación que ponían a la hora de conseguir la mayor efectividad económica a sus empresas.

Una vez recopilada la información, establecimos diferentes modelos de contratas que podemos clasificar en tres grupos:

I) Contratas de los años 90:

Da entrada a la contrata una especie de "ficha técnica", donde se recogen datos muy concretos: nombre del patrón, lugar del que procede o en el que esté matriculado, tipo, nombre y tonelaje de la embarcación, destino.

Puntos que fija el contrato:

- 1) Fletamiento: fletadores y precio del flete.
- 2) Estancias.
- 3) Obligaciones de la tripulación y obediencia al patrón.
- 4) Reparto del beneficio de los fletes al estilo de la Navegación Catalana.
- 5) Descuento del 10% del total del flete a favor de la embarcación.
- 6) Imposibilidad para los marineros para embarcar cosa alguna sin consentimiento del patrón.
- 7) Sustitución del patrón en su falta.
- 8) Termina enumerando la tripulación total que compone la expedición.

II. Contrastes de los años 70:

En estas encontramos una serie de diferencias principales respecto al modelo que antes hemos expuesto:

- a) La ficha introductoria omite un dato de interés; el tonelaje de la embarcación.
- b) No cita el flete ni a los fletadores de forma directa, sino que hace referencia a la contrata de fletamiento donde ya se especificó.

No se suelen mencionar estancias.

Las cuestiones de obediencia y obligaciones suelen ser similares.

Se especifica también el 10% del total del flete para la habilitación del barco.

En numerosas ocasiones se señala que los marineros tienen derecho a embarcar lo que deseen, siempre que informen al patrón y paguen los correspondientes fletes.

Igualmente se fija la sustitución del patrón en su falta.

- c) No es fácil establecer en modelo de las contratas de los 70. Ya señalamos que, posiblemente por ser un tipo de contrato todavía poco desarrollado, se ofrecen numerosas variantes. Por ejemplo, se señala de forma más detallada los gastos que irán a cuenta del capitán y así mismo se dan más detalles sobre las obligaciones del patrón (buscar los cambios necesarios, habilitación del barco, ...)

III) El tercer grupo es el de las contratas a salario

El esquema y la información dadas en éste es básicamente la misma. El flete, que deja de tener importancia para los intereses económicos de la tripulación, es omitido, como así mismo no son consideradas las estancias (lógicamente ahora que el marinero va a cobrar un sueldo mensual, carecen de significación). Especifican el salario que cada individuo de la tripulación va a tener según su categoría y las condiciones de pago.

Una vez recopilada y revisada toda la información de las diversas contratas, la pregunta sería si se evoluciona hacia una forma capitalista de remuneración de la marinería catalana. Tras un detallado análisis porcentual, resulta evidente poder afirmar que no se ha producido la citada evolución hacia un tipo de relación contractual de tipo asalariado capitalista. Los resultados son elocuentes: simplemente analizando las medias, observamos como si en los años 70 los contratos a salario representan el 7,69% del total, en el primer lustro de los 90, esta cifra desciende hasta un 4,27%. Es más, éste 4,27% está más de un punto por debajo del tanto por ciento global de todos los años analizados en su conjunto.

Es significativo el aumento de los porcentajes de contratas a salario en los años 78-79, alcanzando en este úl-

timo el 16,6% del total. Estos años coinciden con la llamada "época dorada" del comercio colonial (1778-1793), y podríamos preguntarnos por la posible relación entre ambos hechos. En todo caso, y siguiendo la evolución posterior, vemos que esta tendencia al aumento de las contrataciones a salario paralelo al desarrollo del comercio no llega a cuajar y así, en el año 1792, con un máximo total de 90 contratos, sólo presenta 2 a salario, resultando el porcentaje final de 2,2%.

El sistema de retribución a partes era característico de la navegación catalana, y seguramente podríamos ver sus raíces en el próspero comercio colonial del siglo XIV. La fórmula seguía siendo eficaz, y como señala J.M. Delgado (1), en 1809 el barón de Castellet, en un Memorial a las Cortes de Cádiz, todavía reconoce las excelencias del sistema catalán. ¿En qué consistía esta eficacia? Fundamentalmente se trataba de que del éxito de la expedición dependían los mayores o menores beneficios de la tripulación, y así ésta participaba de la empresa como algo personal. Los marineros, así, no sólo van a trabajar eficaz y rápidamente para que la travesía sea llevada a buen término, sino que además, tampoco van a ser exigentes en asuntos que afectan a los gastos que corren a cuenta del común: alimentación y aspectos similares.

En definitiva, los resultados eran suficientemente positivos como para que a principios del siglo XIX todavía no se pensara en cambiar el sistema.

En un intento de acercarnos a otros aspectos de las tripulaciones catalanas, la primera pregunta que podríamos

(1) J.M. DELGADO y J.M. FRADERAS "El comerç entre Catalunya i Amèrica. 1680-1898: un intent de síntesis històrica", en AA.VV., Els catalans i el lliure comerç, barna. L'Avenç, 1986, pp. 83-93

realizarnos es, ¿quiénes componían una tripulación? Esta cuestión sólo puede solucionarse a partir de las contrataciones a salario, pues sólo en ellas se especifica el cargo de cada uno de los componentes de la expedición. Una tripulación muy completa estaría formada por:

- Patrón o capitán
- Oficiales, piloto y escribano
- Agregado
- Otros cargos: contra maestre, carpintero, aprendiz, dispensero, calafate, cocinero
- Tripulación: marineros y pages
- En caso de guerra, aparecen también los artilleros como elemento fundamental y otros cargos que muy excepcionalmente encontramos son los de cirujano, grumete o repostero.

Este modelo de tripulación, simple aproximación, no lo vemos completo en ninguna de las contrataciones recogidas, ya señalamos la tendencia de las embarcaciones catalanas a ahorrar gastos, incluso a costa del número y la calidad de los marineros. Así, no se va a poder establecer una relación fija entre número de la tripulación-tonelaje del barco.

Evidentemente, el sueldo va a depender del lugar en que se encuentre la persona en la jerarquía de cargos. Cuando se trata de una contrata a partes, el patrón y el contra maestre van a ser los que decidirán la parte que corresponderá a cada marinero según las labores y méritos realizados en la travesía.

En el caso de contrata a partes, la forma de reparto es la propia de la "navegación catalana", es decir: el global del flete, una vez descontado el 10% para la habilitación de la barca, se va a dividir en dos partes iguales.

Una de las partes recaerá íntegra sobre los propietarios de la barca ("els peçoners") y la otra mitad corresponderá al común. Una vez descontados del total del común los gastos que corren a su cuenta (pilotaje, puertos, ...), el contramaestre o el patrón, como ya se dijo, serán los encargados de hacer la repartición según los méritos de cada uno de los marineros. A pesar de ser contratadas "a partes", en algunas ocasiones encontramos que el piloto va a ir a salario, especialmente en las contratadas de los años 70.

Esta explicación la hemos deducido de las puntuales informaciones entresacadas de las diversas contratadas, y sólo hemos encontrado un caso en que se especifique de una forma detallada en que consiste el reparto (2).

Los marineros tenían opción a otro tipo de beneficios, nos referimos a la "pacotilla" o posibilidad que tenía la tripulación de cargar mercancías de escaso valor y volumen libre de fletes. En otros casos la carga participaría de los mismos fletes que los cargadores.

Un tema muy interesante a considerar sería el de las estancias. Son raras las contratadas de los años 70 donde éstas se fijan, mientras que en las de los 90, con un comercio más desarrollado y regularizado, las estancias adquieren un papel importante. Son muchos los intereses que deberían girar en torno a este punto, desde lo "peçoners" a la tripulación, rentabilidad y tiempo son dos factores estrechamente ligados. Incluso cada puerto tenía ya establecido lo que el fletador debía pagar a la tripulación por cada día más allá de los límites fijados en la contrata. De todas formas, tampoco existía una relación clara entre estancias fijadas y duración del viaje, ya que el capitán tenía libertad para decidir otras escalas en puertos americanos,

(2) A.H.P.B., Escribanía de Marina. Vicente Simón, Escrituras III (1769-70), fol. 204-207.

al margen de lo que opinara la tripulación. Las escalas no solamente las realizaban en dichos puertos, sino que eran numerosas las realizadas en el litoral español antes de partir hacia el Nuevo Continente, y así las embarcaciones catalanas realizaban al mismo tiempo un comercio de cabotaje y un comercio transatlántico, combinación muy adecuada para las operaciones fraudulentas ("práctica del registro doble").

Para concluir, señalar que el marinero que se embarcaba en los navíos catalanes, no sólo iba a soportar condiciones precarias de tipo sanitario, alimenticio, etc., sino que además se iniciaba en una aventura que no sabía cuando ni como concluiría, totalmente sometido a los mandos superiores de la barca, ya fuera el capitán, el contramaestre, ...

LA ACCIÓ SOCIAL DEL FILOJANSENISME AL CAS CATALÀ
EL BISBE FRANCESC DE VEYAN A VIC

Josep Mª Perlasia i Botey

PRESENTACION: RELEVANCIA DE LA INVESTIGACION

- En los años ochenta, el "boom" de las "nuevas historias" y la cristalización de una polimorfa voluntad interdisciplinaria, parece responder a transformaciones profundas en la estructura -e incluso en el "modo de producción" mismo- de las sociedades de "capitalismo avanzado". Una demanda creciente -que si bien no cabe calificar de "nueva", sí al menos de explícita en este contexto de transformaciones- de investigaciones sobre la naturaleza de la producción intelectual, de sus determinaciones y usos de acuerdo con las oscilaciones de diversos parámetros sociológicos, de representaciones holísticas o parciales de "producciones sociales de la realidad", de discursos y vocabularios simbólicos correlatos de prácticas políticas, etc., parece enfatizar el valor que tales prácticas performativas de información y representación adquieren en nuestra sociedad. Así, no es de extrañar que la relación de ésta con su pasado, adquiera nuevas texturas a la luz de estos intereses contemporáneos.

- La presente investigación pretende dar una aportación en este sentido, aproximándose a la problemática de la "circularidad cultural" entre clases dirigentes y subalternas y reflejada en las estrategias de reproducción social, siguiendo las huellas de planteamientos propios de la "new intellectual history" y las aportaciones pioneras de Jordi Figuerola (1982). Partiendo de hipótesis elaboradas en el campo de la antropología cultural y de un estado de la cuestión sobre la estructura social y económica vicense a mediados del siglo XVIII, pretendemos presentar la obra pastoral, y sin duda política de Francesc de Veyà i Mola (Tamarit de Llitera, ?-Vic, 1815), obispo de Vic desde 1783.

- El episcopologio vicense de 1861 elaborado por Joaquín Salarich compendiando publicaciones del canónigo Jaume Ripoll y de los padres Maestro Flores y Villanueva (Instituto Municipal de Historia de Barcelona) sintetiza así su actuación: "Concluyó la catedral nueva, y la consagró el 15 de Setiembre de 1803. Edificó la parte Norte del palacio episcopal; en 1806 mandó pintar y colocar los retratos de sus antecesores en el salón de sínodos; dotó a esta ciudad de biblioteca pública; concluyó la obra de la convalescencia; era finalmente muy amigo y protector de los expósitos". Ahora bien, aunque la historiografía localista ha tendido a subrayar los elementos de continuidad en la actuación episcopal, obviando todo contexto político y social -tal como vemos en dicho documento-, la historiografía académica tiende progresivamente a considerar la incidencia de círculos eclesiásticos de corte renovador, tales como Asenci Sales, Gabino de Valladares, Eustaquio de Azara, Pedro Díaz de Valdés y especialmente, Josep Climent en la sede barcelonesa. Este último aparece como una figura clave del movimiento jansenista español, entregado a una intensa actividad diocesana (reorganizó el Hospicio, creó escuelas de primeras letras, dotó de un nuevo plan de estudios al Seminario, impulsó los entierros en cementerios fuera de la Iglesia, etc.) (F. Tort i Mitjans, 1978) y acompañado de otras personalidades del mismo cuño, como Francisco Pérez Bayer, Fèlix Amat y su sobrino, Fèlix Torres i Amat.

Sin embargo, pese al protagonismo de la capital catalana, el interés por una historiografía descentralizada, es fundamental para explicar la situación real coetánea y la evolución conflictual posterior de la Cataluña rural. Francesc de Veyà puede ser alineado junto a Rafael Lasala en Solsona, Baltasar Bastero en Gerona o Francesc Armanyà en Tarragona, o con la obra de los eruditos del monasterio de Bellpuig de les Avellanes, dirigidos por Jaume Caresmar, en una misma política reformista y recristianizadora de la ilustración rural catalana, o incluso, con las nuevas tendencias pedagógicas inspiradas por el jansenista Charles

Rollin y desarrolladas por Baldiri Reixach (Salomó Marqués, 1979, 1981).

- E. Morey Rey (1980) ha puesto de relieve la importancia de las bibliotecas privadas de estos obispos "jansenistas" durante el período 1785-1795 a través de la documentación del Archivo de Protocolos, calculando una media de 600 libros para cada uno de los obispos barceloneses. En el caso de Francesc de Veyà, la creación de una biblioteca episcopal está ligada a la actividad del jesuita vicense Lluçia Gallissà, y al parecer, con la compleja trama de relaciones entre los representantes de la Compañía de Jesús, la universidad de Cervera, el Seminario Conciliar y el poder municipal. La presente investigación pretende reconstruir tales relaciones, y a la vez, ponerlas en contacto con la evolución de diversas rentas de beneficios, como las annatas o percepción de la vacante y primer año de los nuevos beneficios, los tributos a las parroquias del obispado, etc. En su investigación sobre las políticas familiares de beneficios simples o personats, Ignasi Terradas i Saborit, director de esta investigación, ha hecho notar el papel del encaminamiento de los hijos (cabalers) de unidades de producción autónomas, como son las masías, hacia la vocación religiosa como una estrategia reproductiva entre otras, con un correlato de temprana alfabetización (Vid. El món històric de les masies, Barcelona, Curial, 1984, pp. 137-139), que sin duda, coincide con la orientación de la política diocesana.

- Así como a Raimón Strauch i Vidal sucesor de Francesc de Veyà en la sede catedralicia suele asociársele a su trágica muerte durante el Trienio Liberal y a su mitificación conservadora posterior, al segundo suele tomársele como ejemplo de impulsor de una política de castellanización de la cúria y de los registros parroquiales, tal como reflejan las cartas, cédulas y pastorales dirigidas a las masas populares. Ahora bien, el uso del catalán, a pesar de las

disposiciones legales restrictivas en el ámbito de la administración, era total, aunque con la excepción significativa de las escuelas de nivel superior. En 1786 el obispo Veyà, con una clara conciencia de las corrientes descristianizadoras, se quejaba de que no se respetaba el precepto festivo y que la asistencia a la doctrina cristiana era mínima, añadiendo que "nos ha causado mucha admiración y dolor el haber llegado a entender la tibiessa y negligencia que empieza a introducirse en algunos Pueblos y personas..." (A.P.M. Visites, 15-V000-1786). Así, no es de extrañar el hecho de que insistiese en que la enseñanza de primeras letras debía hacerse en lengua castellana, así como los sermones panegíricos, mientras que para los sermones morales recomendaba que se predicasen en catalán. La conexión entre un orden discrusivo y un orden social aparece pues, explícita.

ALGUNAS FORMAS DE LA REPRODUCCION EN EL TRANSITO A LA SOCIEDAD CONTEMPORANEA

Juan Manuel Santana Pérez
María Eugenia Monzón Perdomo

Entre el siglo XVIII y la primera mitad del XIX, en el Estado español, existirán diferentes instrumentos de reproducción del sistema preestablecido. Con estas breves notas queremos hacer algunas reflexiones sobre la Instrucción Pública y la Beneficencia como dos parcelas de la supraestructura, encargadas de perpetuar las relaciones sociales de producción dominantes.

Precisamente en este amplio período cronológico, estos dos aspectos tomarán matices diferentes con respecto a la etapa anterior y se extienden a más sectores de la población.

En trabajos anteriores hemos examinado el caso canario, con la abundancia de estudios de otras áreas del Estado español, nos hallamos en condiciones de generalizar a todo el territorio, basándonos principalmente en la normativa de la Corona encontrada en los archivos insulares y algunos peninsulares.

La enseñanza y la beneficencia fueron aspectos destacados a la hora de integrar a los elementos más conflictivos de la sociedad, es decir, a grupos de personas disidentes voluntaria o, mayormente, involuntariamente de las nuevas relaciones sociales de producción. Había que tomar algún tipo de medidas con aquellos que estaban excluidos del ámbito productivo, lo cual incidía en una moral y una conducta "peligrosas" para el Poder.

Debemos partir de que el Estado no es un instrumento específicamente capitalista, sino una institución, con dis-

tintas formas, común a todas las sociedades de clases, pero como señala Marx, al cambiar la base económica, se revoluciona, más o menos rápidamente, toda la inmensa supraestructura erigida sobre ella (1).

En el tránsito a la sociedad contemporánea, la educación y la asistencia se transforman, se tratan de socializar, pero no como logros de la lucha de clases, sino motivado por las necesidades ideológicas y jurídico-políticas de los colectivos dirigentes.

A través de los trabajos científicos sobre estos aspectos durante el Antiguo Régimen, podemos ver que Instrucción y Beneficencia constituyen en sí una fuente de poder que resurge con mayor importancia para el Estado en esta época como producto, objeto y determinante de los conflictos de clase, complejizado ahora por las luchas entre los poderes laicos y la Iglesia que pretenden acaparar esos organismos que proporcionan dominio y justifican un nivel determinado de ingresos, ya que para mantener esas estructuras situadas por encima de la sociedad, son necesarios los impuestos y la deuda pública, con la consiguiente unidad orgánica de la infraestructura con la supraestructura en este bloque histórico.

El concepto de reproducción de las relaciones de producción subraya el papel fundamental del Estado, de sus mecanismos coercitivos e ideológicos, en la supervivencia de un modo de producción. Pero si entendemos el Estado como la condensación de una relación de fuerzas, es imposible mantener la separación potencial (o real) entre el campo de la producción económica (aparato de producción) y el de

(1) Carlos Marx: Prólogo de la contribución a la crítica de la Economía Política. Instituto de Marxismo-Leninismo en Obras Escogidas de Marx y Engels. T.I. Fundamentos, Madrid, 1977, pág. 373.

la reproducción (2). En relación con lo que venimos sosteniendo, aquí radicaría el interés de la Enseñanza y la Beneficencia en el tránsito a la sociedad contemporánea, ya que, como veremos a continuación, formaron una pieza importante que el Estado trató de utilizar.

Sin embargo para el marco histórico concreto que queremos estudiar, también tienen gran importancia las limosnas que por "caridad" se entrega a las instituciones que cumplen con algunos de esos cometidos. En el caso de las escuelas, los padres de los jóvenes que podían permitírselo, contribuían con diversas cantidades a quien diese enseñanza a sus hijos y con gratificaciones bastante más bajas para el caso de las hijas. En Canarias a fines del siglo XVIII, se procedió al reparto de tierras comunales y realengas y algunas comunidades locales trataron de sufragar los gastos educativos de los jóvenes con algunas rentas destinadas a tal fin (3).

La mayor presencia de los poderes estatales en esta materia, venía mediatizada por los cambios ideológicos producto de las revoluciones burguesas, que están transformando el panorama del mundo occidental.

De la Revolución Francesa había salido la enseñanza obligatoria y el laicismo en las escuelas públicas. La Constitución de 1791 respetaba la libertad educativa, pero disponía la creación y organización de una enseñanza pública para todos los ciudadanos, gratuita en cuanto a los conocimientos elementales. Estas medidas iban encaminadas a sustituir las suprimidas Ordenes y Congregaciones religiosas

(2) Christine Buci-Gluksmann: Gramsci y el Estado. Siglo Veintiuno, Madrid, 1978, pág. 89.

(3) Antonio de Bethencourt Massieu: La enseñanza primaria en Canarias durante el Antiguo Régimen. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Las Palmas de Gran Canaria, 1985, pág. 24.

dedicadas a la educación de la juventud. En la Monarquía española, la enseñanza pública sostenida hasta entonces con bienes eclesiásticos, quedaría a cargo del Estado, a consecuencia de la desamortización (4).

Los poderes públicos comenzaron a desarrollar una política de ayudas económicas para la enseñanza, se crearon pensiones o becas para estudiantes necesitados, que venía a ser el equivalente de lo que habían sido las dotes para casar doncellas. La idea que trataban de transmitir era que estaban abriendo camino a la juventud pobre y virtuosa (5).

Por todo esto desde el reinado de Carlos III se va a producir una reactivación en la preocupación del Estado en asuntos docentes, más patentes en el primer tercio del siglo XIX, principalmente en los periodos liberales. Progresivamente los modelos educativos tradicionales fueron transformándose a imitación de los colegios franceses e ingleses. En consonancia con ello, fue promulgada una ley sobre los fondos que debían ser destinados a la Instrucción Pública unida a la consiguiente creación de una Dirección General de Estudios. El artículo quinto de dicha normativa establecía la posibilidad de cobrar algún dinero a los padres que tuviesen recursos suficientes, mientras que se reconocía la gratuidad de las enseñanzas para los jóvenes menos pudientes (6).

El artículo 135 del Reglamento General Interior de la Casa de Piedad de Vitoria, de 1826, al igual que en otras instituciones similares recogía:

(4) Francisca Montilla: Historia de la educación. Gráficas Andrés Martín, Valladolid, 1965, pág. 239.

(5) María Jiménez Salas: Historia de la Asistencia Social en España en la Edad Moderna. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1958, pág. 233.

(6) Archivo de la Biblioteca de la Universidad de La Laguna, Papeles Varios, T. 95, Sig: C/IV-7, fol. 1 vuelto.

"Se trasladarán enseguida a los laboratorios, escuelas o destinos que tengan, y procurarán llenar cada uno sus tareas, prestando sumisión y obediencia a sus maestros, y entreteniéndolos con conversaciones honestas o canciones que no sean descompuestas, obscenas ni alusivas a asuntos políticos" (7)

Revela intenciones que se persiguen con la medida de dar instrucción a los grupos más desfavorecidos, obediencia y sumisión a sus profesores que representan a la autoridad y que se encargarán de difundir las pautas morales e ideológicas de la clase en el poder y, por otro lado, la represión con respecto a la opinión sobre asuntos políticos.

Las Reales Audiencias en los primeros años de la centuria decimonónica, acordaron formar expediente sobre escuelas, teniendo presente los antecedentes que hubiere y para ello enviaron provisiones a los corregidores, alcaldes mayores y jueces ordinarios, además de oficios a las Reales Sociedades Económicas de Amigos del País, con el objetivo de que informasen del número de centros que habían fundados en sus respectivos territorios, exponiendo la dotación, el estado en que se hallaban, así como el vecindario de los pueblos para calibrar la necesidad de abrir nuevas escuelas (8).

Es de destacar el hecho de que las niñas son instruidas por maestras y los niños por maestros, en labores diferentes según el sexo, cobrando menos las primeras que los segundos. Podía darse el caso de que alguna mujer enseñase a los chicos, pero nunca a la inversa, a excepción de cuando lo hacía un religioso. Las diferencias de salarios por el mismo tiempo de trabajo se deben, lógicamente, a que

(7) Archivo Municipal de Vitoria, Signatura: 20.14.48, fol. 21 recto.

(8) Archivo del Museo Canario. Colección de Documentos para la Historia de Canarias de Agustín Millares Torres, T. VII, Leg. 3, 1805, fol. 25 vuelto.

existe una consideración distinta sobre el valor de la educación de unos y otras; en el caso femenino era mucho menos importante. El hombre tiene que jugar un papel activo en el servicio del Estado, por ello serán fundamentalmente los eclesiásticos reacondicionados, los encargados de la preparación de los varones. Esta enseñanza será principalmente gratuita, como complemento de la doctrina cristiana, aparentemente desarrollada por un "espíritu caritativo", recibiendo a cambio unos mínimos emolumentos. Sin embargo ello proporcionaba un gran poder por la carga de transmisión ideológica que conllevaba.

La demanda en solicitud de creación y dotación de cátedras de gramática y escuelas de Primeras Letras (consistía en enseñar a leer, escribir y contar) se acumularon sobre el Consejo de Castilla, hasta el extremo de llegar al trono denuncias sobre excesos y escándalos (9).

Sin embargo, hemos de tener en cuenta que estos proyectos se encontraban en un contexto marcado por la Guerra de Independencia y la crisis económica, unido a una política caótica del reinado de Fernando VII y el posterior proceso desamortizador.

Existe una correlación entre los intentos de extensión de la enseñanza elemental a los sectores populares con la ideología de los grupos dominantes en el poder. Los intentos de revolución burguesa se hacen notar en una situación desorganizada, donde la responsabilidad de la instrucción pública no queda perfectamente delimitada entre la Iglesia y el Estado, que mantienen una lucha por el aumento de sus riquezas y la división del poder, en este sentido, la edu-

(9) Antonio de Bethencourt Massieu: "La enseñanza en Tenerife en 1790: situación y plan para financiar la dotación de las escuelas públicas". Revista de Historia de Canarias. T. XXXVIII, La Laguna, 1984-1986, pág. 46.

cación es una pieza clave en el sistema ideológico para la perpetuación de unas relaciones sociales de producción concreta.

La beneficencia cumplió funciones supraestructurales en varios sentidos. Por una parte atenuaba las contradicciones sociales al ayudar a los sectores más desprotegidos, pero dado que también tenía una vertiente represiva, servía para castigar a quienes se salían de las normas, es decir, locos, prostitutas, vagabundos, mendigos, etcétera. A ello habría que unir la reproducción ideológica que se daba en esos establecimientos, puesto que en muchos de ellos se daba instrucción a los internos y todos estaban obligados a oír misas diariamente.

En las instituciones asistenciales, principalmente en los hospicios, se introdujo maquinaria para encausar a los reclusos al mundo laboral, sobre todo en aquellos terrenos deficitarios de mano de obra como era la industria manufacturera.

La ley del 18 de noviembre de 1777 de Carlos III, exponía que en cada lugar se debía formar un recogimiento provisional a cargo del Real Erario en el cual se internarían a los aprehendidos pidiendo limosna, para conducirlos después al Hospicio de Madrid, donde permanecerían recibiendo la educación precisa (10).

Algunos años más tarde una Cédula de 1 de diciembre de 1783, determinaba erigir en cada diócesis del Reino una o varias casas de reclusión que se habrían de llamar de Misericordia, en la que se enclaustraría a los pobres (11).

(10) Eustaquio María de Nenclares: Legislación española de Beneficencia. Librería de D. León Pablo Villaverde, Madrid, 1869, pág. 13.

(11) Novísima Recopilación de las Leyes de España, Libro I, Título XXV, Ley I.

Con esta legislación se sancionaba una realidad que venía desde atrás, es decir, el carácter penal de los centros benéficos.

Sin embargo, tampoco debemos olvidar (como sucede en algunos trabajos de este tipo), la contradicción inherente a este sistema hospitalario, esto es, que al mismo tiempo cumplía una función humanitaria de ayuda a los sectores más desprotegidos. Esto era debido a que algunos sectores de las personas dedicadas a la beneficencia, hacían estas acciones por sus creencias religiosas. Pero aun en este supuesto, los establecimientos asistenciales cumplían una función reproductora, al hacer que los grupos paupérrimos tuviesen algo que perder, comida y cobijo.

Fueron muchos los personajes que hicieron carrera en el último cuarto del siglo XVIII con sus actividades benéficas. De hecho cuando estas personalidades se asociaban a algún instituto de esas características, inmediatamente se obtenía un apoyo de considerables sectores aristócratas y burgueses.

Si observamos las medias de edades de los internados en algunos de los hospitales del Estado español en esta época, podemos comprobar como se sitúan en unos años potencialmente activos. Sirva como ejemplo el Hospital de San Blas de Palencia, donde la media de varones adultos entre 1781 y 1790 se situó en 27,2 años (12), o el de los Dolores que daba 29,7 (elaboración propia).

Esto desdice el manido argumento de que iban dirigidos a los sectores más necesitados biológicamente, puesto que

(12) Vicente Pérez Moreda: Las crisis de mortalidad en la España interior. Siglos XVI-XIV. Siglo Veintiuno, Madrid, 1980, pág. 196.

en ese caso las edades serían o muy elevadas o muy bajas, es decir, más indefensas.

La Beneficencia y la Enseñanza constituyen solamente dos aspectos del amplio aparato supraestructural de este bloque histórico, el conocimiento de estos factores ha de ayudar a planificar estrategias más coherentes que permitan alcanzar mayores grados de libertad.

JORDI JOAN I SANTACÍLIA I LA SEVA OBRA

Andreu Saumell i Lladó

"Constat etiam aquas sua natura fluentes, inferiora semper petere, aedem quae terra, nec a littore ad ulteriora niti, quam convexitas ipsius patiatur".
Copèrnic, "De revolutionibus orbium coelestium"

El viatge dels capitans Jorge Juan i Antonio de Ulloa va ser motivat, pel que es desprèn de l'escrit d'autojustificació, per dur a terme l'encàrrec de Carles III, que era "averiguar el verdadero valor de un grado terrestre sobre el Equador, para que cotejado éste con el que resultase tener el grado, que havian de medir los Astrónomos, embiados para esto al Norte, se infiriese sin duda, de uno, y otro, la figura de la Tierra" (1), malgrat que algun autor cerqui en l'expedició científica de La Condamine (de la qual forma ven part els esmentats capitans) altres raons (2).

L'expedició franco-espanyola forma part de les relacions que la Corona hispànica va tenir amb la ultrapirinenca arran de l'establiment a la primera de la dinastia de la segona: els Borbons. Amb l'adveniment de Felip V, Espanya és envaïda d'idees franceses; serà amb Carles III quan el pensament il·lustrat francès modernitzarà el pensament espanyol i, en conseqüència, el català: a Catalunya hi haurà un renaixement de les ciències (3) i del comerç molt important; el regnat d'aquest Borbó significarà la introducció del racionalisme a la Península, la religió no serà tan ferma, Copèrnic substituirà Aristòtil...

Quant a la ciència, a Catalunya cal anomenar Joan Baptista Coratjà, Tomàs Vicenç Tosca, J.B. Berni, A. Bordazar, M. Martínez Pérez, Feijoo, A. Maria Herrero, A. Piquer i Arrufat, Josep Suris i Riusech, Antoni Navàs S.I., Eiximeno Andrés, P. Ferrusola S.I., P. Aymerich S.I. i Tomàs Cerdà S.I. (hom diu d'aquest darrer que les seves obres matemàti-